

Бібліотека гуцульської школи
Науково-дослідна лабораторія
“Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство”
Національної академії педагогічних наук України

ЛЮБЛЮ ТЕБЕ, ГУЦУЛЬЩИНО!

Навчально-методичний посібник

Упорядник і автор вступної статті
Аделя Григорука

За редакцією Петра Лосюка, Аделі Григорука

“Лисаний Камінь”

Косів
2012

УДК 3.37. 371. 372
ББК 74 (4УКР) 263я7
Л 93

Автори: Андріюк П.В., Григорук А.Г.,
Камінська М.В., Кіщук О.Д.,
Лосюк М.С., Лосюк П.В.,
Сусак К.Р., Ткачук О.М.

Рецензенти:

Богдана Чіх-Книш, кандидат мистецтвознавства, в.о. доцента кафедри історії мистецтв і гуманітарних дисциплін Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв

Василина Сеняк, учитель-методист Косівського НВК “Загальноосвітня школа І ст. – гімназія-інтернат” Косівської районної ради Івано-Франківської обл.

Друкується за рішенням Науково-методичної ради Івано-Франківського ОППО, протокол № 1 від 6.03.2012р.

Л 93 **Люблю тебе, Гуцульщино:** Навчально-методичний посібник/
За ред. П.В.Лосюка, А.Г.Григорук – Косів: Писаний Камінь, 2012.–
396 с. іл.

ISBN 978-966-181-085-2

Навчально-методичний посібник – колективна праця про вивчення в шкільництві природи, історії, народного мистецтва, фольклору, звичаїв і традицій одного з етнографічних регіонів України – Гуцульщини. Розкриваються організаційно-педагогічні засади розбудови гуцульської школи як регіональної української національної, висвітлюється досвід вивчення гуцульщинознавства в системі навчально-виховної роботи в дошкільних, середніх і вищих навчальних закладах.

Адресований викладачам, учителям і вихователям, учням і студентам.

ББК 74 (4УКР) 263я7

ISBN 978-966-181-085-2

© Григорук А.Г., Лосюк П.В., 2012
© Григорук А.А., обкладинка, 2012
© Видавництво «Писаний Камінь», 2012

ВСТУП

ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В НАШОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Упродовж тривалих віків український народ безупинно творив своє, тільки йому властиве духовне середовище, наповнюючи його оригінальною культурою, автентичними ремеслами, своєрідними звичаями та обрядами. У цьому процесі формувався внутрішній світ українців, осягався весь довколишній простір, закладалися підвалини національної ментальності та етнічного світогляду.

Олекса Воропай, відомий знавець традиційно-культурної спадщини українського народу, зазначав: “Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об’єднують окремих людей в один народ, в одну націю”. Тому так важливо виховувати в підростаючого покоління почуття кровної спорідненості зі своїм народом, любов до своєї землі, розуміння власної причетності до національного українського поступу.

Гуцульщина – один з етнографічних регіонів України, де всупереч усьому збереглася унікальна духовна й матеріальна культура її мешканців, де вона розвивається й примножується у своїх яскравих і неповторних виявах.

Із проголошенням незалежної Української держави стало можливим позбутися впливу тоталітарної комуністичної ідеології та цензури на духовний і культурний розвиток українців. Тоді ж на Гуцульщині зародився активний освітній рух із впровадження гуцульщинознавства в навчально-виховний процес. У 1991 році розпочала свою роботу Гуцульська освітянська рада, яка виробила концептуальні засади розбудови гуцульської школи як регіональної української національної.

Оскільки більшовицька войовничість у питаннях духовності все-таки залишила свій негативний слід у вигляді збайдужіння до своєї культурно-історичної спадщини, національного нігілізму, комплексу етнічної меншовартості, то подвижники гуцульщинознавчого руху першочерговим завданням вбачали повернення до національних цінностей і здобутків української етнопедагогіки, планування в навчальних закладах дидактичного процесу з урахуванням регіонального етнографічного компонента на прикладі гуцульщинознавства.

Цей проект став справді унікальним.

По-перше, тому, що його втіленням опікувалися люди не стільки за своїми посадовими обов'язками, як за покликом душі. По-друге, проект об'єднав освітян Галицької, Буковинської, Закарпатської Гуцульщини, а це – 8 районів різного адміністративного підпорядкування! І по-третє, координувала роботу розбудови гуцульської школи не державна структура, а громадський орган – Гуцульська освітянська рада, яку беззмінно більше як 20 років очолює її невтомний голова Петро Лосюк. Петро Васильович може слугувати яскравим прикладом інтелектуальної цілеспрямованості та виняткової – як для нас, українців, що, на жаль, не відзначаються наполегливістю доводити до кінця обрану справу, — послідовності й напористості. Згадаймо: скільки яскравих ідей і пропозицій лунало на всю Україну! І всі вони непомітно зів'яли, навіть не розвинувшись. А чому? Не вистачило в їх ініціаторів сил або захопилися чимось іншим. А найчастіше – бракувало фінансування. І здалися, капітулювали, викинувши білий прапор.

Гуцульська школа не здалася. Більше того, активно працювала всупереч скептикам, яких було та й є чимало. Створено і видано навчально-методичне забезпечення, програми, 10 чисел журналу “Гуцульська школа”, видається

“Освітнянський вісник”, книжкова серія “Бібліотека гуцульської школи”, що стали, за словами Василя Курищука, “міцним підмурівком” нової освітньої моделі. А створювались ці видання без жодної копійки державних грошей, виключно завдяки ентузіазму не байдужих до важливої справи наuczовців та педагогів-новаторів. Серед них в першу чергу хочеться згадати незабутнього Ігоря Пелипейка, а разом з ним і Ярослава Матійчака, Василя Курищука, Никанора Крета, Володимира Козьменчука, Оксану Ткачук, Василя Петричука, Василя Корпанюка, Миколу Близнюка — з Косівського, Петра Гнилицю, Івана Зеленчука — з Верховинського, Івана Будзак — з Надвірнянського, Івана Терлецького — з Коломийського, Дмитра Никифоряка, Наталію Черкач — з Вижницького, Олексія Чепеля, Володимира Гребенщикова — з Путильського, Юрія Беркелу, Богдана Григірчака, Миколу Ткача — з Рахівського районів, Михайла Сміха — з Яремчі. Неможливо обійти увагою і видавців Володимира Карого зі Снятина та Михайла Павлюка з Косова, художників Антона Григорука та Ольгу Яремчук, чиїми стараннями оформлені й видані посібники, довідники, словники для гуцульської школи. І це, звичайно, далеко не повний перелік.

Ця робота, як сказав перший заступник начальника головного управління освіти і науки Івано-Франківської ОДА Іван Будзак, була вкрай важливою, бо допомагала впроваджувати у навчальні заклади області національну ідею.

“Особливим феноменом на освітянській карті нашої держави” назвав гуцульську школу Мирослав Габора, голова Івано-Франківського обкому профспілки працівників освіти і науки України. Ідея такої школи перетворилася на могутній струмінь нових педагогічних підходів до організації і змісту навчально-виховного процесу.

Професор Микола Лесюк назвав гуцульську школу “грандіозним проектом”; домінантною ознакою її є патрі-

отичне виховання молоді, плекання у ній любові до рідної землі – своєї малої батьківщини.

За двадцятиліття Гуцульською освітянською радою, науково-дослідною лабораторією “Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство” НАПН України спільно з відділами освіти гірських районів Галичини, Буковини, Закарпаття організовано немало важливих заходів – конференцій, семінарів, нарад, зльотів. Їх проведено 44. А ще ж були робочі зустрічі, засідання, круглі столи... Через них червоною ниткою проходило питання форм і методів упровадження гуцульщинознавства в освітній простір регіону.

Протягом останніх років загальноосвітні навчальні заклади Гуцульщини беруть активну участь у різноманітних експериментах та пілотних проектах із впровадження гуцульщинознавства в систему навчально-виховної роботи початкової, основної, старшої школи, в дошкілля і позашкілля. Експериментальним майданчиком Національної академії педагогічних наук України стала Яворівська ЗОШ І-ІІІ ступенів Косівської районної ради Івано-Франківської області, де вже 50 років невтомно працює її директор Петро Васильович Лосюк, кандидат педагогічних наук, член –кореспондент НАПН України, народний учитель України.

6 березня 2012 Науково-методична рада Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти прийняла рішення про надання Яворівській ЗОШ І-ІІІ ст. статусу “Авторська школа”, що є безсумнівним визнанням вагомого внеску П.В.Лосюка в педагогічну науку і практику.

Ураховуючи потребу узагальнити напрацьований досвід з вивчення гуцульщинознавства в регіоні, вирішено укласти навчально-методичний посібник під дещо нестандартною назвою “Люблю тебе, Гуцульщино!”

Посібник розкриває струнку систему вивчення гуцульщинознавства, починаючи з дошкільної освіти і завершуючи випускними класами старшої школи.

Пропоноване навчально-методичне видання покликане дати можливість педагогам оптимально реалізувати принцип краєзнавства в освітній практиці, оскільки містить як теоретичний матеріал з різних галузей знань, так і програми з гуцульщинознавства для початкової школи, курсу історії Гуцульщини, літератури рідного краю, факультативу “Гуцульщина в народних обрядах”, орієнтовного курсу “Гуцульщинознавство” для випускників 9 і 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, матеріали для позакласної роботи. Посібник дозволяє отримати необхідні знання з історії Гуцульщини, пізнати її природу, говірки, мистецтво, словесний і пісенний фольклор, традиції та звичаї, споконвічні способи господарювання і репрезентувати гуцульщинознавство як галузь науки і навчальну дисципліну, предметно окресливши її суть і завдання.

У навчальному посібнику наголошено, що Україна – соборна держава, а Гуцульщина – її етнографічний регіон, де проживають гуцули як етнографічна група українського етносу.

Автори посібника дотримуються принципової думки про вживання в науковому обігові терміна “етнографічний регіон” на означення Гуцульщини (так само як і Слобожанщини, Полісся, Таврії тощо), оскільки поняття “етнічний регіон” заперечувало б сутність України як моноетнічної держави. З цих же міркувань гуцули визначаються як етнографічна гілка українського народу, а не як етнос, що є політичною спекуляцією, позбавленою наукового обґрунтування.

Разом з тим автори навчально-методичного посібника свідомі, що не всі аспекти гуцульщинознавства та ме-

тодики його викладання висвітлені з однаковою повнотою.

Над посібником працювали: Андріюк П.В., Григрук А.Г., Камінська М.В., Кіщук О.Д., Лосюк М.С., Лосюк П.В., Сусак К.Р., Ткачук О.М.

У першому розділі посібника використано матеріали книги І.А.Пелипейка “Мій рідний край”.

Багатства культурно-мистецької та історичної спадщини Гуцульщини, неповторність та унікальність її природи і людей є безсумнівними. Ми з повним правом можемо пишатися ними перед усім світом. Але не лише пишатися, а й досліджувати, збирати, зберігати, вивчати, починаючи з-за шкільної парти.

До цього й спрямовує кожного творчого педагога й свідомого українця наш посібник “Люблю тебе, Гуцульщино!”

Аделя ГРИГОРУК,
*старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
“Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство”
Національної академії педагогічних наук України,
заслужений працівник освіти України*

Розділ I. МІЙ РІДНИЙ КРАЙ

ЮНІ ДРУЗИ!

Кожен із вас прагне зрости не лише гарною людиною – чесною, працьовитою, співчутливою, – але й добрим громадянином, якому дорога його Батьківщина – велика держава Україна. Любов до Батьківщини, тобто патріотизм, передбачає знання її природи, історії, мови, мистецтва. Не можна любити того, чого не знаєш. Але пізнання великої Батьківщини розпочинається від порога рідної хати. Ваше село чи місто, ті гори, ліси, поля, що їх оточують, ті ріки та потоки, що плинуть в околиці, де живеш, – це і є та часточка України, з якої починається осягнення всієї Вітчизни. А поблизу вашого є й інші населені пункти, які мають багато спільного між собою: гірська природа, особливості архітектури, заняття, звичаї, традиції, що передаються від покоління до покоління тощо. Вони об'єднуються під назвою рідний край. Ваш рідний край – Гуцульщина. Про неї й поведемо мову в цій книжці.

У наш час зникають непроникні кордони між державами. Ви зможете побувати в інших країнах, побачити, як живуть інші народи. У майбутньому ви, можливо, почнете почувати себе не лише громадянами України, але й членами великої загальнолюдської сім'ї, що заселяє нашу прекрасну планету Земля. Треба любити нашу планету, відчувати братерську приязнь до всіх людей, до всіх народів. Але така любов неможлива без любові до свого рідного краю. Видатний письменник, автор прекрасних творів про Гуцульщину Гнат Хоткевич писав: «Любов до рідного краю – се стадія, ступінь до переходу в храм вічної любові до людей, стадія неминуча. Скочити через неї до вселюдськості неможливо».

Тож пізнавайте свій рідний край, а знання перетворюються в любов до нього, до нашої матері України і до всієї неозорої Землі – колиски й домівки людства.

ЩО ТАКЕ ГУЦУЛЬЩИНА?

*Там, де гори Чорногори, зелені Карпати,
Живуть сини України – гуцули завзяті.
Де Черемош, Прут і Тиса – вода студенька,
Пригортає Гуцульщину Україна-ненька.*

Гімн Гуцульщини

Відповідь на поставлене в заголовку запитання начебто проста: це територія, заселена українцями-горянами, яких називають гуцулами. Від українців інших частин України вони відрізняються способом господарювання, заняттями, побутом, одягом, говіркою, звичаями й традиціями.

Щодо походження назви «гуцул» існують різні припущення. Найпоширенішою є думка, що це слово молдавського походження; так молдаване називали горян-опришків, а згодом воно стало назвою всіх корінних мешканців гірського краю. Найдавніший документ, у якому вжито слово «гуцулка», походить із 1754 року. А в друку вперше слово «гуцули» з'явилося в 1825 році в одному з польських журналів. Вживалося слово «гуцул» і раніше, але тільки як власна назва особи, прізвище.

Гуцульщину називають етнографічною територією. Етнографія – це побут, звичаї, вірування, традиції певної групи людей, а також наука, що їх вивчає. Саме етнографічні особливості відрізняють Гуцульщину з-поміж інших земель України, зокрема й сусідніх – Бойківщини та Лемківщини.

Гуцульщина – це край, розташований у південно-східній частині Українських Карпат, переважно у верхів'ях рік Бистриці Надвірнянської, Пруту, Черемошу, Серету, верхнього стоку Сучави і Тиси. Частина гуцулів живе й за межами України – у Сучавському та Сигітському округах Румунії. Гуцули заселяють Верховинський, частину Косівського і

Надвірнянського районів і м. Яремча в Івано-Франківській області, Рахівський район Закарпатської області, Путильський і частину Вишницького районів Чернівецької області. Але чітко окреслених меж Гуцульщина не має, хоч чимало вчених-етнографів намагалося їх визначити (Я. Головацький, В. Шухевич, В. Гнатюк, В. Кубійович, М. Домашевський, І. Сеньків, Ю. Гошко та ін.). Трудність полягає в тому, що, крім яскраво виражених гуцульських сіл, багато є й перехідних, таких, у яких поєднуються етнографічні особливості гуцулів та сусідніх етнографічних регіонів. Тому іноді до Гуцульщини зараховують цілу територію усіх названих раніше районів трьох карпатських областей. Відомий учений-географ В. Кубійович нараховував 80 гуцульських населених пунктів, з них у Галичині – 44, на Буковині – 28, на Закарпатті – 8. Територія Гуцульщини, за його підрахунка-

Гуцульський ландшафт

Руїни обсерваторії на горі Піп Іван

ми, становить 6500 квадратних кілометрів, тобто 1,07% території України.

Гуцульщина межує в Івано-Франківській області з Богородчанським, Коломийським і Снятинським районами; у Чернівецькій області – зі Сторожинецьким та Кіцманським районами і Румунією; у Закарпатській області – з Тячівським районом та Румунією.

Площа районів, що належать (повністю чи частково) до Гуцульщини: Верховинського – 1,3 тис.кв.км, Вишнівецького – 0,9 тис.кв.км, Косівського – 1 тис.кв.км, Надвірнянського – 1,9 тис.кв.км, Путильського – 0,9 тис.кв.км, Рахівського – 1,9 тис.кв.км.

На території Гуцульщини, в урочищі Круглий біля села Ділове Рахівського району, знаходиться географічний центр Європи, що засвідчує встановлений тут ще в XIX століттіobelisk.

Географічні координати Гуцульщини – приблизно 48° пн. широти, 24° сх. довготи.

Про розміри Гуцульщини дають уявлення відстані між її населеними пунктами. Так, відстань між найвіддаленішими районними центрами Путилою і Раховом становить 195 км, з Рахова до Верховини – 100 км, до Косова – 135 км, до Надвірної – 100 км. Отож Гуцульщину з краю в край можна проїхати автомобілем за той час, що ви щоденно сидите на уроках.

Водночас гуцульська «глибинка» досить віддалена від обласних центрів. Так, з Верховини до Івано-Франківська понад 120 км, з Путили до Чернівців близько 120 км, а з Рахова до Ужгорода аж 209 км. Всі райони Гуцульщини розташовані на окраїнах Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і, врешті-решт, на краєчку України.

«Нігде в цілому світі нема такої краси, ек у наших горах, та й нема на цілім Божім світі кращого краю, ек рідний», – так писав про Гуцульщину Роман Яримович, письменник, що народився в славному селі Яворові на Косівщині, був інженером-лісівником, а згодом – учасником американської космічної програми. Чудові твори про наш край написали Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Марко Черемшина, Василь Іренджа-Донський, Дмитро Павличко, Тарас Мельничук та багато інших письменників.

Захоплено говорить про свій рідний край В. Іренджа-Донський, який жив на Закарпатті:

Там, де ті високі гори,
Глибокі долини,
Де зелені бережечки
Попід полонини,
Там, де вітрик холодненький,
Вода студенька, –

Там-то наша країночка,
Усім нам миленька.
Де буйнії в листки свищуть,
Де потік гуляє,
Там, де одна бистра річка
Другу доганяє,
Де весною соловейко
Не стає співати, –
Там-то наша країночка,
Наша рідна мати.

Запитання і завдання

1. Знайди на карті України райони, що належать до Гуцульщини.
2. Розпитай дорослих, як вони визначають межі Гуцульщини, кого вважають гуцулами. Чому?
3. Вкажи помилку в твердженні: «В Українських Карпатах живуть українці, румуни, гуцули та бойки».

ДЕЩО З ГЕОЛОГІЇ КРАЮ

Гуцульщина – частина великого гірського Карпатського краю. Теперішні гори Карпати мають переважно флішову будову, тобто складаються зі стиснутих у скелі уламків порід, що осідали на дні моря, хвилі якого пінилися на місці, де ми живемо. Не один раз тут море змінювалося сушею і навпаки. Виразними слідами моря є товсті, різного забарвлення шари осадків, що випадали на морське дно. Це і пісковики, і вапняки, і глина, і мергель, у них часто знаходять відбитки риб та інших морських істот (наприклад, у с. Пістині на Косівщині), і сліди морських хвиль.

Земна кора постійно «живе», вона рухається, то піднімається, то опускається. Теперішні наші гори утворилися внаслідок підняття і розломів товстих шарів осадових порід.

Гора Говерла

Нерідко ці шари переміщувались у вертикальне положення, що бачимо на численних дуже мальовничих відслоненнях, наприклад, над Прутом у Яремчі, на Каменистому над р. Рибницею біля Косова, на Сокільському над Черемошем поблизу с. Тюдів та в інших місцях. Це перерізи гір, завдяки яким бачимо внутрішню будову земної кори.

Востаннє наш край був морським дном приблизно 20 мільйонів років тому. Море залишило нам т.зв. неогенові відклади (яскравий зразок – скелі Міської гори в Косові) та численні поклади солі. Дуже товстий шар неогенових відкладів є у верхів'ях Тиси на Закарпатті.

Зазнали Карпати й зледеніння. Слідами льодовика є товсті шари камінних осипищ, що звуться моренами, та кари – вражаючі дикою красою котлоподібні заглиблення на північних схилах Чорногори, зокрема Говерлі, а також між вершинами Данциж і Шпиці. Льодовикове походження мають і чорногірські озера. Був льодовик і на схилах хребтів Свидовець, Ненеска, на Марамороському масиві. Останні

льодовики зникли порівняно недавно – 3,5 тис. років тому.

Найдавніші геологічні породи на Гуцульщині зустрічаються в Чивчинських та Рахівських горах. Їх вік – понад мільярд років, а гнейсам, вапнякам, сланцям Марамороського масиву – 2,6 млрд. років. Це кристалічні породи. Вони височіли островом ще над прадавнім морем Тетіс. Взагалі ж Карпати – молоді гори, їм від 25 до 40 млн. років, вони ростуть щороку на 1-2 см та ще й переміщуються в північно-східному напрямі. Через геологічні процеси, що відбуваються з Карпатами, тут часто трапляються землетруси, часом руйнівної сили. Сила поштовхів буває 5-7 балів. Найсильніші землетруси у XX ст. сталися 10 листопада 1940 р. та 4 березня 1977 р. В епіцентрі, на території Румунії (гори Вранма), сила підземних поштовхів досягала 7-8 балів, що викликало там значні руйнування та людські жертви. Хвилі підземних катаклізмів досягли Львова, Києва і навіть Москви.

Мандруючи рідним краєм, ви можете спостерігати пам'ятки геологічних катаклізмів, що відбувалися протягом багатьох мільйонів років. У долині Бистриці Надвірнянської, від с. Пасічної до с. Зелена, бачимо іноцерамові (від назви молюска іноцерамус, черепашки якого тут зустрічаються) верстви пісковика, якому близько 100 млн. років. Вони мають сіро-голубе забарвлення. Ці ж верстви видніються на відслоненнях від Делятина до Яремча та в інших місцях. Це колишнє морське дно, що стало сторчма.

Дещо молодший ямненський пісковик, він ясно-сірого кольору. З нього збудовані Камінь Довбуша в Яремчі, скелі в Криворівні, Бистреці, на схилах гір Скупової та Людової, в околицях Гриняви. Знаменитий Писаний Камінь – також ямненський пісковик. Все це також підняте на тисячометрову висоту колишнє морське дно.

Цікаві геологічні відслонення різного характеру залягання гірських порід зустрічаються на Буковині: в урочищі

Лужки в долині річки Бісків, у с. Дихтинці Путильського району.

У гірських долинах, на річкових терасах під тонким шаром ґрунту або й зовсім зверху розташовані річкові наноси, що складаються з піщано-галечникових верств. Утворилися вони протягом тисячоліть, з того часу, як на вершинах Карпат був льодовик. Влітку лід посилено танув, бурхливі води несли уламки гірських порід, дрібнили їх на гальку, окремі уламки обкатували, шліфували. Тому в цих нашаруваннях, як і в руслах річок, багато овальних каменів. Згодом річки заглибилися, звузилися. Тепер вони течуть вузькими руслами. Але їхні наноси зустрічаються на значній віддалі від теперішніх русел. Саме на цих наносах розташовані в гірських долинах поля, городи, сади, луки. Шар родючого ґрунту в цих місцях тонкий, тому треба обережати його від розмивання та від пошкоджень тракторами, автомашинами тощо.

Річкові наноси, з яких переважно складаються береги річок, дуже крихкі, їх легко підмиває і руйнує вода. Тому в горах потрібне зміцнення берегів за допомогою спеціальних споруд. Призводить до руйнування берегів і вибирання каменю та гравію з русел. Русло заглиблюється, а високі береги легко завалюються, осипаються, підмиваються. Тому заготівля каменю, гравію в руслах гірських річок заборонена.

На високих ділянках гірського краю поверхня землі нерідко вкрита уламками скель, дрібноземом. Це продукти вивітрювання. Часто внаслідок вивітрювання утворюються химерні форми скель, як-от на Шпицях і Великих та Малих Кізлах у Чорногорі, на Соکیلському, Ненесці, на вершинах Білої Кобили, Ігреця, Габоріанської, Іреготі, Лисині Космацькій, Версалемі та ін.

Запитання і завдання

1. Як виникли Карпати?
2. Які геологічні породи часто зустрічаються на Гуцульщині?
3. Чому не дозволяється вибирати камінь, гравій з річкових русел?
4. Буваючи в походах, під час екскурсій збирай зразки різних порід, камінці, що тебе зацікавили формою чи забарвленням. Цікавіші зразки подавай до шкільного музею, краєзнавчого кутка чи географічного кабінету.
5. Якщо ти маєш фотоапарат, зафотографуй цікаві геологічні об'єкти.

КОРИСНІ КОПАЛИНИ

У надрах Гуцульського краю знайдено чимало рудних копалин. На Рахівщині, в селах Довгорунь та Кобилецька Поляна, відомі поклади червоного залізняку. Взагалі Рахівський масив багатий на корисні копалини. Там виявлено боксити – руду, з якої виплавляють алюміній. У надрах Рахівщини є й поліметали: свинець, цинк, срібло, що залягають разом. Поліметали відомі і в Чивчинських горах. Там знайдено також нікель, марганець. Різноманітні горючі копалини. Біля Коломиї (с. Ковалівка) здавна добували буре вугілля. Нафта добувається на Надвірнянщині (Битків), біля Берегомета Вижницького району, біля Лопушної Путильського району. Виявлено її й у Космачі Косівського району, в околицях Ворохти, Верховини. Родовище природного газу відоме біля Косова. Біля Делятина є поклади гірського воску – озокериту, цінної сировини, що в багатьох випадках заміняє натуральний віск і служить для виготовлення свічок, лаків, кремів, використовується в електротехніці як ізолятор, а в текстильній промисловості – для глянцювання тканин. Крім того, озокерит має лікувальні властивості.

Є на Гуцульщині й значні запаси горючих сланців.

Великий скарб наших надр – кам'яна сіль, що є породженням давнього моря. Її добували в Косові, Делятині. З дуже давніх часів виварювали сіль із сировиці – природного соляного розчину – на Косівщині: в Уторопах, Березові, Текучі, Старих Кутах, Пістині. І тепер населення широко використовує в побуті сировицю.

У Чивчинських горах та між Раховом і Кобилецькою Полянню відомі родовища графіту, що утворився з кам'яного вугілля під час горотворення. Застосування графіту дуже широке: він необхідний і для виготовлення звичайного олівця, і для реакторів атомних електростанцій. На Рахівщині виявлено апатити – сировину для виробництва фосфорних мінеральних добрив.

Багата Гуцульщина й на будівельні матеріали, зокрема камінь, глину для виробництва цегли. Поклади будівельного пісковику розробляють біля Яремча, Великого Бичкова. На Рахівщині, поблизу с. Ділове, є родовища красивого мармуру, на схилах г. Чивчин залягають поклади напівдорогоцінного родоніту.

На Косівщині, в долині р. Лючки та в інших місцях, знайдено золото, є золото і в Чивчинських горах.

Неоціненне багатство надр нашої землі – мінеральні води. Цілющі джерела з водою різноманітного хімічного складу відомі в Альбіні, Буркуті, Верховині, Головах, Косові, Соколівці (Івано-Франківська область), Білині, Богдані, Квасах, Кобилецькій Полянні (Рахівський район), Брусниці, Вижниці (Вижницький район).

Лише на Рахівщині виявлено 82 джерела мінеральних вод, деякі з них належать до надзвичайно рідкісних на всій земній кулі (квасівські).

Запитання і завдання

1. Дізнайся, які корисні копалини є поблизу міста, села, де живеш, як їх використовують. Відвідай місце, де добува-

ють корисні копалини, встанови, в гірській породах якого походження, як вони утворилися?

2. Поцікався, чи не завдають люди шкоди навколишньому середовищу під час добування корисних копалин. Якщо виявиш такі випадки, напиши про них до районної газети, повідом відділ охорони природи районної державної адміністрації.

3. Буваючи в походах та екскурсіях, збирай зразки геологічних порід для шкільного музею.

СКЕЛІ Й ПЕЧЕРИ

*Хочеш красу верхів знати,
вийди в Кедроватий,
на Добушів столець сідай
та й дивиси, брате...*

Співанка про Гуцульщину

Унаслідок вивітрювання, руйнування твердих порід на поверхні землі на території Гуцульщини природа створила немало мальовничих скель, що привертають увагу своїми химерними формами і здавна збуджували народну уяву. Про них виникали легенди, перекази.

Писаний Камінь. Ця група велетенських брил ямненського пісковика знаходиться на однойменній горі на висоті 1221 м н.р.м. на території с. Ясенова Горішнього Верховинського району. Найбільша плита розташована похило, має довжину до 15 м і ширину до 3 м. Висота понад 10 м. Народна легенда каже, що це – гробниця царя велетів – далеких предків гуцулів. Назву скелі одержали від карбів (петрогліфів), які здавна були на її поверхні (хрести, ромби, схематичні людські фігурки, лунки).

Найдавніші «написи» походять з часів Київської Русі. Сучасні туристи дуже пошкодили багато з них, «увічнюючи» свої імена на поверхні Писаного Каменя.

Писаний Камінь

Сокільський. На хребті Сокільському (939 м), що тягнеться від р. Рибниці до р. Черемошу, по узбіччях здіймаються 25 скельних утворень висотою від декількох до 25-30 м. Деякі з них нагадують замкові вежі, церковні шпилі (звідси назва Церковці), з глибокими отворами. На поверхні видно сліди морських хвиль, молюсків. Найбільші скелі – Кашицький Камінь, Лесівський Камінь, Вателеївка, Семенків Камінь, Бобельга.

Голова Довбуша. Ця химерна скеля височить в урочищі Терношори на межі с. Яворова і с. Снідавки Косівського району і являє собою вертикальний стовпоподібний камінь, на тонкій вершині якого лежить велика овальна брила, від якої й походить назва скелі. У Терношорах є ще інша скеля висотою до 30 м, що простягається в напрямку північ-південь майже на 50 м.

Камінь Довбуша. Велетенський Камінь височить праворуч біля дороги з Яремча до Ворохти. За легендою, Олекса

Довбуш зарубав у цей камінь свій срібний топір. Скелі з такою ж назвою є й у с. Космачі на присілку Завоєли.

Довбушанка. Таку назву має одна з вершин масиву Синиці (1186 м н.р.м.), що здіймається над правим берегом Чорного Черемошу неподалік с. Криворівні Верховинського району. На вершині – хаотичне нагромадження велетенських скельних брил, поміж якими глибокі ущелини, зарослі мохом отвори, завалені печери. За народним повір'ям, тут є хвіртка на «той» світ. Перекази твердять, що на Довбушанці в Синицях опришки ховали свої скарби.

Вершина Довбушанка

Протяті Каміння. Група дуже мальовничих скель під цією назвою розташована в Путильському районі на території Розтоківського лісництва неподалік Німчицького перевалу. Велетенські скелі порізані щілинами, наче протяті (звідси назва).

Протяті Камені

Найбільший моноліт має назву Соколиний Камінь. Біля його вершини – наскрізний отвір, що формою нагадує арку.

Кам'яна Багачка. Скеля, що формою нагадує скам'янілу жіночу постать, височить над потоком Бісків біля дороги в с. Усть-Путилу Путильського району. За легендою, багачка була перетворена в скелю за те, що голодній удовиці подала замість хліба камінь.

Баба Льодова – скеля на однойменній вершині у Гринявських горах (1586 м н.р.м., Верховинський район) має подібну легендарну історію: люту мачуху покарано за жорстоке ставлення до пасербиці.

Шпиці в Чорногорі (1866 м н.р.м.) відзначаються надзвичайною мальовничістю скель, що нагадують споруди готичної архітектури – високі, шпильасті з безліччю гостроверхих відростків, з гніздами, балконами, заглибленнями, нішами; деякі скелі нагадують обриси тварин, інші – птахів, людей.

Народна фантазія саме тут, у підземеллях цих кам'яних споруд, помістила Діда Первовічного, який стереже, щоб не зірвався з ланцюга лютий Гаргон, бо тоді настане кінець гуцульському світові...

Неподалік чарують фантастичними формами, гострими гранями **Малі Кізли і Великі Кізли**, що нагадують паралельно покладені дві велетенські тригранні призми, а ще – двосхилий дах хати. Це єдине в цьому роді явище в усіх Карпатах.

Скеля Кам'яна Багачка

Гірський масив Кізли

Багато цікавих скель можна побачити також на хребтах Близниці і Свидовця (Рахівський район), Чивчина (Верховинський район) та в інших місцях. Це зокрема скеля-стрімчак над Білим потоком у Діловецькому лісництві на Рахівщині з виходами білого, чорного, сірого, зеленого мармуру.

На Гуцульщині немає великих печер, що виникають переважно в карстових породах. Ті, що є, утворилися внаслідок розломів скель ямненського пісковика. Такі печери Довбуша в Яремчі неподалік Каменя Довбуша та біля с. Виженки Вишницького району. Є й рукотворні печери, зокрема в селах Космачі, Середньому Березові та Шешорах Косівського району. Всі вони пов'язані в народній уяві з іменем Довбуша. В околиці сіл Ділового та Костинівки Рахівського району є карстові печери, що утворилися внаслідок розмивання гірських порід підземними водами.

Запитання і завдання

1. Як виникли скелі химерних форм?
2. Чи є поблизу села, міста, де живеш, скелі або печери? Якщо є, дізнайся про їх назви, зроби й запиши виміри, якщо можна, сфотографуй, запиши легенди й перекази, пов'язані з цими місцями.
3. Оберегай скелі й печери від пошкоджень (відбивання шматків каменю, викарбовування написів, засмічення).
4. Чому в Покутських Карпатах печери невеликі і їх небагато?
5. Чому мальовничі, потужні скелі пов'язані з відкладами саме ямненських пісковиків?

КЛІМАТ

*І серед літа білий сніг
Укрив зелену Чорногору...*

С. Пушик

Як і взагалі в Карпатах, клімат Гуцульщини є помірно континентальним, з достатньою і навіть надмірною вологістю, нестійкою весною, нежарким літом, теплою осінню та м'якою зимою. Найнижчі температури бувають у Чорногорі та на Свидівці.

Середні річні температури становлять:

Деятин + 6,2°C

Рахів + 7,5°C

Верховина + 4,5°C

Яворів + 5,3°C

Лути + 5,4°C

Ясіня + 6,1°C

Пожижевська + 3,2°C

Івано-Франківськ + 7,3°C.

Середньодобове коливання температур досягає 15-20°C.

Вітри переважають південно-західні, часто вони дуже сильні швидкістю до 30 м/сек, особливо у високогір'ї. Тут гарні умови для розвитку вітроенергетики.

Найхолоднішим на Гуцульщині є високогір'я, воно відзначається й найбільшою кількістю опадів. Значна частина опадів випадає у вигляді злив та снігу, але навесні, влітку та восени більш характерні для гір сльотні дощі. Особливо дощове літо на полонинах, де нерідко з кожних трьох днів два бувають з дощами.

Середня річна кількість опадів:

Деятин – 696 мм

Пожижевська – 1491 мм

Луги – 987 мм

Рахів – 1169 мм

Микуличин – 881 мм

Яворів – 880 мм

Верховина – 759 мм

Косів – 780 мм

Ясіня – 953 мм.

Наприклад, 8-9 червня 1969 р. в с. Кобаках на Косівщині випало 603 мм осадків, тобто майже стільки, скільки в Івано-Франківську за цілий рік. О. Гончар, який перебував тоді в Карпатах, так описав наслідки зливи, яка, звичайно, випала не на одне село, а на всі Карпати: «Уже не приймає воду земля, не вбирають її гірські стрімкі схили, клекочучи, вируючи, летить вниз, на пологісті долини... Злива лє і лє. Де був ручай горобцеві по коліна, уже розбухає ріка, буремна, розлючена, про яку кажуть: «Звіріє»... (роман «Циклон»).

Сніговий покрив тримається в низькогір'ї від початку грудня до кінця березня, у високогір'ї – з жовтня до кінця квітня – середини травня. Взимку часті лавини на північно-східних схилах Чорногори і Свидівця. Окремі снігові поля – сніжники – іноді лежать до нового снігу.

Взимку ходити в гори можна лише за дозволом рятувальної служби. Нехтування цим правилом призводить до загибелі під сніговими лавинами. Такі трагічні випадки трапляються майже щороку (у 1995 р. загинули 2 учні, у 1996 році – 5).

Зима триває в горах від 3,5 до 4 місяців на висоті 850-1000 м і до 5 місяців на вищих рівнях.

Весна тривала, затяжна (від 80 до 120 днів), з різкими коливаннями температури. На кожні 100 м висоти початок весни запізнюється на 2 дні, а кінець – на 8 днів. На зимові й весняні місяці припадають найбільші швидкості вітру.

Літо триває в горах 1-2,5 місяців. На висоті більше 900-1000 м немає стійкого періоду з середньодобовою температурою вище $+15^{\circ}\text{C}$, що вважається літньою. Максимальні літні температури досягають $+30^{\circ}\text{C}$, але нерідкі похолодання й приморозки. На кожні 100 м висоти літо запізнюється на 8-9 днів і закінчується на 5-6 днів швидше.

Осінь триває 3-3,5 місяців. З підняттям на кожні 100 м вона настає на 5-6 днів раніше і закінчується на 2-3 дні пізніше. В цілому осінь тепла й сухіша, ніж весна. Перші приморозки бувають у серпні-вересні.

Що стосується погоди, то кожен рік має певні особливості, але можна дати приблизну характеристику переважаючої погоди за сезонами року.

Зимова погода відзначається морозами, найчастіше $10-14^{\circ}\text{C}$ нижче нуля, у високогір'ї – нерідко -20 – -30°C . Часто бувають відлиги. Товщина снігового покриву найбільша на висоті понад 1000-1200 м і сягає від 1 до 2-3 м. Найхолодніший місяць – січень.

Весна переважно затяжна, з різкими коливаннями температури, частими опадами, причому сніг випадає нерідко і в квітні, а у високогір'ї переважають навесні опади у вигляді снігу.

Літо помірно тепле (температура рідко сягає +30°C), з частими дощами, особливо в червні. Іноді бувають затяжні дощі, що тривають тиждень-два або й довше.

Восени переважно гарна, сонячна погода тримається у вересні та жовтні, у сезон «бабиного літа». Неповторною красою відзначається період золотої осені, що припадає на середину жовтня.

Карпати – країна вітру. Він, переважно південно-західний і західний, у високогір'ї дме майже впродовж цілого року, набуваючи ураганної сили навесні та восени, спричиняючи великі вітровали. Немалої шкоди завдають вітри й мешканцям долин, орієнтованих переважно з заходу на схід, як-от Березівська долина на Косівщині.

Особливості рельєфу (захищеність від вітрів, особливо північних) спричиняються до того, що окремі місцевості мають свій мікроклімат, як-от селище Кути, де весна настає на декілька днів раніше, ніж у Косові, віддаленому на 10 км. Вищою, ніж у сусідніх місцевостях, річною температурою відзначаються й Великорожинська та Малорожинська долини, що виходять до Черемошу.

У цілому клімат Гуцульщини сприятливий і для рослинного, і для тваринного світу, корисний і для здоров'я людей.

Запитання і завдання

1. Спостерігай за погодою своєї місцевості, веди календар погоди.

2. Йдучи в похід у гори, старайся занотовувати температуру повітря на різних висотах.

ГРУНТИ

*Нагородить земля щедро за трудові муки,
Тільки не тих, що ліниві, хто не бруднив руки...*

В. Сухомлин

Ґрунти Ґуцульщини різні. У нижній частині гір переважають опідзолені буроземні ґрунти. Вони мають високу кислотність і незначну кількість поживних речовин. На некрутих схилах на цих ґрунтах вирощують городні рослини, картоплю, кукурудзу, що дають гарні врожаї за умови належного удобрення.

На більшій висоті ґрунти гірськопідзолисті, гірськолучні і торф'яникові. Це ґрунти полонин, сіножатей, пасовиськ, непридатні для посівів сільськогосподарських культур.

У річкових долинах ґрунти утворюються річковими наносами.

Шар гумусу дуже тонкий і легко піддається механічному пошкодженню технікою та змиванню водами, ерозії. З крутосхилих зрубів змивається від 160 до 600 тонн буроземного ґрунту з 1 га. А для утворення шару ґрунту товщиною 2,5 см потрібно від 300 до 1000 років. Ось чому при веденні сільського господарства в горах необхідно суворо дотримувати антиерозійних заходів: орати лише впоперек схилів, не зачіпати крутосхилів.

Це тим більше важливо, що ґрунтів, придатних для вирощування сільськогосподарських культур, на Ґуцульщині дуже мало. Орної землі припадає менше 10 арів на одного жителя.

І все ж ця вбога в порівнянні з чорноземами земля дає гарні врожаї, якщо до неї докласти праці та науки.

Запитання і завдання

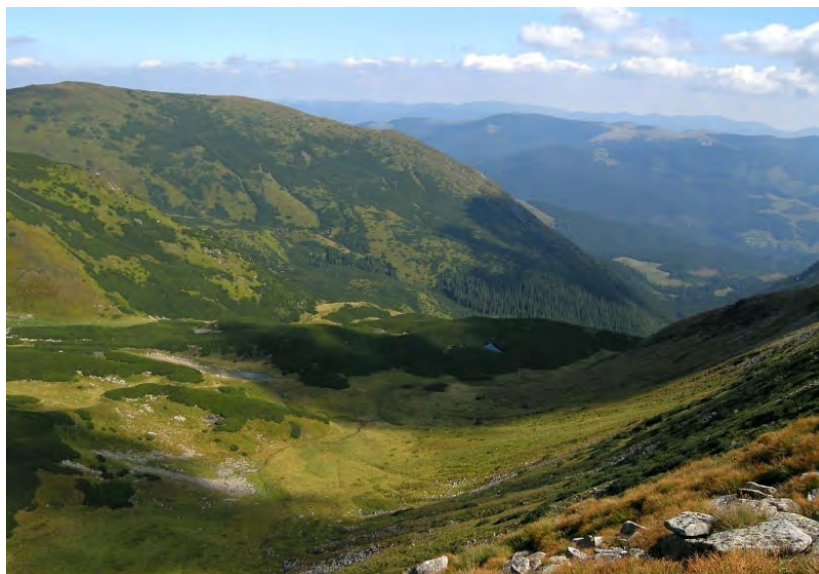
1. Як оберігають у горах ґрунти від водної ерозії?
2. Як підвищують родючість гірських ґрунтів?

РЕЛЬЄФ

*Краса Гуцульщини – високі гори:
Близниці, Шешул, Піп Іван,
Наш рідний Монт-Іврест – Говерла,
Корона гір, красуня і титан.
В. Гренджа-Донський*

Уся територія Гуцульщини вкрита гірськими пасмами, що простягаються переважно в напрямку південний схід – північний захід. Центральною віссю Карпат на Гуцульщині є її найвищий хребет – Чорногора. На північний схід та північний захід від неї тягнуться нижчі паралельні хребти. Декілька хребтів, близьких за геологічною будовою, висотами об'єднують у райони. Розглянемо їх, починаючи з Передкарпаття.

Перший район – Покутські Карпати. Вони простягаються від р. Пруту на заході до р. Черемошу на сході. Їх продо-

Гаджина

вженнями є Буковинські Карпати (від Черемошу до р. Суча-ви на українсько-румунському кордоні). Іноді їх об'єднують в один район – Покутсько-Буковинські Карпати. Це гори середньої висоти, з лагідними схилами, порівняно густо заселені, освоєні.

До них належать такі хребти. Хребет Хоминський, між р. Рибницею і р. Черемошем. Це найбільш висунутий на північ хребет поблизу Косова. Вершини хребта Хоминського: Хоминський (874 м), Михалків (814 м), Кичерка (802 м), Вітрина (731 м), Овидова гора (619 м). Останні три вершини – в околицях селища Кутів.

Між р. Рибницею та р. Пістинькою, від м. Косова до с. Шешорів тягнеться хребет Каменистий з найвищою вершиною Стіжки (691 м). Далі на захід гірське пасмо продовжується хребтом Карматура між р. Пістинькою і р. Рушором.

Далі назвемо гірські хребти в південному напрямі йдучи вгору долинами річок.

Долиною р. Черемошу, на лівому його боці: Сокільський (939 м); Писаний Камінь (1221 м), з ним поєднані верхи Госемен (1016 м) та Морилева (1224 м). Хребет Сокільський вкритий прекрасними луками, на узбіччях багато мальовничих скель.

На буковинському боці наче продовженням Сокільського є хребет Береза, на якому є перевал Німчич. Інші хребти Буковинської Гуцульщини: Чохелька (1347 м), Ракова (1287 м), Плеша (1330 м), Яровиця (1566 м). Найвищі окремі вершини на території Вижницького та Путильського районів (з півночі на південь): Бозна (950 м), Магура (1010 м), Бочків (1240 м), Садниста (1143 м), Осередок (1365 м), Буракова (1264 м), Лосова (1428 м).

Долиною р. Рибниці: Сокільський (939 м), Ріцький Буковець (1061 м), Максимець (985 м), Писаний Камінь (1221 м) з

Копиляшем (1156 м), а через перевал Буковець (885 м) – хребет Ігрець з найвищим верхом Чорний Ірунь (1382 м).

Над Чорним Черемошем, поблизу с. Криворівні, здіймається окремий масив Синиці (1186 м). А на протилежному боці ріки на відстані близько 10 км височить вкрита кам'яними розсипами Біла Кобила (1473 м).

Підіймаючись долиною р. Пістиньки, минаємо хребти: Кошелівка з Лебедином (803 м), Карматура, Брусний (965 м), Сихлін (857 м), Ірегит над Космачем (1471 м), Лисина Космацька (1464 м).

Покутсько-Буковинські Карпати відзначаються особливою принаadgeстю. Вони не дуже високі, з пологими, лагідними схилами.

Ліси й переліски чергуються з розлогими царинками. Гори обжиті, по них розкидані гуцульські оседки, наче гніздечка, що притупилися до теплих південних схилів.

Часто зустрічаються потічки. Своєрідного вигляду схилам надають дерев'яні огорожі – вориння з частими перелазами. Вся місцевість наче помережана ними.

Доріжки – плаї, стежки, нерідко з обох боків відгороджені воринням («сутки»), гостинно ведуть мандрівника від оселі до оселі, від села до села.

Ріка Прут та її притоки прорізують хребти Свинарка (864 м), Явірник (1431 м), Підбуківцем (1210 м). Найзначніші вершини: Страгора (880 м), Кременоса Вижня (1106 м), Маковиця (987 м), Яворова (1011 м), Рокита (1105 м), Лешнів (1256 м), Магура (1288 м), Чорногорець, або Синечка (1402 м).

Окремих масив становлять Горґами з вершинами Добошанка (1754 м), Синяк (1665 м), Хом'як (1542 м). Вони дуже відрізняються від Покутських Карпат: стрімкі, безлюдні, вкриті кам'яними румовищами, непривітні. Однак своєю дикістю вони й приваблюють численних туристів.

За Верховиною між долинами р. Пруту й Чорного Черемошу тягнеться потужний стрімкий хребет Кострича (1585 м), а далі, як його продовження, між Чорним і Білим Черемошами простягаються Гринявський масив Кринта (1358 м) і Скупова (1579 м). Особливо чарівна двогорба Скупова, від підніжжя до вершин зайнята розлогими царинами й полонинами, влітку вкритими килимом духмяного

Хребет Кострича

різнотрав'я, взимку – пухкою білою периною. З Кринти й Скупової чудові види на всі сторони горизонту і особливо на Чорногору – найвище пасмо Українських Карпат.

Чорногора простягається з північного заходу до південного сходу приблизно на 30 км, охоплює понад 20 вершин висотою понад 1700 м. Площа високогір'я – 79,54 кв. км. Північні схили її стрімкі, урвисті, наїжачені скелями та грізними урвищами, розвернуті післяльодовиковими цирками. Сам хребет трав'янистий, вершини – куполоподібні, у скельних звалищах. Вершини Чорногори, починаючи з південного сходу: Піп-Іван (2022 м), Мунчел (1999 м), Бребенескул (2037 м), Ребра (2001 м), Туркул (1932 м), Данциж (1850 м), Пожижевська (1882 м), Брескул (1911 м), Говерла (2061 м), Петрос (2022 м).

На вершині Піп-Івана височіють руїни будівлі. Тут у 1936-1938 р.р. побудовано астрономічно-метеорологічну обсерваторію. В її 43 кімнатах та телескопічній башті були розміщені численні наукові прилади, круглорічно жили й проводили спостереження астрономи та метеорологи, спочатку польські, а з вересня по червень 1941 р. – радянські. У воєнні та повоєнні роки обсерваторію розграбовано. Велика, побудована з неймовірними труднощами за дуже короткий час, будівля віддана на поталу стихіям високогір'я.

У Чорногорі росте 75 видів рослин, занесених до «Червоної книги України» та «Європейського червоного списку».

Від головного Чорногірського хребта відгалужуються: на півдні – Гутин-Томнатик (2016 м), стрімка, грізна вершина; на півночі – Шпиці (1864 м) з дуже мальовничими скелями над котлом Гаджини, Гомул (1786), Великі Кізли та Малі Кізли – паралельні хаотичні нагромадження найфантастичніших скель та їх уламків. Одним із відгалужень Чорногори є Смотрич (1896 м) зі скелею Вухатий Камінь на вершині.

Через її положення в центрі Гуцульщини, з огляду на її величавість, красу, багатство природи, гуцули ставляться до Чорногори з особливою пошаною і любов'ю. Вона, наче дбайлива мама, «викохує вівчерикив сиром та й жінтицев».

Тут мають свій осідок і добрі, і злі духи. Народна легенда твердить, що в Чорногорі похований великий гуцульський лицар Олекса Довбуш. Там заховані й його незліченні скарби.

У Чорногору гуцули здавна ходять за «зіллям», яке має цілющу силу.

Окрему групу становлять Чивчинські гори, розташовані на південь від Чорногори. Найвища вершина сягає 1769 м.

З Чивчином межують хребти Альбін (1511 м), Лоздун (1600 м), Мокрин (1563 м) та інші. На відміну від Покутсько-Буковинських Карпат, ці хребти простягаються в різних напрямках.

Ще інша група гір – стрімких, мало заселених, диких – знаходиться між верхів'ями Білого і Чорного Черемошів. Це Гринявські гори: Стопні (1274 м), Плаїк (1228 м), Малі Стопні (1246 м), Гнетеса (1762 м), Команова (1734 м), Льодова (1466 м) та ін.

На закарпатському боці особливу групу за походженням і геологічною будовою становить масив Свидовець з найвищою горою Близниця (1883 м). Він знаходиться на межиріччі Тересви і Чорної Тиси. Вершини масиву мають плоску форму.

У масиві поширені льодовикові форми рельєфу: цирки (чашеподібні заглиблення з крутими скелястими стінами і полого увігнутим днищем) і карі (напівзамкнені кріслоподібні заглиблення). У долинах збереглися морени.

Південніше Свидовця лежать Рахівські гори, або Гуцульські Альпи з найвищою вершиною Піп-Іван Марамороський (1936 м). Для цих гір характерні круті, місцями дуже стрімкі схили, гострі скелясті гребені й вершини, глибокі, до 1500 м долини. Збереглися рештки льодовикових цирків, на схилах трапляються обвали, виникають зсуви (саме за ці особливості, що нагадують західноєвропейські Альпи, одержав назву цей масив). Рахівські гори є найбільш різноманітною і мальовничою частиною Українських Карпат.

Загалом наші гори мають неповторну красу, яка зачаровує кожного, хто їх хоч раз побачив, підносить дух кожного, хто спинався на них.

Гей, чудові наші гори!

Гей, чудова сторона!

Відживає серце хоре,
Обновляється душа.
І як ті вірші крилаті,
Так думки вгору летять,
В голові, як діти в хаті,
Вдержатися не хочуть.
Лиш женуть все вище, вище,
На верхи і на шпилі,
Де чимраз до неба ближче,
Чимраз даліше до землі!

Такі почуття породжували гори у видатного письменника Богдана Лепкого, який часто бував у місцях між Черемошем і Прутом.

Запитання і завдання

1. Які найвищі хребти на Гуцульщині?

2. Дізнайся й запиши назви й висоти гір в околицях місцевості, де живеш. Спробуй накреслити схематичну карту навколишніх гір. Для цього треба піднятися на найвищу з вершин.

При піднятті на кожних 10,5 м стовпчик ртутного стовпа барометра зменшується на 1 мм. Знаючи, що на рівні моря висота ртутного стовпа дорівнює 760 мм, легко вирахувати висоту над рівнем моря будь-якої гори; для цього треба лише мати барометр.

3. За допомогою компаса визнач, у якому напрямку від місця, де живеш, розташовані навколишні гори.

4. Чому вершини Карпат часто не шпильсті, а округлі, густо покриті лісами, хоч гори молоді, а ці риси характерні для старих гір?

РІЧКИ

З гір потоки! Скільки їх!.. Чистих, холодних, ясних, журчливих... І без числа їх, без числа!

Гнат Хоткевич

Карпати, зокрема Гуцульщина, – це батьківщина річок. Їх не менше тисячі, якщо брати до уваги й потоки довжиною понад кілометр. Ніхто досі їх усіх не порахував, не дослідив, не описав. А це ж величезне багатство, буквально невичерпне джерело найчистішої води, на яку людство стає все біднішим. За дуже неповними даними, на Косівщині їх близько 100, на Рахівщині – понад 300. На території Верховинського району один Чорний Черемош має близько 90 приток. Не менш густа річкова сітка і на Буковинській Гуцульщині. Лише па Путильщині їх близько 200.

Запас води в гірських річках протягом року дуже нерівномірний. Переважну частину року вони маловодні, найбільші глибиною до 1 м, зате після великих злив, тривалих дощів чи танення снігів рівень води за короткий час піднімається на 1-3 метри і більше. Всі гірські річки швидкоплинні. Найславніша з них – Черемош – мчить зі швидкістю 0,7-1,0 метр за секунду.

Всі більші річки Гуцульщини пробили свої русла впоперек гірських хребтів. А менші, навпаки, течуть поміж хребтами.

Вся ця річкова система складається з трьох басейнів: басейну Дністра, басейну Пруту і басейну Тиси. Чорногірський хребет відділяє останній від двох інших.

Особливої краси гірським річкам надають водоспади й пороги, що утворюються внаслідок руйнування водою м'яких порід. Найбільші водоспади є на р. Пруті в Яремчі, на р. Брустурці в с. Шепоті, на р. Пістиньці в с. Шешорах, на р. Рибниці в Косові, на р. Рушорі в с. Лючі, р. Грамітній біля Гриняви. Всі ці водоспади мають назву «гуки». На Рахівщині

славляться водоспади Трофанецький, між селами Кваси та Ясіня, і Свидовець.

Найбільші річки на території Гуцульщини такі.

Прут. Витікає з-під Говерли на висоті 1600 м н.р.м. каскадом срібних водоспадів. Протікає через Яремче і Надвірнянський район. Довжина 967 км. Впадає в р. Дунай. Найзначніші річки басейну Пруту в межах Гуцульщини, починаючи з верхів'їв (у дужках вказана довжина): Пиги (11 км), Прутець Яблуницький (16 км), Прутець Чемерівський (21 км), Перемиська (15 км), Любижня (16 км), Ослава (15 км), Красна (17 км), Пістинька (56 км), Брустурка (15 км), Лючка (42 км, притока Пістиньки), Рибниця (54 км), Річка (16 км, притока Рибниці), Тарновець (14 км, притока Рибниці).

Річкова долина Рибниці

Черемош. Випливає з-під Чивчина, утворюється злиттям Білого Черемошу (50 км) та Чорного Черемошу (87 км). Протікає межею Івано-Франківської та Чернівецької областей. Довжина 80 км. Впадає в р. Прут, має близько 90 головних закрутів. Більші притоки: ліві – Шибений (11 км), Дземброня (12 км), Бистрець (13 км), Ільця (17 км), Перкалаб (15 км), Рожин Великий (12 км), Волиця (21 км). Праві –

Чорний Черемош

Пробійна (18 км) та на буковинському боці: Путила, Лопушна, Сторонець, Мигова.

Рікам Гуцульщини, а особливо Черемошеві, присвячено башто поетичних рядків. Для письменника Михайла Ломаського Черемош – ріка особлива.

«О, Черемош – це не якась там звичайна собі ріка! Ні! Вода його зв'язана навіки з горами й тими людьми, що над ним від віків живуть, – гуцулами...

Черемош – це Гуцульщина. Він живе, думає та й говорить... І багато-багато знає, не одне бачив, не одне чув. О, він не лише літом, але й зимою не вмовкає, а все говорить. Часом то й співає і грає. Часом тихіше, а частіше – то голосно, а то й грізно говорить, клекотить і гримить... Черемош – це ж свідок гуцульської давнини, гуцульської слави, її волі й свободи! Свідок усього того, що колись тут було й минуло, прогуло, в непам'ять пішло.

Черемош – це найщиріший і найвірніший брат гуцулів. І зовсім до них подібний. Бистрий і рвучкий, як і гуцули, до гніву скорий, але й лагідним потрапить бути. І мститись уміє! Так, як і гуцули.

І так, як гуцули прив'язані до своєї давнини і люблять її згадувати, так і Черемош пригадає своїм шумом давні часи, про вічність і безперервність життя говорить...».

Тиса. Утворюється злиттям Білої Тиси (26 км) та Чорної Тиси (50 км). Біла Тиса впливає з-під Чивчина, Чорна Тиса – з-під Свидівця. Довжина 966 км, в т.ч. у межах України 233 км. Впадає в р. Дунай біля Белграда (Сербія). Більші притоки на Рахівщині: Лазівщина, Богдан, Кевелів, Павлик, Шаул, Кваснівчик, Косівська, Середня Ріка, Біла, Мала Шанурка, Шанурка.

Сірет. Починається на висоті 1100 м біля г. Бурсуків у південно-західній частині Вижницького району, впадає в Дунай біля м. Галаца (Румунія). Довжина 726 км.

Сучава. Впливає з-під Путильських гір, тече переважно територією Румунії, впадає в р. Сірет. Довжина 160 км.

Бистриця Надвірнянська. Починається поблизу с. Зелена Надвірнянського району. Довжина 94 км. Один із двох витоків р. Бистриці, що впадає в р. Дністер.

У житті гуцулів річки завжди відігравали велику роль. Вони були джерелом питної води для людей і худоби. Річки використовувалися для сплавляння зрубаного в горах лісу. Сміливі керманичі доставляли плоти – дараби за десятки й сотні кілометрів. Оскільки більшу частину року ріки були мілководними, то в їх верхів'ях споруджували водосховища, де вода збиралася для того, щоб її час від часу випускати. На хвилях цієї штучної повені й плили дараби, як правило, двічі на тиждень. Найбільше штучне водосховище було на Чорному Черемоші – Шибене. Береги рік Черемошу й Тиси зміцнювали спеціальними спорудами – кашицями. Рівень

Сплав лісу, дараби

води в ріці допомагали підтримувати греблі – гамованки.

У річках та потоках було вдосталь риби, що збагачували стіл гуцула. На ріках споруджували млини, валила для валяння ліжників, тартаки – лісопильні.

Уздовж рік на Гуцульщині прокладали дороги, там переважно виникали й центри сіл, містечка.

Бистроводні ріки й потоки з надзвичайно чистою водою, з численними порогами, водоспадами, перекатами, з берегами, порослими буйною зеленню, з мальовничими відслоненнями й скелями становлять дуже привабливий елемент гуцульського краєвиду. Розвивається й спорт – плавання бурхливими, пінявими водами гірських рік на байдарках, надувних човнах, туристських плотах.

В останні десятиріччя ріки Гуцульщини зазнали значного забруднення як виробничими, так і побутовими відходами.

Запитання і завдання

1. Подумай, чому гірські річки швидкоплинні й неглибокі, за винятком окремих місць.

2. Виміряй швидкість течії річки своєї місцевості. Для цього відміряй на рівному березі річки відрізок 10 м за-вдовжки. Кинь у воду легкий, помітний предмет (паличку, пластмасову кульку тощо) і за допомогою секундоміра ви-знач, за який час цей предмет пропливе 10 м. Поділивши 10 на кількість секунд, одержиш швидкість течії в метрах за секунду.

3. Дізнайся про назви всіх потоків своєї місцевості. Спробуй пройти руслом потоку аж до його витоку. Дорогою спостерігай характер русла, течії, збирай невеликі уламки породи, розглядай рослинність, помічай тварин (риб, ко-мах), очищай русло від сміття.

4. Зроби опис хоча б однієї річечки своєї місцевості за орі-єнтовною схемою: назва, звідки витікає, де протікає, куди впадає; приблизна довжина; характер русла, берегів; глиби-на; швидкість течії; наявність порогів, водоспадів, плес; яка риба водиться; господарське використання; праві та ліві притоки.

5. Колективно зробіть список усіх річок і річечок своєї місцевості.

ОЗЕРА

*Мене всі називають оком гір,
Смереки берегом – мої зелені вії...*

С. Пушик

Справжньою окрасою нашого краю є озера. Одне з най-більших із них – Банське у м. Косові. Воно виникло в 1630 р. на місці колишніх соляних шахт внаслідок провалу. Площа озера близько 30 тис. кв. м, глибина сягає понад 10 м. Це озеро можна назвати антропогенним, тобто таким, що по-стало внаслідок діяльності людей, або техногенним, тобто породженим внаслідок виробничих процесів. Всі інші озера природного походження.

Косів, озеро Банське

Єдине на Буковинській Гуцульщині озеро Буковинське Око знаходиться в оточеній хвойним лісом котловині в Путильських горах, неподалік села Нижній Яловець. Площа водойми 1,2 га, глибина понад 10 м. У ньому не водиться риба, температура води навіть у жарку погоду не перевищує 12-14⁰С.

Ще одне озеро в Покутських Карпатах – це Лебедине, в урочищі Лебедин між смт. Яблуновом та с. Шешорами Косівського району. Розташоване воно на висоті 650 м н.р.м., має розмір близько 200 на 100 м. Водойма сильно заросла. З цим озером пов'язана легенда про дівчину, яка врятувала село від татарів, завівши їх на замерзле озеро; крига під наїзниками провалилася, і вони потопилися.

Інші озера розташовані в Чорногорі та на хребті Свиловець. Їх називають каровими, бо утворилися вони в каррах – заглибленнях, де тисячі років тому лежали льодовики.

Озеро Верхнє розташоване на висоті 1628 м н.р.м. поблизу вершин Данциж і Туркул у Чорногорі. Вузька ванна

озера має довжину 105 м, ширину 23 м, площа 2,4 тисячі квадратних метрів, найбільша глибина – 3 м.

Озеро Нижнє неподалік Верхнього на висоті 1515 м н.р.м. З нього на північ випливає потічок. Розміри озера 70 м на 29 м. Воно сильно заболотилось, тому площа чистої води – 45 м на 28 м. Глибина до 2 м.

Бребенескул – найвище озеро Українських Карпат (1801 м н.р.м.). Розташоване в карі, врізаному між гребенем Чорногірського хребта і вершиною Гутин-Томнатик. Довжина озера 134 м, ширина 28-44 м, площа водного дзеркала перевищує 4 тисячі квадратних метрів. Максимальна глибина 2,8 м. З озера випливає потік Бребенескул, який впадає в р. Говерлу – притоку р. Білої Тиси. Легенда розповідає, що під Гутин-Томнатиком опришок Головач убив чорта.

Озеро Бребенескул

У південному карі гори Гутин-Томнатик на висоті 1763 м н.р.м. також є безіменне озерце, камениста ванна якого сягає довжини 67 м при найбільшій ширині 24 м. Глибина чистої, прозорої води не перевищує 0,8 м. На цій горі є ще

два озерця, майже засипані уламками скель і зарослі (на висоті 1570 та 1640 м).

Найбільшої слави зажило озеро Несамовите у великому карі на північно-східних схилах гори Туркул. Воно лежить на висоті 1750 м, має довжину 88 м, ширину 45 м і площу 3 тисячі квадратних метрів. Глибина – 1-1,5 м. Південний берег каменистий, північний вкритий травами, жерепом і ялівцем. За народними легендами, саме з цього озера грішні душі набирають криги і розсипають її з хмар градом, завдаючи людям великої шкоди.

Озеро Несамовите

На північно-східному схилі г. Шурин-Іропа на висоті 1510 м н.р.м. серед хвойного лісу, що відбивається в плесі, красується озеро з ніжною назвою Марічейка. Його площа понад 10 тисяч квадратних метрів, а глибина невелика – 0,8 м. В озеро вливається вода з численних джерел біля підніжжя південно-західного схилу. В озері водяться тритони.

Є озеро й на південно-західному схилі г. Брескул на висоті 1750 м н.р.м. Воно інтенсивно заростає, тому чисте вод-

Озеро Марічейка

не дзеркало має розміри 37 на 12-15 метрів, хоча саме заглиблення значно більше. Глибина – 1-1,2 м.

Найбільше озеро на Гуцульщині – Шибене. Воно утворилося у XVIII ст., коли відбувся зсув схилу гори Шурин у потік Шибеник. Його площа – до 60 тис. кв.м. Згодом нижче озера спорудили «гать» – дамбу, вище якої утворилося водосховище, вода якого використовувалась для сплаву лісу. За народною легендою, гора Шурин обвалилася з туги за вбитим Довбушем.

А ось відомості про озера на Свидовецькому хребті в Рахівському районі.

Апшинець – на висоті 1487 м н.р.м., водне дзеркало 126 м на 100 м, площа близько 12 тисяч квадратних метрів, глибина сягає 3,26 м.

Ворожеска – на висоті 1460 м н.р.м., на північний захід від г. Котел, чаша майже кругла, діаметр 95 м, площа – 7 ти-

сяч квадратних метрів, глибина до 4,51 м. У нього впадає і випливає потічок.

Герешаска – на відрозі Доґяска, на висоті 1577 м н.р.м., майже прямокутної форми, 125 на ПО м, площа понад 12 тисяч квадратних метрів, глибина до 1,22 м.

Три озерця утворилися й на г. Драгобрат: на висоті 1600 м н.р.м., 1432 м н.р.м. та 1400 м н.р.м. Перше розмірами 55 м на 21 м, глибиною до 1,26 м; друге подібне до нього; третє має глибину 4,1 м; північний його берег переходить у торфовисько.

Вода в усіх карових озерах мало мінералізована, м'яка, з низькою температурою, тому в них мало водоростей, а фауна складається лише з мікроскопічних ракоподібних. Риба не водиться.

Як пам'ятки природи всі озера вимагають охорони, збереження.

Загалом забезпечення Гуцульщини водою, особливо питною, погіршується. Внаслідок вирубування лісів волога погано затримується в ґрунті, що призводить до зміління, а іноді й пересихання джерел і потоків. Безконтрольне вибирання гравію в річкових руслах спричинилося до їх поглиблення, що, у свою чергу, вплинуло на рівень води в криницях: він значно понизився, і в багатьох населених пунктах у криницях вода зникає в бездощовий період.

Запитання і завдання

1. Як утворилися озера на Гуцульщині? Які озера звуться каровими?

2. Постарайся піти на екскурсію до одного з озер нашого краю, зауваж, яким є його рослинний і тваринний світ.

3. Чому більшість озер льодовикового періоду утворилось на північно-східних схилах Чорногірського хребта?

РОСЛИННИЙ СВІТ

*Гори наші, гаї наші, файна полонино,
Нема ліпшої від тебе, наша Верховино...*

Коломийка

В Українських Карпатах, включаючи Гуцульщину, зростає понад 2 тисячі видів рослин, що складає більше половини списку флори України.

Так, на Рахівщині зосереджена третина флори України, половина червонокнижних видів рослин і тварин Українських Карпат. На скелях Близниці, Герешаски, Ненески, Піп-Івана, Кузія росте кілька десятків видів рослин, що на Україні більше ніде не зустрічаються. Серед них і легендарна шовкова косиця (білотка альпійська, едельвейс). Таке багатство рослинності пояснюється тим, що в гірській місце-

**Пам'ятка природи Тораківська стінка –
геологічне відслонення на схилі берегу річки Путили**

вості існують різні теплові пояси, для кожного з яких характерний свій набір видів рослин.

Понад половину всієї території Гуцульщини займають ліси. На Рахівщині під лісами 67,8% території.

Займаючи близько чотирьох відсотків території країни, Українські Карпати містять третину її лісових запасів. Тут зростають 2110 видів квіткових рослин (50% фітофонду держави).

Склад лісів має виразно зональний характер. Нижній пояс листяних лісів підіймається до висоти 500-600 м над рівнем моря. Тут ростуть дуб, бук, береза, граб, вільха. Колись були яворові ліси, тепер є лише окремі групи дерев та невеликі гаї. Збереглися великі діброви на Косівщині. Найвищі дуби сягають 30 метрів.

Особливу цінність становлять букові ліси, що піднімаються місцями до 1500 м н.р.м. Вони мають своєрідний вигляд: повесні ніжно-зелені, кучеряві, влітку зелень стає темнішою, а восени ці ліси грають золотою барвою. У старому буковому лісі ясно від велетенських сріблястих стовбурів дерев, що бувають до 40 м заввишки. З букової деревини виробляють високоякісні гнуті меблі. Букові горішки – «жир» – є цінним кормом для лісових тварин.

Вище букових лісів починаються хвойні, що складаються з ялини і смереки. Молоді хвойні ліси дуже густі, темні, часом непрохідні. У старих хвойних лісах дерева ростуть рідше, велетенські ідеально рівні циліндричні колони здіймаються до неба. Ялина звичайна може піднятися у висоту на 60 м, а ялиця більше 75 м.

У гірських лісах трапляються й реліктові породи, що майже зникли з землі, зокрема тис, сосна кедрова. Тис колись був дуже поширений у Карпатах. Його деревина дуже цінна, вона не гниє («негний-дерево»), що й спричинилося до того, що в погоні за чудовим матеріалом цей вид вини-

Смерекові ліси найхарактерніші для Карпат

щено. Подібні сталося і з сосною кедровою, яка збереглася в основному лише в Ґорґанах та в Чорногорі в урочищах Кізі Улоги та Ґаджина.

Ґірські ліси мають велике значення як постачальники деревини. Неоціненна їх роль у формуванні мікроклімату, в очищенні атмосфери від шкідливих домішок. Ліси є потужним збирачем вологи. Один гектар стиглої смеречини затримує 17%, а один гектар бучини – 25% річних опадів, які без лісу перетворилися б у руйнівний вал води.

У лісів є могутній ворог – нерозумний лісозаготівельник, який старається взяти якомога більше дерева, не думаючи про наслідки. Великих збитків лісам Ґуцульщини завдають і шкідники-комахи: непарний і кільчастий шовкопряд, зелена дубова листовійка, зимовий п'ядак, золотогузка та інші.

Вище зони лісів, на висоті 1700 м, починається зона чагарників. Там переважає сланка сосна – жереп, що утворює непрохідні зарості.

Вершини Чорногори та багатьох інших хребтів безлісі, вони вкриті трав'яною рослинністю і використовуються як літні пасовища – полонини. Особливої краси Чорногорі надають зарості вічнозеленого низькорослого чагарника рододендрона східнокарпатського. У пору цвітіння він забарвлює велетенські площі в червоний колір. Тоді видається, наче цвіте сама Чорногора.

У горах поширені й дрібні вічнозелені чагарники: чорниці (афіни) та брусниці (полонинські гогодзи). Вони дають великі врожаї цілющих ягід.

На Гуцульщині багато дикорослих лікарських рослин. З дерев і кущів – це липа, бузина, глід, горобина, калина, крушина, малина, ожина, ялівець. Значно більше трав'янистих лікарських рослин. Найбільш відомі з них: арніка, беладона (матриган), деревій, звіробій, золототисячник, материнка, пижма, підбіл (мати-й-мачуха), родіола рожева (золотий корінь), сіверія гірська (підойма), скополія карніолінська, суниця, тирлич жовтий (джинджура), чебрець та десятки інших.

Ліси Гуцульщини багаті на гриби: боровики, підосиновики, підберезовики, опеньки, лисички та багато інших їстівних видів.

Довкола нас ростуть рідкісні рослини, з них понад сто занесено до Черво-

Арніка гірська

**Білотка альпійська
(шовкова косиця, едельвейс)**

пелюсток – жовтаво-зелена цятка. Дехто називає його підсніжником. Але підсніжник звичайний має похилену квітку з трьох пелюсток. Навесні окремі ділянки лук, садів, узлісь набувають ясно-фіолетового забарвлення від бриндушок – шафрану Гейфелевого. В інших місцях земля аж сяє від безлічі квітів первоцвіту, що мають сонячний колір. Ці види творять часом картини незрівнянної краси. І хоч здається, що цих рослин безліч, пам'ятаймо, що вони зустрічаються переважно лише у нас, у Карпатах, а в інших місцевостях їх винищили. Восени зно-

ної книги України. Деякі з них зустрічаються неподалік осель і приваблюють своєю красою, що часто призводить до їх загибелі. Навесні на вологих місцях, у руслах потічків розквітає білоцвіт весняний. На кожній з його п'яти зрослих між собою

Шафрани і підсніжники

ву розцвітають фіолетові квіти, але то вже не бриндушки, а пізньоцвіт осінній, хоч дехто помилково вважає, що бриндушки цвітуть двічі на рік. Потерпають навесні також ніжні голубі проліски, білий і пурпуровий ряст. Часто можна побачити весняні квіти в класах, на вчительських столах, куди їх принесли школярі, не підозрюючи, що цим порушують Закон про охорону природи.

На початку літа зацвітають орхідні – багато видів зозулинців, коручок, пальчатокорінників, гніздівка. Найбільше ваблять запашна, граціозна білоцвіта любка дволиста, лілія лісова з квітами вишуканої форми. Ці рослини також перебувають під охороною.

Так само неприпустиме зривання таких рослин, як арніка, білотка альпійська, баранець булавовидний, дзвоники карпатські, плауни, всі види тирличу. Не існує взагалі рослин, які можна бездумно нищити. Кожна з них чимось цінна, кожна незамінна.

Уся рослинність Карпат випаровує щороку 20-25 кубічних кілометрів вологи, яка, перенесена в хмарах вітрами, живить землі Поділля та центральних областей України, забезпечує врожай.

Запитання і завдання

1. Дізнайся, які лікарські та рідкісні рослини ростуть в околиці, де живеш. Візьми під охорону хоча б маленький клатик лісу чи луки з цими рослинами.

2. Спільно з однокласниками з допомогою вчителя виготуйте таблицю або стенд «Червонокнижники» нашого краю».

3. Підготуйте ранок на тему: «Рослини в звичаях і повір'ях гуцулів». Запишіть коломийки, легенди, прислів'я, приказки, загадки про рослини свого краю.

ТВАРИННИЙ СВІТ

*А на сиглу подивиси – пишно виглядає,
А в'на вовків та й ведмедів у собі кохає...*

Співанка про Гуцульщину

Досить багатий і тваринний світ Гуцульського краю. Тут нараховують 60 видів ссавців. Із комахоїдних – це кріт, їжак, бурозубки (землерийки) звичайна, мала і альпійська, кутори звичайна і мала.

У високогір'ї зустрічаються 4-6 видів рукокрилих кажанів. Аж 19 видів гризунів живе в цьому краї: карпатська білка, іорішнікова соня, лісова соня, лісова мишівка, 6 видів мишей.

Досить поширений заєць. Із родини хом'якових живуть ондатри, полівки.

Тринадцятьма видами представлені хижаки: лисиця, вовк, бурий ведмідь, тхір, рись, дикий кіт, декілька видів куніць. Причому бурий ведмідь, рись, дикий кіт ніде більше в Україні не зустрічаються.

Із парнокопитних тут живуть дика свиня, благородний олень, європейська косуля. На Надвірнянщині та на Буковині проводиться акліматизація зубрів, які жили в давні часи в Карпатах.

Не меншою різноманітністю видів відзначається пташина фауна Гуцульщини: їх тут близько 250 видів, що становить майже 80 відсотків усіх видів,

Благородний олень

які живуть в Україні. Тут представлені білий і чорний лелеки, багато видів дикий гусей, журавлі, 23 види хижих птахів (беркути, кані, орли, яструби та ін.), тетерюки, глухарі, близько 110 видів горобиних, 7 видів воронових. Співуче птаство обжило переважно листяні ліси, хижі – високогір'я. Пла-

Бурий ведмідь

зунів небагато видів: веретінниця, ящірки, звичайний і водяний вужі, ескулапів полоз, мідянка, гадюка звичайна. Найбільший з них ескулапів полоз, що досягає довжини 130 см (він зображений на лікарській емблемі). Всі вони дуже корисні, включаючи й гадюку, отрута якої має великі цілющі властивості при ряді важких захворювань. Немала користь і від ящірок: на площі в один гектар ящірки за літо з'їдають 360 тис. комах, серед яких немало шкідників.

Чимало в нашому краї й земноводних. У гірських озерах, калюжах, криницях живе карпатський тритон, що нагадує маленького дракона. Альпійський тритон ще страшніший на вигляд: він має гребінь посередині спини. Обидва види дуже корисні, але, на жаль, стали рідкісними, тому занесені до Червоної книги. Як і плямиста саламандра, яку легко впізнати по яскравих жовтих або оранжевих плямах на блискучо-чорному тілі. Вона любить тіністі, вологі місця. У деяких народів саламандра вважається священною твариною. У водоймах та лісах живе 11 видів жаб, всі без винятку вони приносять велику користь, поїдаючи безліч шкідливих комах.

Колись річки й потоки Гуцульщини були багаті на рибу. Тепер кількість її значно зменшилась, так що риболовля в гірських річках заборонена. Хоч дуже рідко, але зустрічаються щука, лин, карась, короп, головатиця, марена, підуста, лящ. Особливо цінна риба форель, або пструг. У Тісі та її притоках трапляється вугор річковий, який для нересту мандрує аж у північну частину Атлантичного океану, звідки молоденькі вугри, що вилупилися там з ікринок, якимось чудом повертаються за тисячі кілометрів у карпатські ріки, звідки «емігрували» їхні батьки... Настане час – і вони також помандрують туди, де народилися, щоб там, давши нове потомство, померти.

Різноманітний світ комах. Їх у нас понад 5 тисяч видів. Більшості їх не знаємо. Однак потрібно запам'ятати, що не можна нищити метеликів, жуків. Багато видів їх перебуває на межі вимирання. До Червоної книги занесені метелики аполлон, бражник, шовкопряд кульбабовий та інші види.

Зубр

Охорони потребують і всі види мурашок, яких справедливо називають санітарами лісу.

А яка все ж таки кількість осіб тварин на Гуцульщині? Таких да них немає. Але є відомості про їх чисельність у Карпатському національному природному парку, що охоплює ту частину Гуцульщини, де живе найбільше диких тварин. У 1995 р. на території Парку нара-

ховували: 8 бурих ведмедів, понад 300 оленів, близько 400 косуль, 100 диких свиней, менше десятка вовків, 117 глухарів, 5-6 пар беркутів. Ці цифри свідчать: дуже мало залишилось тварин у колись надзвичайно багатому звіриною краї. Адже в 1931 р. лише на території Гринявського і Явірницького лісництв, удвічі меншій за територію Національного парку, було 30 ведмедів, 18 рисів, близько 450 глухарів, тисячі тетерюків.

Косуля

Тож бережімо кожне звірятко і пташку, кожного метелика і мурашку – для себе, для своїх дітей і внуків.

Запитання і завдання

1. За власними спостереженнями та спостереженнями інших складай реєстр диких тварин своєї місцевості (ссавців, птахів, плазунів, риб).

2. Спільно з товаришами за допомогою вчителя підготуйте ранок «Фауна Гуцульщини», до програми якого введіть, крім науково-природничих фактів, народні повір'я про тварин, загадки про них, казки, пісні, в яких йдеться про тварин, що живуть на Гуцульщині.

3. Підготовдовуй взимку птахів, бери участь у виготовленні шпаківень, синичників.

Пелипейко І. Мій рідний край: Навчальний посібник. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – С. 3-50.

Розділ II.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК РЕГІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ

Крім адміністративно-територіального устрою (області, райони) на території України впродовж віків сформувалися етнографічні області (етнографія – від грецьких слів "етнос", що означає народ, і "графія" – опис, дослівно – опис народу). Щоб не було плутанини в назвах, їх називають етнографічними регіонами. Серед них мають найбільш виражені особливості Бойківщина, Волинь, Гуцульщина, Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Таврія та ін. Особливості виражені в історії розвитку краю, природі, господарській діяльності, народному мистецтві, говірці, фольклорі, звичаях, традиціях та ін.

Вчені-етнографи по-різному подають межі етнографічних регіонів. Це й не дивно, бо їх точні межі встановити неможливо. Напевно, легше довести, що таких меж не існує, ніж їх визначити. Наприклад, не буває такого, щоб двоє сусідніх сіл, хоч вони навіть належать до різних держав, різко відрізнялися говіркою, фольклором, архітектурою, одягом тощо. Повинна бути певна перехідна зона від одного етнографічного регіону до іншого.

Кожний етнографічний регіон оригінальний і неповторний, як чудова квітка, а разом вони утворюють прекрасний букет – Україну. Необхідно розвіяти сумніви про те, що виокремлення етнографічних регіонів наче роз'єднує Україну. По-перше, вони об'єктивно існують, по-друге, навпаки, виявлення національних коренів в етнографічних регіонах дає можли-

вість зафіксувати національні домінанти, які визначають національне обличчя нації. Все це утверджує соборність України. А вивчення рідного краю, починаючи від батьківського порога, плекає в дітей та молоді щирі патріотичні почуття.

Україна має свою славу історію, нерідко трагічну, історичні й природні пам'ятки та пам'ятні місця, на весь світ відомі осередки народного мистецтва. А місцеві говірки є джерелом збагачення української літературної мови. У кожному етнографічному регіоні є свої звичаї, традиції.

Цінний досвід вивчення регіонального етнографічного компонента – гуцульщинознавства – нагромадили навчальні заклади Гуцульщини.

Активно вивчається регіональний етнографічний компонент – киевознавство – у столиці України, а в столичній області – київщинознавство, на Харківщині – слобожанознавство, на Херсонщині – таврієзнавство. Але ще не скрізь це робиться на належному науково-методичному рівні.

II. 1. ОСОБЛИВОСТІ ГУЦУЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Гуцульщина... Не злічити всіх пісень, легенд, переказів про цей край. Вона займає найвищі гори Східних Карпат, передусім Чорногірський хребет та місцевості, що прилягають до нього. На Буковині гуцульські села розташовані долиною річки Путилівки, яка впадає в Черемош, а на Закарпатті вони тягнуться долинами рік Чорної та Білої Тиси.

Виникає запитання: які ж межі Гуцульського регіону? Відповідь дослідників нашого краю неоднозначна. Тому, напевно, легше погодитися з думкою, що точних етнографічних кордонів встановити неможливо, ніж намагатися

їх визначити. Існує певна перехідна зона від одного етнографічного регіону до іншого. Хіба ж можна поділити село або навіть і район на дві частини, тобто до різних етнографічних регіонів, адже вони тісно пов'язані господарською діяльністю, родинними зв'язками, функціонують в єдиному руслі, хоча відрізняються певними особливостями.

Виходячи з таких позицій, подаємо дані про Гуцульщину за сучасним адміністративним поділом: Верховинський, Косівський, Надвірнянський райони, припрудські села Коломийського району і територія Яремчанської міськради Івано-Франківської області; Вижницький і Путильський райони Чернівецької та Рахівський район Закарпатської областей. Ця територія приблизно становить 92004 квадратних кілометри. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, тут, у шести містах і 13 містечках (селищах міського типу) та в 243 селах, проживало 469992 мешканці.

23 травня 1991 року в Яворівській школі зібралися завідувачі (тепер начальники) відділів освіти і педагоги-ентузіаста Гуцульського регіону. Всі були одноставні в необхідності відроджувати національну систему освіти. Але на Гуцульщині відроджувати нічого (тут здійснювалась полонізація, румунізація та мадяризація).

Отже, висновок був єдиний: необхідно створювати гуцульську школу як регіональну українську національну.

Неприпустимо, щоб гуцули, як і всі їх брати-українці, не досягли європейського інтелектуального і культурного рівня, адже вони живуть у центрі Європи (географічний центр Європи знаходиться біля села Ділове Рахівського району).

Гуцули, які є корінним українським населенням, проживають у гірській місцевості. Гуцульщина вкрита гірськи-

ми хребтами, найвищий з яких Чорногірський з найвищими вершинами Піп-Іван (2022 м) і Говерла (2061 м). Майже паралельно до нього на північний схід та північний захід тягнуться численні нижчі хребти, схили яких вкриті смерековими, мішаними і буковими лісами, а на їх верхах – розлогі полонини. Між хребтами протікають бурхливі гірські потоки і ріки з численними водоспадами. Найбільші з рік Прут, Черемош, Тиса, Путилівка.

Все це створює неповторну красу, змальовану в творах таких письменників, як Юрій Федькович, Сидір Воробкевич, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Марко Черемшина, Василь Гренджа-Донський, Дмитро Павличко, Тарас Мельничук та багатьох інших.

Про Гуцульщину чимало написано, знято кінофільмів. Але переважно бачимо чарівну природу, неповторне народне мистецтво, оригінальний фольклор. Однак життя горян Галичини, Буковини і Закарпаття – це не тільки гра на сопілці чи трембіті, а й важкі умови праці і побуту. Тут склався своєрідний уклад життя, зумовлений розселенням на схилах гірських хребтів, де є сінокіс, пасовище, джерельце води і можна розорати хоч невеличкий клаптик городу.

Хоч Гуцульщина перебувала під чужоземною владою впродовж шести віків, розірвана в різний час між Угорщиною, Польщею, Молдавією, Литвою, Австрією, Австро-Угорщиною, Чехо-Словаччиною, Румунією, але горяни зберегли свої звичаї і традиції, говірку, прагнення до волі, гордий характер. Непоправного удару по укладу життя гуцулів завдав комуністичний тоталітарний режим, здійснивши примусову колективізацію, насильницьке зселення і переселення з гір. Це призвело до різкого зменшення населення в гірській місцевості.

Стисло регіональні умови і особливості Гуцульщини такі:

- природно-кліматичні умови: гірська місцевість, труднощі з транспортом, зв'язком, велика кількість опадів, що призводить до повеней у весняно-осінній період та снігових заносів узимку, а це все, у свою чергу, значно ускладнює відвідування учнями школи;

- особливість гірських населених пунктів, які, як правило, складаються з багатьох невеликих присілків, кутків, окремих осель, значно віддалених від центру та один від одного за відсутності здебільшого між ними транспортного сполучення;

- наявність великих площ лісів, гірських випасів (полонин), нежитків, чим зумовлюються основні напрямки господарства – тваринництво, лісове господарство, підсобні промисли;

- Гуцульщина є регіоном широкого розвитку оригінальних художніх промислів – різьби, кераміки, килимарства і ліжникарства, вишивки та інших, а також неповторного фольклору (словесного, музичного, танцювального), одягу, архітектури;

- регіон відзначається своєрідністю побуту, звичаїв, обрядів, свят, вірувань гуцулів;

- багато своєрідності і в історії краю (тривале перебування під пануванням іноземних держав, боротьба за національну незалежність – опришківство, січові стрільці, УПА);

- наявність особливого говору;

- регіон має свою історію розвитку освіти.

Ці фактори різко відрізняють Гуцульщину від інших місцевостей навіть однієї області. Особливості Гуцульщини, які значною мірою зумовлені природним середовищем, господарсько-трудовою діяльністю, побутом горян – це цілий пласт матеріальної і духовної культури гуцулів, який враховується і використовується в навчально-виховному процесі гуцульської школи. Тому впроваджено вивчення

гуцульщинознавства як регіонального компонента усіх дисциплін.

II.2. ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО ЯК РОЗДІЛ НАУКИ ТА НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

Якщо термін “гуцульщинознавство” введений в ужиток на початку 90-х років ХХ ст., то розділ науки, означений цією назвою, існує вже понад два століття, з часу появи чотиритомної праці Б. Гаке “Найновіші природознавчі подорожі в роках 1787, 1792, 1794 по Дакії та Сарматії, або Північних Карпатах” (Нюрнберг, 1790–1794 рр.). Започатковане цим ученим багатонапрямне дослідження Гуцульщини було продовжене численними українськими, польськими, німецькими та іншими вченими.

Значний внесок у вивчення нашого краю зробили діячі “Руської трійці”, особливо Я. Головацький. Постійну увагу до Гуцульщини виявляли з різних мотивів польські дослідники Вінцент Поль, Оскар Кольберг, німець Раймунд Кайндль. Інтерес викликає книжка шотландської письменниці і мандрівниці Мені М'юріел Дові “Дівчина в Карпатах” (1891 р.).

Новий етап у дослідженні Гуцульщини становила монографія В. Шухевича “Гуцульщина” (1899–1908 рр.). На початку ХХ ст. значний внесок у гуцульщинознавство зробили Володимир Гнатюк, Федір Вовк, Антін Оницьук, Лука Гарматій, Михайло Ломацький, Микола Колцуняк, Петро Шекерик-Доників, Клементина Лисинецька. Автором першого наукового нарису з історії Гуцульщини був Іван Крип'якевич, а наукових праць з географії та економіки – Володимир Кубійович.

Найвидатнішою польською працею про Гуцульщину стала епопея Станіслава Вінценза “На високій полонині”. Для встановлення етнографічних меж Гуцульщини цікаві дослідження Я. Фальковського.

Важливим є колективне історико-етнографічне (насправді і географічне, економічне та мистецтвознавче) дослідження “Гуцульщина” за редакцією Ю. Гошка (1987 р.). Чимало нових штрихів до наукової характеристики Гуцульщини додав І. Сеньків у праці “Гуцульська спадщина” (1995 р.).

У наш час десятки вчених займаються вивченням природи, історії, економіки, говору, фольклору, мистецтва Гуцульщини, зокрема, Володимир Грабовецький, Мар’ян Мандибур, Ярослава Закревська, Микола Лесюк, Юрій Сеньковський, Петро Сіреджук, Петро Арсенич, Володимир Клапчук, Олекса Романець, Нестор Библюк, Ігор Пелипейко, Василь Гуменюк, Іван Зеленчук та багато інших дослідників. Вагомий внесок у цю справу робили учені в діаспорі (Микола Домашевський, Іван Кузич-Березовський) та зарубіжні вчені (А. Вінцез, Я. Хороши, А. Амато та ін.). Заслуговує на увагу монографія Марії Лаврук “Гуцули Українських Карпат” (2005 р.).

Праці вчених-дослідників Гуцульщини – це неоціненний скарб у розвитку і становленні гуцульщинознавства як розділу науки. В останні роки з проблем гуцульщинознавства щорічно проводяться наукові конференції, які відбулися в Косові, Івано-Франківську, Вижниці, Путилі, Яремчі, Рахові. Рекомендації Міжнародного теоретико-методологічного та методичного семінару “Гуцульщинознавство як розділ науки та навчальний предмет”, проведеного Гуцульською освітянською радою, що відбувся в Косові 6 вересня 1996 року, схвалені II Світовим Конгресом гуцулів у м. Яремчі 13 вересня 1996 року.

Гуцульщинознавство як навчальний предмет повинно відповідати цілям і завданням школи. В умовах розбудови національної школи воно посідає чільне місце в системі освіти Гуцульщини, так як охоплює всі сторони життя (говірку, фольклор, історію, природу, господарство, народне мистецтво, обряди, звичаї, традиції тощо). Отже, гуцульщинознавство – це система знань про Гуцульщину і діяльність її мешканців, тобто воно складає інтегровану систему науково-теоретичних знань про свій край. Прийнято визначення, що гуцульщинознавство – це знання історії Гуцульщини, природи, господарства, народного мистецтва, фольклору, звичаїв, традицій. Крім того, педагогічна цінність його вивчення ще й в тому, що школярі залучаються до практичної діяльності у різних сферах суспільного життя.

Гуцульщинознавство виконує в школі найрізноманітніші педагогічні функції. Його використовують для посилення зв'язків навчання з життям. Так, при вивченні літератури використовують багатий гуцульський фольклор, історії – цілий пласт про опришківський рух під проводом легендарного ватажка Олекси Довбуша та його послідовників, біології – знання народної медицини та ін. А вивчення народного мистецтва відбувається в процесі практичних занять художніми ремеслами: різьбою по дереву, вишивкою, ткацтвом, писанкарством та ін. У цьому важлива роль гуцульщинознавства як педагогічного засобу розвитку творчих здібностей школярів, виховання працьовитості, художньо-естетичних смаків.

Особливу педагогічну цінність мають такі види діяльності учнів, як збирання і вивчення фольклору, запис і складання словника гуцульських говірок, збір різноманітних експонатів, зокрема виробів художніх ремесел для шкільно-

го музею, виявлення й опис пам'яток природи, архітектури та історії, створення топологічних карт і словників своєї місцевості, дослідження родоводу і складання літопису сім'ї та ін.

Гуцульщинознавство може вивчатись і як окремий предмет за рахунок шкільного компонента навчального плану, і в процесі вивчення різних предметів, якщо воно органічно вплітається в матеріал, що вивчається. Організуються і факультативні заняття з певних розділів гуцульщинознавства, а також різноманітні позаурочні гурткові заняття.

З метою ефективного використання гуцульщинознавства в школі, тобто щоб воно служило педагогічним цілям навчання і виховання, його необхідно “переробити” у шкільний навчальний предмет. Тоді воно стане шкільним або навчальним. Шкільне гуцульщинознавство не одержується шляхом скорочення об'єму гуцульщинознавства як розділу науки. Його обсяг узгоджується зі знаннями, уміннями і навичками, які учні повинні засвоїти з інших предметів. І мова йде не про те, щоб “потіснити” інші предмети, а педагогічно доцільно доповнити, не допускаючи дублювання матеріалу в змісті шкільної освіти.

Водночас гуцульщинознавство охоплює певний обсяг інформації, який містять навчальні предмети. Тому при розробці змісту шкільного гуцульщинознавства його співвідносять зі змістом освіти з інших предметів.

Як писав професор Р. Скульський, зміст освіти розробляється на трьох рівнях: загального теоретичного уявлення про нього, навчального предмета та дидактичного матеріалу.

Загальне уявлення про склад (елементи) і структуру (зв'язки між елементами) шкільного гуцульщинознавства

осмислюється так, як і про будь-який шкільний предмет, тобто що він охоплює найголовніші положення відповідної науки, її основи. Тому традиційно вважають, що в школі вивчаються основи наук.

Відповідно до змісту шкільного гуцульщинознавства як навчального предмета розробляються програми, яких є декілька варіантів, щоб кожний учитель зміг вибрати ту програму, яка найбільше відповідає його підготовці, наявному навчально-методичному забезпеченню, особливостям своєї місцевості. Крім того, вчитель може змінювати програму і навіть складати і використовувати свою власну програму.

При розробці програм педагогам доцільно використовувати принцип концентризму, тобто основні розділи матеріалу повторюються, але з класу в клас розширюються і поглиблюються. Важливо подбати про одержання учнями певної системи знань, хоч не виключається епізодичне використання гуцульщинознавства, якщо його елементи органічно вписуються у зміст певного предмета. Оскільки в період ринкової економіки молодих людей приваблює практична сторона навчання, то оптимальним варіантом вивчення гуцульщинознавства є поєднання словесних методів з практичною діяльністю школярів, причому тут маємо великі можливості для дослідництва і творчості.

Але й оптимальний зміст гуцульщинознавства, і найкращі програми його вивчення без навчально-методичного забезпечення залишаються тільки продекларованими. Щоб цього не сталося, на пропозицію Гуцульської освітянської ради Косівською районною радою у 1994 році була створена науково-дослідна лабораторія “Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство”, яка працює під егідою Національної академії педагогічних наук України.

Лабораторією була заснована серія “Бібліотека гуцульської школи” підготовлено і видано понад тридцять книжок (посібників, хрестоматій, довідників тощо). Зокрема Ігоря Пелипейка “Плай” (книга для читання про Гуцульщину), “Флояра” (хрестоматія з гуцульського фольклору), “Гуцульщина в літературі”, “Мій рідний край” та ін., Петра Лосюка “Гуцульська школа”, “Гуцульщинознавство в українській національній школі”, “Хрестоматія з гуцульщинознавства”, “Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі”, Никанора Крета і Оксани Ткачук “Гуцульщина літературна” (випуск 1,2), Оксани Боєчко “Поговоримо про Гуцульщину англійською” та багатьох інших авторів.

П.Лосюк та І.Пелипейко заснували і видали десять номерів регіонального науково-педагогічного і літературно-краєзнавчого журналу “Гуцульська школа”. І все це багатство побачило світ без жодної копійки з державного бюджету.

Спільність основи, покликання, оптимуму успішної реалізації, функції, градації, перспективи розвитку й практичного застосування українознавства, народознавства і гуцульщинознавства свідчать про те, що гуцульщинознавство є повноправним і необхідним навчальним предметом у гуцульській школі. Їх спільна основа – народність і вітчизнознавство, їх покликання теж спільне – українобудівництво, формування українського “Я”, подолання бездуховності, національного нігілізму, прищеплення українського патріотизму, пізнання рідного народу, плекання національної свідомості.

Як тут не звернутися до філософського кредо Г. Сковороди: “Кожен повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним... Все добре на своєму місці і в своїй мірі, і все прекрасне, що чисте, природне, тобто не фальшиве”.

Становлення гуцульської школи як регіональної української національної було непростим. Це і формальне сприйняття пасивної частини учительства, які не можуть подолати інерцію минулого, і байдужість чиновництва та ін. Дехто вважав гуцульську школу якоюсь там хуторянською.

І все ж до якої школи ми йшли двадцять років? Найкраще з цього приводу написав Ігор Пелипейко: “Гуцульська школа – це, власне, українська школа Гуцульського регіону; як карпатська смерека, закорінена в твердому ґрунті, пнеться до сонця, так і гуцульська школа, ґрунтуючись на народних педагогічних традиціях рідної верховини, прагне досягнути високого рівня освіти високорозвинутих націй”.

Використання регіонального етнографічного компонента в сучасному освітньому просторі важливе не тільки для Гуцульщини, але й для інших етнографічних регіонів України, які мають яскраво виражені особливості: Бойківщини, Волині, Наддніпрянщини, Поділля, Полісся, Таврії та ін.

II.3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Процес розбудови української державності потребує підготовки нової генерації високоерудованих спеціалістів, які виявлятимуть себе як особистості, діятимуть цілеспрямовано, прийматимуть правильні, осмислені рішення. Тому став необхідним науково обґрунтований пошук шляхів розбудови національної школи на основі ідеї національного відродження з використанням філософських, науково-теоретичних, психолого-педагогічних теорій, ідей, підходів видатних українських філософів, педагогів, психологів, куль-

турно-історичних традицій українського народу, народної педагогіки з урахуванням регіональних природних та етнографічних особливостей.

Освіта на Гуцульщині за часів чужоземного панування була найбільш занедбаною. Тут школи переважно були одно- і двокласними. В таких школах всі шість років вивчалася програма другого класу. Переважна більшість дітей шкільного віку взагалі не навчалася. Але ж виростили гуцульські діти розумними, працьовитими, мужніми, морально стійкими. І все це завдяки застосуванню гуцульською родиною надбань української народної педагогіки у її гуцульському варіанті.

Вплив природи і суворих умов життя на формування своєрідної ментальності, світогляду, характеру гуцулів, виховання стійких моральних рис в гуцульській родині тонко підмітив і описав відомий педагог, етнограф і дослідник Гуцульщини Михайло Ломацький. Нижче подаємо деякі штрихи цієї тематики з його праць.

«Мешканці гір – верховинці зживаються від дитинства з прекрасною, але дикою природою, з дикістю рік і повеней, вітрів-буревіїв, блискавиць і громів, тож і не дивно, що та зовнішня дикість відзивається часто в душах і серцях верховинців, вибухає блискавицями і громами.

Природа Гуцульщини чудова, прекрасна, – нема в світі нічого, що могло б із нею рівнятись, але вона одночасно й сувора та грізна – з нею треба боротись. Аж дивно: та боротьба посилює і зміцнює любов до неї – поза тим, вона, та боротьба, сама собою повна краси, подиву і любові до гірської природи. До того ж та боротьба дає насолоду і вдоволення – вона формує і різьбить характери людей, з тієї боротьби виходить людина, чиста серцем, міцна духом, багата думками, шляхетна поступками і вчинками.

Тому душа гуцула складна, повна заглибин і нетрів. Він у житті і коханні гордий і честолюбивий, темпераментний аж до безтями, в поривах не опанований, вибуховий, повний фантазії і романтики, – естетичний смак у нього дуже тонкий, любов до краси велика, відраза до погані ще більша.

В гуцульській сім'ї дітям приділяли особливу увагу. В зимові вечори дедя повістував “усечіну”, що колись йому дідо і дедя розповідали. Баба і неня учили молитов, співали співанок.

Діти змалку виконували посильну роботу в домашньому господарстві, але їм не давали тяжкої роботи. Казали, що діти за своїх молодих років повинні набирати сили і рости. І діти росли, як молоді буки і смерічки: вільно, свobodно й весело. Вони не знали примусу і страху, але все-таки знали, що можна, а чого не можна, що годиться, а що не годиться. Молодші діти слухали не тільки “стариню”, але й старших від себе братів і сестер. Усіх зв'язувала родина, усіх гріло родинне тепло. Сварок і незгідливості не бувало.

Ніхто не бачив і не чув, щоб хтось там карав дітей – бив чи збиткував їх. По-перше, до цього не було причин, по-друге, казали, що гріх знущатися над малими, слабосильними Божими сотворіннями. Тому то діти не знали, що таке страх перед старшими. Дедя казав, що не можна повірити, щоб можна любити того, кого боїться, шанувати того, перед ким мається страх.

Так було не лише в родинах, але й між близькими і далекими родичами, між сусідами і знайомими односельцями. Вони любили, шанували і навиділи одні одних і взаємно собі допомагали.

Підлітків напучували, що не добре думати лише головою і тим, що в ній – думати і надуманим жити. Ні, важніше вміти думати серцем. Серцем жити і ним звертатись до лю-

дей і серця в них шукати – серце їм давати й серця від них жадати. Серцем людей пізнавати, в серце їм глядіти, не їх розум, а серце цінити в них.

Юнаків і дівчат застерігали, щоб не шукали рум'яного личка і чорних брів. Це не тривке – це проминаюче. Зміняться личко і брови. Притягаючою силою нехай будуть серце і душа, бо тільки це – не проминаюче і незмінне.

Теж слід пам'ятати, що жити завжди треба з Богом, жити по-Божому і шанувати Божі заповіді. Знати, що життя людське – це мандрівка, людина – це мандрівник. Але шляхів у його мандрівці багато. І тільки той, хто за Божим голосом іде, зможе вибрати правильний шлях та йти ним до мети. Але зовсім простих і гладких шляхів дуже мало. Більше таких, що на них усяке каміння і терня, закрути і вибоїни. Та всі ті перешкоди не на те, щоб їх виминати, ні, з ними треба борюкатись і усувати їх з дороги, рівняти шлях для тих, що пізніше ним йтимуть.

Ще практична порада. Що б ти не задумував робити, подумай вперед, для чого й чому це робиш. У кожную роботу вкладай свою душу. Тоді твоя робота буде тобі легка і дасть тобі задоволення. Над усім думай, усе своїм розумом і серцем розбирай.

Та й ще. Шануй себе і віддавай пошану іншим, тоді знайдеш пошану і для себе. Ціни сам себе, тоді й інші будуть тебе цінити. З лукавим не приставай, лихих людей уникай, держи себе здалеку від злих.

Люби свої гори, бо вони варті цього, щоб їх любити».

Тому прародителькою й одним із першоджерел педагогіки гуцульської школи має стати народна навчально-виховна мудрість гуцулів, як і українського народу в цілому. Великий знавець народної педагогіки М. Стельмахович писав, що вона йде від діда-прадіда, вітця-матері, родини, рідної оселі й материнської мови, гір карпатських, полонин і

бескидів, лісів і пралісів, річок і потічків швидкоплинних, від ясного неба і світлого сонця, від доброго серця і щирої душі, глибоких людських почуттів і переживань, кришталевої чесності й людяності, світлої духовності, опришківського завзяття, сердечної любові до дітей, відданості і гуцульському краєві, й неньці Україні.

Вироблені віками і застосовувані гуцулами традиційні знання, засоби і досвід виховання та привчання до суворих умов життя в гірському краю – це і є гуцульська народна педагогіка. А гуцульська етнопедагогіка – це наука про гуцульську народну педагогіку.

З історії педагогіки відомо, що всі видатні педагоги досягли своїх вершин завдяки використанню в навчанні і вихованні дітей народної педагогіки. Тому і гуцульська школа повинна мати етнопедагогічну основу.

Етнопедагогіка і сьогодні служить практиці, досліджуючи традиційний досвід виховання дітей, розкриваючи педагогічний потенціал давніх звичаїв, традицій і можливості його використання. Таким чином, етнопедагогіка озброює вчителів гуцульської школи досвідом використання народних педагогічних засобів у роботі з дітьми.

Розглянемо концептуальні основи гуцульської школи. Як уже відзначалося, максимально наблизити освіту до життя, здійснити виховання дітей на кращих традиціях народної педагогіки, культури, мистецтва неможливо без урахування і використання особливостей свого регіону. Тому регіональна школа як українська національна не тільки має право на своє існування, але й життєво необхідна.

У концепціях української національної школи і, зокрема, школи Прикарпаття (автор Р. Скульський), Концепції національного виховання наголошується, що національний

навчально-виховний заклад своїм змістом і духом підпорядкований самотутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає її прагненням, корінним інтересам батьків та українського народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної особи українця.

Ці положення і стали теоретико-методологічними орієнтирами розбудови гуцульської школи як регіональної української національної. Її концепція розроблена нами спільно з управліннями освіти Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської облдержадміністрацій та відділами освіти гуцульських районів трьох областей і прийнята Гуцульською освітянською радою.

Варто зауважити, що дехто сприймає створення гуцульської школи насторожено, вбачаючи в цьому якусь відокремленість чи хуторянство, що повністю спростовує ця концепція.

Концепція передбачає:

по-перше, створення умов для здобуття учнівською молоддю загальної середньої освіти на рівні державних стандартів, яка відповідно з Конституцією України є обов'язковою, що забезпечить підготовку нової генерації спеціалістів для незалежної України;

по-друге, адаптація змісту освіти, зокрема її варіативного компонента для розвитку здібностей і нахилів школярів, враховуючи особливості Гуцульського регіону. Тут мова йде не тільки про створення в кожному районі гімназії чи ліцею, організацію профільних класів у загальноосвітніх школах, де для цього є умови, але й залучення кожного школяра до різноманітних форм естетичного, трудового і фізичного виховання в позаурочний час у школі і в позашкільних закладах як засобів всебічного розвитку індивідуальних зді-

бностей кожної дитини, професійного самовизначення, забезпечення умов для їх самореалізації;

по-третє, запровадження вивчення і використання педагогічних можливостей гуцульщинознавства, що повинно максимально наблизити освіту до життя, забезпечити здійснення в найширшому обсязі краєзнавчого принципу у вивченні предметів, прищеплення учням реального, а не абстрактного патріотизму на основі виховання любові до рідного краю, його природи, історії. Тут мова йде не про виховання лише гуцула, а передусім – українця, європейця, який живе в центрі Європи. Гуцульщинознавство використовується в контексті українського національного виховання;

по-четверте, оволодіння економічними знаннями, навичками підприємництва і господарювання (газдівства), що відповідало б гірським умовам і гуцульському укладу життя. Коли мова йде про добрих газду і газдиню, то мається на увазі порядна, працьовита сім'я.

Освітняни кожного гуцульського району працюють і над виконанням регіональних програм своєї області (Буковини, Закарпаття, Прикарпаття), використовуючи особливості Гуцульщини, що передбачає концепція гуцульської школи.

II.4. МОДЕЛЬ ГУЦУЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ МАЙБУТНЬОГО

Для реалізації нової дидактичної системи необхідний дозвіл Міністерства освіти, науки, молоді і спорту України на поділ 10-11 класів сільських однокласних шкіл на профільні групи в кількості не менше п'яти учнів.

Крім цього, проблема трудової підготовки до життя і самореалізації випускників після закінчення школи в

складних гірських умовах є складовою частиною загальної проблеми природокористування і сталого розвитку Українських Карпат, що знаходить адекватне відображення в новій дидактичній системі.

Нижче подаємо стислий виклад нашої авторської моделі майбутнього Яворівської ЗОШ I-III ступенів.

Якщо людина прагне до чогось нового, неповторного, вона намагається уявити, яким воно повинно бути. Але уява не стає дійсністю за помахом чарівної палички. Необхідно створити реальну модель того, до чого прагнеш.

Моделлю називають спеціально створений об'єкт, який відображає властивості досліджуваного об'єкта (model – копія, зразок).

Щодо школи майбутнього, яку ми створюємо, то зернини її моделі збираємо щоденно наполегливою працею. На основі багаторічного досвіду стверджуємо, що найбільш реальне моделювання можливе для школи, яка не тільки функціонує, але й розвивається. Стабільне успішне функціонування забезпечує стартові умови для розвитку навчального закладу.

Звичайно, необхідні аналіз навколишнього середовища та врахування етнографічних особливостей свого регіону, затребуваність випускників на перспективу адекватно соціально-економічному його розвитку.

Щодо Гуцульщини як одного з етнографічних регіонів України, то складні природно-економічні і кліматичні умови, відсутність підтримки незайнятого населення в гірській місцевості призвели до того, що пустіють віддалені гірські присілки і невеликі села, альпійські луки (полонини), сіножаті з неповторним різнотрав'ям заростають непрохідними чагарниками.

Відбувається нищення унікальних осередків народних художніх промислів, втрачаються самобутні історичні та

етнографічні надбання українського народу.

Хоча в Законі України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» передбачені державні гарантії соціально-економічного розвитку сіл, яким надано статус гірських (стаття 3), але поки що Закон залишається декларациєю.

Відомо, що поки повнокровно живе школа, доти існує село. Справедливо вважають, що освіта є останнім оборонним рубежем держави. Тому нині освіта є визначальним чинником сталого розвитку, збереження національної культури українського народу, розбудови громадянського суспільства.

Отже, розробка моделі «Гуцульської сільської школи майбутнього» є особливо актуальною. Це стосується й інших етнографічних регіонів України (Бойківщини, Волині, Наддніпрянщини, Поділля, Полісся, Слобожанщини, Таврії та ін.).

Здавна гори вабили не лише своєю природою, гримучими водоспадами, багатством ландшафтів. Не менше захоплення викликали корінні мешканці гір – гуцули, їх своєрідний спосіб життя, побут, господарювання, особливий духовний світ, народне мистецтво.

Гуцули прославилися своєю працьовитістю, рішучістю, гордістю, високою людською гідністю, що зумовили обставини життя серед прекрасної, але часто дуже суворої і навіть небезпечної природи. Вони завжди прагнули зробити все навколо себе красивим. Таких господарів називали і тепер називають газдами і газдинями.

Наш багаторічний досвід упровадження у систему навчально-виховного процесу школи регіонального етнографічного компонента – гуцульщинознавства дає можливість виявити та зафіксувати доміанти, які визначають етнічне обличчя нації. Виховання дітей від рідного порога на укра-

їнських національних коренях сприяє тому, що випускники матимуть яскраво виражену національну ментальність, зуміють зберегти українське «я».

Аналіз діяльності школи за чотири десятиліття дає нам можливість прогнозувати майбутнє навчального закладу. Передусім, які ж ми маємо для цього стартові умови?

Навчально-матеріальна база. У школі, збудованій 27 років тому, функціонують 16 навчальних кабінетів, майстерні різьби по дереву, обслуговуючої праці та ліжникарства, які в основному відповідають сучасним вимогам. Однак при переході на оновлений зміст освіти кабінети не модернізуються. Тому вживаються заходи для вирішення цієї проблеми.

Комп'ютерні та мультимедійний класи, використання Інтернету дають великі можливості для збільшення ефективності навчання, підвищення інтересу учнів до знань, але більшість учителів поки що слабо їх використовує. Нагальною потребою став комп'ютерний всеобуч учителів.

Шкільна бібліотека налічує понад 13 тисяч книг, поповнюється переважно за рахунок спецкоштів.

Здійснюється підвіз дітей до школи і зі школи додому шкільним автобусом.

Працює пришкільний інтернат для учнів, котрі проживають у місцевості без транспортної доступності.

Учні забезпечуються гарячим харчуванням у шкільній їдальні.

Фізкультурно-оздоровча база (спортзал, ігровий майданчик, стадіон, гірськолижна база з 300-метровим витягом) дають можливість забезпечити фізичний розвиток дітей.

Розвиток нахилів і здібностей школярів здійснюється у

позакласній роботі. Переважна більшість учнів початкових і середніх класів займаються в художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, науково-технічних та фізкультурно-спортивних гуртках.

Старшокласники працюють під керівництвом учителів-консультантів індивідуально над підготовкою творчих і науково-дослідницьких робіт.

Матеріальна база виховної роботи: кімната духовності, шкільні музеї (літературно-краєзнавчий Лесі Українки і народного мистецтва), тематичні експозиції, вивчення галузьознавства, туристсько-краєзнавча робота сприяють формуванню національної самосвідомості, християнських і загальнолюдських чеснот, морально-патріотичному вихованню дітей та молоді, формуванню здорових естетичних смаків.

Приділяється належна увага розвитку учнівського самоврядування як важливого засобу становлення активної громадянської позиції школяра. Однак ще не подоланий авторитаризм у взаєминах дорослих і дітей, що стримує ініціативу вихованців.

Роль батьків у вихованні підростаючого покоління, формуванні позитивної мотивації навчальної діяльності була б більш ефективною за умови їх систематичної психолого-педагогічної освіти. Тут великий резерв підвищення якості освіти. Необхідно вирішувати проблему забезпечення батьків необхідною літературою.

Педагогічні кадри школи відповідають за освітою. Із 32 вчителів 31 має вищу освіту, 4 – вчителі-методисти, 5 – старших учителів, 13 мають вищу категорію, інші – першу і другу категорії та спеціалісти. Третина молодих учителів, 4 – вчителі-пенсіонери, з них 2 учителі-методисти і один старший учитель.

При створених умовах для здобуття якісної освіти і від-

повідному кадровому потенціалі повинні бути кращі результати. Моніторинг навчальних досягнень учнів засвідчує, що тільки четверта частина учнів школи має високий рівень знань, переважна частина учнів – достатній і середній рівні. У зв'язку з упровадженням зовнішнього незалежного оцінювання вчителям і учням необхідно наполегливіше оволодівати тестовими технологіями.

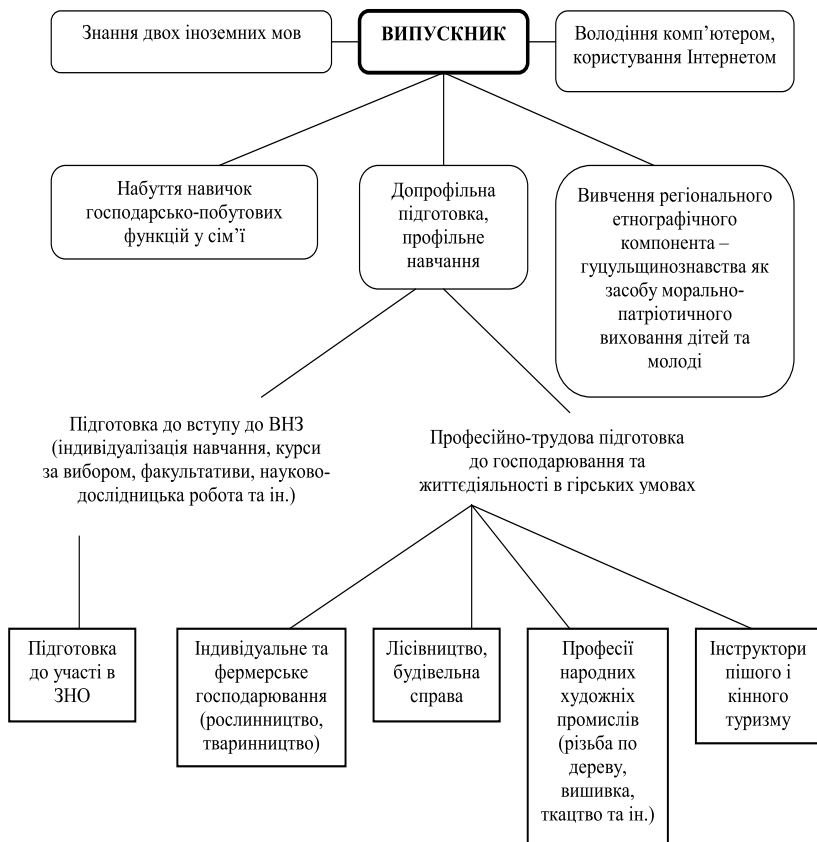
Тож яким ми бачимо випускника школи у недалекому майбутньому? Таким, що вміло господарює, володіє хоча б однією іноземною мовою, працює з комп'ютером, користується Інтернетом.

Тому забезпечення функціонування такої моделі школи, щоб кожний школяр мав рівний доступ до якісної освіти, є головним фактором сталого розвитку гірського регіону, ефективного використання його туристичних, рекреаційних і лікувальних можливостей.

Щодо якісної освіти, то змінюються акценти. Знання, навіть мідні – це ще не все для дитини. Не менш важливе пізнання себе. Виявити нахили і здібності, створити умови для їх розвитку – запорука самореалізації випускника в дорослому віці.

Отже, випускник, котрий зможе за своїми інтелектуальними здібностями і має матеріальні умови для навчання у ВНЗ, повинен готуватись до отримання високих результатів на ЗНО. Інших випускників необхідно готувати до вмілого господарювання в гірських умовах та оволодіння різними видами народних художніх промислів (різьба по дереву, вишивка, ткацтво та ін.). Але здійснити це в малокомплектних школах (гірські школи якраз такі) дуже проблематично. Передусім при профільному навчанні необхідно узаконити групи у кількості 5-10 учнів.

Випусник гуцульської школи майбутнього

Щодо нашої Яворівської загальноосвітньої школи I-III ступенів, то в перспективі є можливість перетворити її в школу-ліцей народних художніх промислів та організувати при школі групи учнів олімпійського резерву з гірськолижного спорту.

Модель Яворівської гуцульської школи на Всеукраїнському фестивалі-конкурсі, присвяченому 70-річчю від дня народження О.Захаренка, посіла перше місце.

Якою б не була прекрасною модель школи майбутнього, але без можливості її реалізувати вона повисне в повітрі. Передусім необхідно вирішувати соціально-економічні проблеми села та специфічні проблеми сільської школи, враховуючи демографічну ситуацію. Із цього приводу в газеті «Освіта України» за 23 квітня 2010 року була надрукована стаття П.Лосюка «Врятуємо однокомплектну школу – врятуємо село». Крім того, були надіслані листи до Верховної Ради України, Міністерства освіти та науки України, шести народним депутатам України від Івано-Франківської області. Найбільшу тривогу викликає і до цього часу те, що в школі майже знищено трудове навчання (дійшло до одного уроку на тиждень). На жаль, одержали формальні відписки.

Тим часом нами в Яворівській ЗОШ I-III ступенів розроблена програма «Поеднання профільного навчання з допрофесійною та професійною підготовкою старшокласників в однокомплектній сільській школі» з урахуванням особливостей Гуцульського регіону. Розглянемо її актуальність.

Упровадження профільного навчання в Україні не розв'язало, а ще більш рельєфно виявило проблеми малокомплектних сільських шкіл, а особливо тих, котрі розташовані в гірській місцевості Гуцульського регіону.

Суть проблеми полягає в тому, що частина учнівського контингенту старшої школи, яка не знаходить для себе мож-

ливості продовжити освіту у вищих навчальних закладах, отримуючи атестат про середню освіту, не має необхідних умінь і навичок продуктивної праці після закінчення школи.

Загальноосвітня школа III ступеня повинна не спрямовувати учня до свідомого вибору професії, що передбачає Концепція профільного навчання, а уже забезпечити йому необхідний обсяг практичних умінь і сформованих виробничих компетентностей, що відповідало б сучасним вимогам і викликам часу.

Такий підхід до організації навчально-виховного процесу вирішує низку суспільних, демографічних, морально-етичних проблем. Так села (не лише гуцульські, а й бойківські, поліські, таврійські тощо) не переходили б у реєстр депресивних, поволі зникаючи з карти України, а отримали б молодих і енергійних мешканців, готових прикласти свої уміння для їх розквіту.

Одночасно вирішується і проблема природного росту населення, його локалізації в таких неперспективних адміністративних пунктах. Молоді сім'ї ж, поповнюючись дітьми, дають можливість функціонувати дошкільним закладам, школі, створюють інфраструктуру населеного пункту, що є важливим чинником суспільного розвитку.

Разом з тим, у кожного випускника, що залишиться жити і працювати у рідному селі, ще у школі сформується почуття господаря своєї землі, усвідомлення власної гідності, відповідальність за себе і близьких, прагнення самореалізації, що є основою життєвого успіху людини.

Необхідність створення нових умов освіти для професійної підготовки, формування продуктивного педагогічного середовища переконливо доводить і досвід останніх років. Він знайшов відображення в законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції про-

фільного навчання, Державному стандарті трудового навчання.

Виходячи із цієї нормативно-правової бази, необхідно для підготовки до життя учнів увести в навчальний процес однокомплектної школи поруч із суспільно-гуманітарним та природничо-математичним профілями професійну підготовку. Для цього базовий модуль програми з технологій необхідно доповнити варіативною складовою, яка реалізується в таких шести технологічних модулях:

1. Індивідуальне господарювання в сільських умовах.
2. Основи ринкової економіки в сільських умовах.
3. Деревообробництво.
4. Ліжникарство.
5. Лісівництво.
6. Туризм.

Учителі школи О. Грималюк, І. Копильчук, М. Рибчук, І. Глухенький розробили програми перелічених вище технологічних варіативних модулів.

Що учень повинен знати і вміти	Де буде використано
І. Індивідуальне господарювання в сільських умовах	
Засвоїти знання про кормовиробництво і тваринництво у Карпатах. Навчитися вирощувати плодово-садові дерева. Оволодіти основами біологічних, агротехнічних знань, які потрібні для кормовиробництва і тваринництва, які є основними в домашньому господарюванні в гірських умовах	У продовженні навчання за спеціальностями: агроном, зоотехнік, ветеринар, фермер, сучасний господар, котрий уміє вести прибуткове домашнє господарств

II. Основи ринкової економіки в сільських умовах	
Здобути економічні і правові знання, які є необхідними для ведення особистого селянського господарства (правильно розподіляти видатки сімейного бюджету, навчитися одержувати доходи від господарства у гірських умовах, щоб воно не було збитковим)	Конкурентноздатним сучасним господарем (на Гуцульщині – добрий газда)
III. Деревообробництво	
Знати породи дерев, які використовуються для деревообробництва і будівництва; призначення, будову та правила користування верстатами та механізмами при обробці деревини: технологію виготовлення зрубів Уміти обробляти деревину на сучасних механізованих верстатах, проводити добір матеріалу залежно від його призначення, розробляти план будівництва житла та допоміжних приміщень	У продовженні навчання для здобуття професій інженера-будівельника, майстра художньої обробки дерева; працевлаштування на деревообробних підприємствах: будівництво житла, його ремонт та оздоблення (майстер-будівельник, столяр)
IV. Ліжникарство	
Знати історичні відомості про виникнення та розвиток ліжникарства: технологію виготовлення ліжників; будову та призначення ліжникарського верстата та допоміжних пристроїв; обчислювати витрати і прибутки ліжникарського промислу. Уміти розробити ескізний малюнок ліжника; мити, сушити, сортувати, граблювати, фарбувати та прости вовну, змотувати мотки та гушки; снувати та навивати основу; ткати ліжник за ескізним малюнком та начісувати його	У продовженні навчання для здобуття професії майстра художнього ткацтва: художника-дизайнера, закрійника, конструктора-модельєра; для індивідуального підприємництва з виготовлення та реалізації ліжникарських виробів

V. Лісівництво	
Розрізняти за зовнішнім виглядом найбільш поширені породи дерев і кущів. Проводити таксаційні виміри (визначення віку, висоти дерева та запасу деревини). Самостійно проводити основні види щеплення дерев та формування їх крони. Користуватися знаряддями та механізмами, які використовуються під час виконання робіт у лісі. Дотримуватися правил безпечної роботи в лісі	У продовженні навчання для здобуття лісівничих спеціальностей; збереженні лісу, раціональному використанні у домашньому господарстві, спорудженні будівель
VI. Туризм	
Знати особливості географічного розташування та природи Гуцульщини; життя, побут, художні ремесла гуцулів; історію та пам'ятні місця краю; основні гірські і туристські маршрути та їх особливості Уміти організувати підготовку туристських походів; надавати першу долікарську допомогу; використовувати туристичне спорядження; орієнтуватися на місцевості	У продовженні навчання за спеціальністю «Туризм»; організації власної справи (туристичний бізнес і зелений туризм); працевлаштуванні на туристичних базах; у здобутті спеціальностей інструктор пішого і кінного туризму, екскурсвод. Організація сімейного відпочинку

Проведена апробація нової дидактичної системи – поєднання профільного навчання з допрофесійною і професійною підготовкою учнів 10-11 класів в однокомплектній сільській школі.

Теоретичне значення дослідження теми «Нова дидактична система поєднання профільного навчання і професійної підготовки» полягає у тому, що в результаті дослідження передбачається отримання даних про організаційно-педагогічні основи реформування сільської однокомплектної

школи з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвитку особистості школяра, вільного доступу кожного до якісної освіти, формування виробничо-професійних компетентностей старшокласників, що забезпечить їх підготовку до життя в умовах ринкових відносин.

Нова дидактична система поєднання профільного навчання і професійної підготовки враховує сучасні соціальні умови, необхідність збереження однокласної школи, а отже – врятування села. Створення профільних груп у кількості не менше як п'ять учнів дозволяє здійснити в однокласній школі переорієнтацію освіти із процесних на результативні засади.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані в ході експерименту нові знання допоможуть:

- вирішити проблеми однокласної сільської школи з організації профільного навчання і поєднання його з професійною підготовкою;

- виправити недолік Концепції профільного навчання, яка пропонує тільки спрямовувати 17-18-річних старшокласників до свідомого вибору професії, що є вкрай запізним, бо у цьому віці вони уже повинні мати сформовані навички й уміння продуктивної праці;

- переорієнтувати навчально-освітню практику школи із процесу на результат у діяльнісному його вимірі.

Нова дидактична система дає можливість створити таку модель однокласної сільської школи, яка з урахуванням конкретних регіональних особливостей забезпечуватиме розвиток особистості кожного школяра, формування ключових компетентностей (навчальної, здоров'язберігальної, соціальної, загальнокультурної, інформаційно-комунікативної, громадянської, технологічної, підприємницької), задовольнятиме потребу професійного самовизначення старшокласників. Крім цього:

– учні матимуть можливість здобувати знання не нижче державних стандартів і одночасно оволодівати певною професією;

– навчання з технологій (варіативні модулі) проводитиметься за авторськими програмами, у яких будуть ураховані індивідуальні особливості школярів, отримані в результаті психодіагностики, а в процесі навчання здійснюватиметься психокорекція;

– докорінно перебудується методична робота, учителі оволодіють методикою психодіагностики і психокорекції, у навчально-виховному процесі використовуватимуться сучасні педагогічні технології;

– учителі-методисти, старші учителі, учителі вищої категорії та інші кращі педагоги братимуть активну участь у підготовці й проведенні постійно діючого семінару за темою експерименту, круглих столів, науково-практичних конференцій, у написанні статей до науково-педагогічних видань, матеріалів до посібників тощо;

– зміцниться навчально-матеріальна база для проведення дослідно-експериментальної роботи і впровадження в практику роботи школи отриманих результатів дослідження.

Упровадження результатів, висновків і рекомендацій дослідження буде здійснюватися:

– безпосередньо, коли вони будуть прямо адресуватися педагогам для використання у навчально-виховному процесі;

– опосередковано, коли результати дослідження будуть включені у педагогічну теорію і, як складова цієї теорії, зможуть впливати на практику.

Процес упровадження результатів дослідження у практику здійснюватиметься у такій послідовності:

– ознайомлення педагогічної громадськості з висновками і результатами дослідження;

- формування позитивного ставлення, професійного інтересу до них;

- практичне навчання педагогів умінню використовувати, застосовувати нові ідеї, правила, методи і прийоми на практиці;

- висунення до педагогів вимог щодо активного впровадження результатів дослідження в освітній процес і контроль за виконанням цих вимог.

Результати дослідження використовуватимуться у 266 школах Гуцульщини: Верховинському, Косівському, Надвірнянському районах і м.Яремчі Івано-Франківської, Вишнівському і Путильському районах Чернівецької та Рахівському районі Закарпатської областей. Досвід використовуватиметься і в інших етнографічних регіонах України: Бойківщині, Волині, Наддніпрянщині, Поділлі, Поліссі, Слобожанщині, Таврії та ін.

Важливо, що це модель не елітної, а загальнодоступної школи, яка дасть можливість кожному учневі здобути якісну освіту і реалізувати себе в житті.

* * *

Для реалізації моделі «Поеднання профільного навчання і допрофесійної та професійної підготовки учнів 10-11 класів однокомплектної сільської школи» необхідно внести до пункту 3 статті 14 Закону України «Про загальну середню освіту» таке доповнення: «У 10-11 класах сільських однокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів у групах для профільного навчання, допрофесійної і професійної підготовки кількість учнів повинна становити не менше, ніж п'ять осіб».

Із законодавчою ініціативою повинно виступити МОН-молодьспорту України, якщо воно не може подолати спротив Мінфіну України на такий поділ.

Запитання і завдання:

1. Дайте визначення українознавства, народознавства і гуцульщинознавства.
2. Для чого потрібне вивчення гуцульщинознавства?
3. Назвіть райони, що належать до Гуцульщини. Окресліть межі Гуцульщини на контурній карті України.
4. Перелічіть особливості Гуцульського регіону.
5. Яка принципова різниця між гуцульщинознавством як розділом науки і навчальним предметом?
6. Що вивчає етнографія, етнопедагогіка?
7. Ознайомтеся, як використовується народна педагогіка в сім'ях ваших учнів.
8. Назвіть головні етнопедагогічні і концептуальні основи гуцульської школи.
9. Який оптимальний варіант моделі гуцульської школи ви пропонуєте для своєї школи?
10. Назвіть посібники "Бібліотеки гуцульської школи" і охарактеризуйте один із них.

Розділ III.

ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ ОНОВЛЕННЯ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

III.1. ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В ДОШКІЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ

Сучасні нормативно-законодавчі документи дошкільної освіти, зокрема Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, Коментар до нього та Базова програма розвитку дитини дошкільного віку, висувують якісно нові підходи до реформування змісту та гуманізації цілей дошкільної освіти України.

Нова концепція дошкільного виховання дітей передбачає створення принципово нової моделі сучасного освітньо-виховного закладу, метою якого є виховання здорової, творчої, компетентної особистості – громадянина України – носія національних цінностей, загальнолюдських, наукових, філософських, релігійних надбань, що живе в гармонії з природою, сама з собою, вміє самовизначатися і самореалізовуватися.

Вочевидь стало необхідним реформування дошкільного виховання дітей як однієї з важливих ланок національної системи освіти в контексті реформування середньої і вищої освіти. Важливим чинником оновлення системи освіти і виховання дошкільників в умовах Гуцульщини є впровадження гуцульщинознавства в педагогічний процес дошкільних закладів. Використання гуцульщинознавства у вихованні дошкільнят необхідне і з огляду на те, що в нині діючих програмах недостатньо реалізуються принципи народнос-

ті, вони не націлюють на урахування і використання регіональних особливостей України.

Поскільки у педагогів дошкільних закладів найоптимальніші можливості для творчості, підготовки і впровадження авторських програм, а також при безпосередньому плануванні і проведенні занять та різноманітних заходів, то орієнтовних програм з гуцульщинознавства для них ми не складали. Однак на основі багаторічного досвіду дошкільних закладів буковинської, галицької і закарпатської Гуцульщини визначили такі напрямки використання гуцульщинознавства: у розвитку мовлення дітей; у моральному вихованні дітей з елементами християнської етики; в широкому використанні фольклору (словесного, пісенного, хореографічного), звичаїв, традицій; у декоративно-прикладній творчості дітей; у музичному вихованні; у краєзнавчій діяльності та екологічному вихованні. Гуцульщинознавчий матеріал доповнює такі розділи програми як “Художня література”, “Образотворче мистецтво”, “У світі музики” і ін.

Як ефективна і педагогічно результативна, зарекомендувала себе система роботи дошкільних закладів за народно-обрядовим календарем. Це Різдвяні свята, Великодні свята, святого Юрія, Зелені свята (Трійця), Івана, Спас (Преображеніє Господнє), Андрея (Андрія Первозванного), Свято Миколая та ін. При підготовці та проведенні дійств до Різдвяних і Великодніх (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки) та інших свят і обрядів не можна не використати традиції свого населеного пункту. Гуцульські ж звичаї і традиції особливо багаті. У підготовці до свят та їх проведенні беруть участь і батьки.

Особливо важливо, що при відзначенні церковних свят, найбільше пов'язаних з обрядово-звичаєвими традиціями, використовується глибокий пласт народної педагогіки гуцулів. Зміст свят – це не формально проведені заходи для

виконання плану виховної роботи, а передача історичного досвіду народу, формування світоглядного їх розуміння, що в сукупності приводить до самопізнання себе як українця, виховання і становлення дитини як особистості. Як не згадати тут слова Софії Русової: “Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще других вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби й національній психології дала вільний розвиток”.

Не можна переоцінити виховної ролі слова, рідної мови. Слово для дитини – це колискова мамина пісня, тепла батьківська усмішка, прослухана казка і вся навколишня реальність. Ознайомившись із легендою, як Бог роздавав дари різним народам, діти зраділи: “Як добре, що нам, українцям, дісталася пісня!”

За великим рахунком роль мови в житті нації універсальна: образно-знакова мова Тараса Шевченка, мов жива вода, відродила Україну, наукова мова Максимовича розкрила інтелектуальний потенціал народу, історико-державницьке слово Михайла Грушевського засвідчило Україну як новітню соборну державу. Крім того, рідна мова – це “природний вихователь”, “найбільший педагог”, “цвіт духовного життя” (К.Д.Ушинський).

Дошкільні заклади Гуцульщини, як і інших регіонів України, нагромадили багатий досвід прилучення дітей до рідної мови. Тут наче мовної проблеми не існує. Але діти в сім'ях спілкуються українською мовою із засиллям гуцульської говірки. Як бути, адже діти повинні володіти українською літературною мовою? Був час, коли ставилось завдання “викорінювати” місцеві говірки. Як тепер поступати, дає поради доктор філологічних наук, професор Я.В.Закревська, яка видала перший словник “Гуцульські говірки”. Вона наголошує, що всі говірки, діалекти (тут не йде мова про українсько-російський “суржик”) є невичерпним джерелом української літературної мови.

Отже, звідси такий висновок. Потрібно підтримувати дітей у їх володінні гуцульською говіркою, але разом із тим навчати української літературної мови.

Узагальнивши досвід багатьох педагогів дошкільних закладів, бачимо, що вже в молодших групах використовують потішки, мовчанки, мирилки, сміховинки, скоромовки, лічилки, заклички, жмурилки; у старшій і підготовчій – приречі, легенди, небилиці, гаївки, веснянки, колисанки, колядки, щедрівки. Проводяться спеціальні заняття, наприклад, у молодшій групі на тему “Потішки, пестушки, забавлянки, примовки”, у середній – “Мова барвиста, мова багата”, у старшій – “Краса рідної мови”, “Наша мова солов’їна”. Цікаві для дітей літературні ранки, такі як “Зустріч із казкою”, “Мамина світлиця”, вікторини “І на тім рушничкові...”, “Щедрик, щедрик, щедрівочка”, “Казкова пошта”, сюжетно-рольові ігри “Сім’я”, “Дім”, “Мандрівка в країну Дивослово”, “В гостях у Казкарика”, “Весела прогулянка” та ін.

Важливо, що вихователі звертають увагу на культуру мовлення, дбають про чистоту вимови звуків, правильний словотвір, доречне вживання у своїй мові прислів’їв, приказок у різноманітних видах діяльності протягом дня. Наприклад, під час вмивання:

Водичко, водичко,
Умий моє личко,
Рум’яне та біле,
Як яблучко спіле.
На заняттях з фізвиховання:
Дибки, дибки!
Ходить котик по лавочці,
Водить кицю за лапочки.
Диб, диб, диб...

Мова народу, в якій відображається його духовне життя, вказує шлях до пізнання своїх національних коренів та

самого себе. Психолог Л.С.Виготський підкреслює, що в основі оволодіння словом лежить вроджена реакція, безумовний рефлекс, який проявляється протягом першого року життя дитини. Лексичне значення слова – це узагальнене відображення предметного світу.

Дошкільнята вбирають, як губка, все те, що їх оточує. І добре, прекрасне, і, на жаль, погане. Тому моральне виховання маленьких дітей вимагає особливої уваги. І Софія Русова застерігала, що “душа в дитини в роки від двох до семи найчутливіша, найвразливіша, і в цей час найкраще треба її плекати і пильнувати”.

Високого рівня вихованості дітей досягають педагоги тих дошкільних закладів, де панує дух родинності, що проявляється в любові і турботі дорослих про малих, адже найкращі риси людини розвиваються і розкриваються саме в родинній атмосфері. Старший допомагає молодшому одягнутися, навчає у грі складати і читати склади, веде меншого у танку, а молодший навчає любити слабшого – меншого.

Отже, необхідно постійно дбати, щоб взаємини між дітьми були природними, а це означає розкутість, взаємодопомогу, злагоду дошкільнят, піклування, щоб дитина почувала себе в садочку комфортно. Цього успішніше досягають за допомогою батьків, які залучаються до підготовки і проведення різноманітних заходів. Так, з метою виховання любові і поваги до рідних, до отчого дому проводяться такі заняття: “Моя сім’я”, “З бабусиної скрині”, “Роде наш красний”, “Дідусева мудрість” і ін. Безперечно, при цьому використовуються кращі традиції виховання дітей у гуцульській родині, що сприяє успішному вихованню загальнолюдських моральних цінностей, які сфокусовані в гуцульщинознавстві.

Разом із особистим прикладом батьків, вихователів важливу роль у вихованні в дітей чесності, порядності,

працьовитості, почуття людської гідності, любові до рідного краю відіграє фольклор. В одному з його жанрів – казках – розкриваються ідеали людяності, мужності, відваги, справедливості. Вони прищеплюють наймолодшим повагу до історії свого народу, його помислів і надій.

На заняттях з читання діти знайомляться (хто б там не були персонажі казок) з боротьбою добра і зла, справедливості і кривди, милосердя і жорстокості, розуму і тупості (“Як пропав багатий брат”, “Царевич Яків і його браття”, “Як чоловік з жінкою стали менше їсти”, “Як багач паску заміняв”, що вміщені в хрестоматії “Флояра”). Переважно перемагає добро, але коли буває навпаки (“Отак світ платить”), все одно діти на боці добра, справедливості.

Дошкільнята знайомляться з працьовитими людьми – дійовими особами казок, які завжди змальовані розумними, чесними, скромними, доброзичливими, а ледарі – хвалькуватими, брехливими, з черствим і холодним серцем, здатним на жорстокість, підлість. Працьовиті герої казок отримують винагороду, а ледарі зазнають кари (казки “Дідова дочка і бабина дочка”, “Котигорошко”, “Про жар-птицю і вовка” й інші).

Отже, казка є важливим засобом виховання у дітей рис, які властиві її позитивним персонажам. Важливо, що діти охоче самі беруть участь в інсценізації казок. Такі народні казки, як “Колобок”, “Котик і півник”, “Коза-дереза”, “Горбець-молодець” та інші, зручні для відтворення в особах, бо їх сюжети побудовані на діалогах, а перехід від дії до дії подано описовими реченнями. Діти виховуються добрими, з чуйною душею. А це так важливо у наш час, коли ще є немало жорстокості, зла, ненависті.

Одним із найдавніших жанрів фольклору є колискові пісні (колисанки). Вони, мабуть, найщиріші і найзворушливіші з наших пісень. “Колискова пісня, – як пише

І.Пелипейко, – має магічну силу: вона відганяє лихо, оберігає дитину від зла. Малятко ще не вміє розмовляти, не розуміє слів, що їх промовляє піснею мама, але воно всім своїм єством відчуває в тих ніжних, лагідних звуках безмежну любов тієї, що його породила, готовність неньки віддати все, навіть саму себе заради добра й щастя дитини. Дитя застигає, усміхається, спокійно засинає...” І щаслива та хата, де мати вміє колискову співати. Проте сьогодні цим може похвалитися далеко не кожна мати.

Тому так важливо, щоб діти з дошкільного віку навчилися співати колискових пісень.

Прислів'я та приказки вивчають у старших групах, бо вони складніші для розуміння дітьми. Їх ще називають приповідками. У цих коротких висловах відображено життєвий досвід, спостережливість багатьох поколінь, передано народну мудрість. Найкраще запам'ятовуються прислів'я і приказки під час прогулянок, для висловлення своїх вражень від спілкування з природою (“Де багато пташок, там нема комахок”).

Влучні вислови, сказані доречно, мають виховне спрямування:

- Бери, Мошку, потрошку – більше набереш (не будь жадібним, то матимеш більше користі).

- Боязливий лис курки не їсть (щоб чогось досягти, потрібна рішучість і відвага).

- Від землі на сантиметр, а язик на метр (кажуть про базікала).

- Говори до гори, а гора горою (кажуть про того, хто не сприймає розумних доказів).

- Гріха перед Богом не сховаєш (злий вчинок можна приховати від людей, але не від Бога).

- За спання ніхто не дасть вбрання (не працюватимеш, то й нічого не матимеш).

– Ледачі все терплять невдачі (невдачі є наслідком нелихої долі, а власної ледачості).

– Їсти досита – працювати до поту (це правило здорового способу життя).

Із великим зацікавленням діти розгадують загадки, адже кожний хоче бути найкмітливішим. Крім того, розгадування загадок – це гра, яка сприяє розвитку уяви, кмітливості, логічного мислення. Подаємо кілька загадок: “З-за лісу, з-за перелісу білі клиночки висять” (зуби), “Іде лісом – не товкне, іде водою – не бовкне” (місяць), “Має вухо, та не чує” (голка), “Не гавкає, не кусає, в хату не пускає” (замок), “У городі тичка, а на ній капличка” (мак), “У чому найбільше хрестів?” (у клубку), “Чим найдалі кинеш?” (думкою), “Що за гість, що сам себе їсть?” (свічка), “Якого дерева в лісі найбільше?” (круглого).

Одним із дійових педагогічних засобів впливу на дитячу особистість є, безперечно, чарівне, відоме всьому світові, декоративно-прикладне мистецтво гуцулів. І в переважній більшості інтер’єр приміщень дошкільних закладів оформлений у народному стилі. Тут і різьба по дереву, і рушники з різноманітними візерунками, а також гуцульські килими і доріжки та барвисті ліжники. Є окремі світлиці з предметами домашнього вжитку, одягом, з макетами гуцульської хати тощо. Отже, в садочку, як кажуть, і стіни виховують.

Але найголовніше – це безпосередня декоративна творчість дітей, тобто участь у гуртках художніх ремесел, таких як писанкарство, вишивка, витинанка, малювання, ліплення з пластиліну та ін. На заняттях гуртків у дітей виробляються посидючість, певні вміння і навички, що забезпечує формування працьовитості. Крім трудового виховання, у дітей розвивається уява і фантазія. А як діти пишаються тим, коли їх роботи експонуються на виставках, і їх оглядають, крім дітей, батьки!

Не можна любити те, чого не знаєш. Тому потрібно пізнати неповторну, казкову природу Карпат, але нерідко й

примхливу, сувору. Систематичні прогулянки до вічнозеленого лісу, на барвисті луки з безліччю цілющих рослин, до шумливих річок і потоків якраз і сприяють цьому. Діти, виростаючи у спілкуванні з природою, не можуть не любити її, свого рідного краю. У них розвиваються спостережливість, кмітливість.

Так, діти дуже люблять перевіряти народні прикмети. Вони передбачають дощ, коли ластівки низько літають або виповзають земляні черв'яки. Якщо кішка лиже лапки або лежить черевом догори, то буде гарна погода.

Але любов до навколишньої природи буде справжньою лише тоді, коли діти будуть берегти її: ніколи з пустощів не зламають кущика, не зірвуть квіточку, якою б привабливою вона не була. З цього розпочинається екологічне виховання дітей.

Хоч Карпати вважають перлиною України з чистим повітрям і водою, ніби зразком гармонії людини з природою, але забруднення довкілля не обминуло і Гуцульщину. Негативний вплив на довкілля справляють фактори, які не залежать від місцевих мешканців (шкідливі викиди промислових підприємств, транспортних засобів та ін.), але є і такі, що спричиняються місцевим населенням. Тому екологічне виховання є актуальним і вкрай необхідним.

Оскільки формування свідомого ставлення до оточуючої природи закладається з перших усвідомлених кроків дитини, дуже важливим є екологічне виховання у дошкільних закладах. І в цьому вони нагромадили цінний досвід. Так, у Вашківцевському дошкільному закладі № 1, що на Буковині, поглиблено працюють над темою “Екологія дитини”. Тут провели зустріч працівників з директором Українського інституту екології людини професором М.В.Куриком. Він розповів про роботу інституту, важливість роботи з екологією дитини в кожному дошкільному закладі. Учений запропонував провести екологічне обстеження дітей, визначити

рівень ендозабруднення організму, яке ґрунтується на вивченні структури мембран еритроцитів, капілярної крові за простим мазком. Не фіксований, не забарвлений мазок крові кожної дитини, яка відвідує установу, було передано у Київ, в інститут екології дитини. Результати обстеження 112 дітей виявили: практично не мають зміни характеристик мембран еритроцитів 57% дітей. Але 43% дітей мають істотні зміни. Згідно з одержаними результатами почали проводити роботу з очищення організму дітей, керуючись рекомендаціями Заставнівського фітоцентру “Горицвіт”. Дітей пролікували медичним препаратом “Ехінацея”. Для більш планової роботи з цього питання працівники установи розробили програму “Екологічна безпека дитини”.

Одним із напрямів роботи за цією програмою є різні методи зміцнення організму дошкільнят: загартування, фізкультурні вправи на заняттях, під час щоденної ранкової гімнастики та на заняттях на спортивному майданчику (до-ріжка здоров’я), у гуртку з аеробіки.

Плануючи навчально-виховну роботу з різних розділів програми, намагаємось максимально наблизити дитину до природи, забезпечити гармонію організму з усім живим довкіллям. Важливими є прогулянки й екскурсії в природу на річки Черемош, Теплицю, Глибочок; в ліс, поле, парк, сад і т.ін. Дітей залучають до насадження дерев, кущів, квітів, догляду за тваринами, виготовлення іграшок з природного матеріалу. Дитина не просто бачить природу, але активно взаємодіє з нею.

Крім пізнавальних цілей, значну увагу вихователі приділяють вихованню позитивного ставлення дітей до природи – рослин, комах, птахів, звірів...

Чимало повчального в екологічному вихованні дошкільників мають дошкільні заклади Путильщини Чернівецької області. Тут екологічне виховання є складовою в системі навчально-виховної роботи.

Екологічна освіта і виховання передбачають не тільки ознайомлення дітей з певним колом проблем довкілля, але й формування відповідального ставлення до природи, набуття навичок такої діяльності, яка б не шкодила їй.

У дитячому садку малюків навчають об'єднувати рослини і тварини за спільними ознаками в елементарні класифікаційні групи (комахи; птахи; тварини дикі й свійські; кімнатні, садові, городні рослини тощо). Тривалий час дітей вчать спостерігати за сезонними змінами в природі та впливом цих змін на життя рослин, тварин і трудову діяльність людини, розрізняти пори року за певними ознаками, формують у них елементарні природознавчі поняття.

Так, у Дихтинецькому дошкільному закладі з метою екологічного виховання дітей проводять такі різноманітні заходи: ігри з картинками, загадки про рослини та тварини своєї місцевості, вікторини, ігри-драматизації. Подобаються дітям ігри “Чий хвіст?”, “Чий дзьоб?”, “Чия це мордочка?”, “Корінці та вершки”, “Зерно і колосся”, “Ботанічні хованки”.

Важливо, що приділяється особлива увага іграм, адже гра – це цікава забава, а водночас і весела школа життя. В іграх закладена народна мудрість. Беручи участь в іграх, діти не тільки розвивають фантазію, кмітливість, спритність; гра вчить справедливості, чесності, знайомить дітей із давніми народними звичаями, уявленнями про світ.

Плануючи та розробляючи ігри, вихователі обирають ситуації, які не потребують готової відповіді, а глибоко зачіпають емоційну сферу дитини, розвивають розум, виховують характер, моральні почуття, фізично зміцнюють дітей. Це такі ігри: “Явір”, “Жучок”, “Кривий танець”, “Огірочки”, “Переліска” та ін.

В Усть-Путильському дошкільному закладі вихователь-методист В.В.Мислик створила екологічну стежку. Маленькі горяни ведуть спостереження за природою, починаючи від

ділянки дитячого садка і до хребта Горби. Потім свої спостереження вони наносять на карту-схему, в якій відмічають, де потрібно прочистити джерельце, де ростуть лікарські рослини, де є мурашники, які потрібно оберігати. Біля садочка вихователька разом зі своїми вихованцями посадила різні лікарські рослини. В такому альпінарії діти поглиблюють свої знання про те, чим корисна та чи інша лікарська рослина.

Педагогічні колективи дошкільних закладів домагаються певних успіхів, забезпечують їх функціонування і розвиток завдяки допомозі і підтримці батьків. Певна система взаємодії з родиною склалася в Яблуніцькій школі-садку “Арніка” (директор М. І. Сіренчук), що у Верховинському районі на Івано-Франківщині. Важливо, що її зміст складає все позитивне, притаманне традиційній гуцульській родині, яка є яскравою, чудовою квіткою єдиного суцвіття української родини.

Спочатку вивчали традиції і особливості виховання дітей в гуцульській родині, яка є першим осередком національного виховання, світлицею моральних чеснот і благородних вчинків, плекальницею пошанівку до рідної мови, релігії, фольклору, народних традицій, свят, обрядів, символів, гуцульського мистецтва, ремесел і промислів.

Вивчені й узагальнені матеріали зібрали в тематичні папки, а також оформили тематичні альбоми: “З родини йде життя людини”, “Без сім’ї нема щастя на землі”, “Ой не той то, брате, гуцул...”, “Гуцульські родинні обряди і традиції” та ін.

У школі-садку для батьків проводяться заняття за програмою педагогічної освіти батьків, складеною академіком АПН України М. Стельмаховичем. Дідусі, бабусі, батьки залучаються до підготовки і проведення свят у школі-садку. Все це забезпечує єдність виховних впливів у сім’ї і навчально-виховних закладах. І в цьому необхідно сповна використовувати регіональні традиційні особливості родинного виховання дітей.

III.2. ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО ПРОГРАМА ДЛЯ 2-4 КЛАСІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Пояснювальна записка

Програма призначена для 2-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. У її основу покладено вимоги Закону України “Про освіту” та Державного стандарту початкової загальної освіти.

“Гуцульщинознавство” – інтегрований навчальний курс, який забезпечує систему знань про край, в якому ми живемо.

Мета курсу — формування в учнів цілісних знань про Гуцульщину, її мешканців, особливості матеріальної й духовної культури краю, самобутнє мистецтво, уснопоетичну творчість, гуцульську говірку як одне із живильних джерел української літературної мови.

Курс забезпечує дидактичний принцип доступності, тому що учні осмислюють те, що їм відоме, починаючи від рідного порога, все, що їх оточує в повсякденному житті.

Мета реалізується через вирішення таких завдань:

— засвоєння учнями системи знань про рідний край як етнографічну територію в складі соборної України, його географічне розташування, особливості клімату, природні багатства, рослинний і тваринний світ, яскраве гуцульське народне мистецтво і його творців, свята, традиції, обряди, місцеву говірку; господарське життя Гуцульщини, народні художні промисли, ремесла, основи природокористування, екологічні проблеми і шляхи їх розв’язання;

— поетапне набуття від класу до класу пізнавального досвіду кожного учня через усвідомлення себе громадянином України, що народився в прекрасному й неповторному її куточку — Гуцульщині; розуміння понять «мала Батьківщина», «рідний край»; позиціонування себе українцем в полікультурному просторі сучасного світу; виховання гордості за свій багатий, самобутній Гуцульський край;

— особистісного розвитку учнів — їх інтелектуальних можливостей, пізнавальної активності, здатності висловлювати власні думки, судження, виявляти творчі здібності, емоції й почуття; волю, характер завдяки задоволенню базових органічних і ментальних потреб дитини у пізнанні свого краю, його дослідження в процесі життєдіяльності, урочній та позакласній роботі;

— морального, патріотичного, трудового, естетичного, екологічного виховання учнів молодших класів у процесі вивчення ними історії Гуцульщини, відомого на весь світ гуцульського декоративно-прикладного мистецтва, оригінальної культури, національних традицій; формування загальнолюдських цінностей, усвідомлення відповідальності перед майбутнім за себе, свій рід, свій край, свій народ і Україну;

— реалізацію дидактичної тріади — єдності навчальних, розвивальних і виховних цілей, скерованих на формування світогляду, індивідуального соціального досвіду і розвиток загальної культури учнів.

Програму укладено відповідно до дидактичного принципу наступності з урахуванням вікових психологічних особливостей школярів початкової школи.

Основними компонентами програми є: тематичні плани для 2, 3, 4 класів, календарно-тематичне планування, структурований зміст навчального матеріалу, вимоги до рівня підготовки учнів.

Програма пропонує широке впровадження у шкільну практику різних моделей активного навчання – від проблемного викладу навчального матеріалу вчителем і розв’язання проблемних завдань до самостійної пошуково-дослідницької роботи учнів як на уроках, так і в процесі виконання домашніх завдань.

Пропонована програма розрахована саме на такі особливості навчання. Вона дає можливість учителеві самостійно варіювати матеріал, творчо підходити до організації навчання учнів, адже успішним є лише те навчання, яке створює атмосферу зацікавленості, небайдужості до матеріалу, який розглядається, спільного розв’язання навчальної проблеми.

Досягнення передбачених цією програмою навчальних результатів можливе тільки за умов поєднання активних та інтерактивних форм і методів організації пізнавальної діяльності учнів на уроках гуцульщинознавства.

Упровадження програми має ґрунтуватися на новій педагогічній етиці, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, творче співробітництво. Принципово важливою є орієнтація на розвиток творчості, творчої активності, творчого мислення, здібності до адекватної діяльності в нових умовах.

Програма складена у такий спосіб, щоб максимально спростити роботу вчителя під час підготовки до навчальних занять.

Програма дозволяє широко долучити до навчання гуцульщинознавства батьківську громадськість, діячів літератури, мистецтва, представників різних професій – носіїв автентичних знань господарювання в Гуцульському регіоні.

Тематичний план 2 клас (35 годин)

№ з/п	Зміст навчального матеріалу	Кількість годин
1	Що таке Гуцульщина	16
2	Народне мистецтво і промисли	19
	Всього	35

Календарно-тематичне планування курсу “Гуцульщинознавство” в 2 класі

№ п/п	Тема уроку
1.	Україно, краю рідний. Поняття про наш край як частину великої України
2.	Де ти живеш? Рідне село. Історія села. Особливості розташування гуцульського села. Складання розповіді про село
3.	Екскурсія до культурно-історичних пам'яток і пам'ятників (Камінь Довбуша на горі Стоянів)
4.	Рідна домівка. Характерні особливості гуцульської хати, її інтер'єру
5.	Рід, родина, рідня. Місцеві назви родинної спорідненості, їх відповідники в літературній мові. Складання родового дерева
6.	Мова і мовлення. Перше поняття про місцеву говірку як складову загальнонародної державної мови. Ознайомлення зі словником «Гуцульські говірки»
7.	Слово. Зіставлення слів літературної мови і діалектних слів: господар – ґазда, доріжка – плай і т.ін.

8.	Слова ввічливості у гуцулів: форми звертання, вітання, подяки. Складання діалогів
9.	Рослинний світ Карпат. Лікарські рослини
10.	Тварини нашого краю
11.	Тварини і рослини, яких треба охороняти. Червона книга України
12.	Водойми. Річки, потоки, водоспади, їх назви
13.	Зима. Зимові свята і звичаї, пов'язані з ними. Свято Андрея і Миколая
14.	Різдво на Гуцульщині. Місцеві колядки. Розучування колядок, віншувань
15.	Старий Новий рік. Свято Маланки
16.	Водохреща на Гуцульщині. Сила освяченої води
17.	Люди і речі. Ознайомлення з виробами бондарів, ложкарів
18.	Гуцульський керамічний посуд
19.	Вабить нас металу дотик до художньої роботи. Ознайомлення зі зразками гуцульських виробів з металу, шкіри (бартки, пряжки, сумки)
20.	Стрітення – свято зустрічі зими з весною. Народні прикмети, пов'язані зі святом
21.	Є у дерева душа. Ознайомлення з різними видами витворів із застосуванням різьби по дереву
22.	Основоположники і продовжувачі гуцульської різьби
23.	Ой у швачок вишиванки, ніби райдуги-співанки. Ознайомлення зі зразками гуцульської вишивки. Вишивка в минулому
24.	Вишивання технікою «хрестик»
25.	Ткацтво на Гуцульщині. Ознайомлення зі зразками ткацтва, їх видами
26.	Ліжник пишний і барвистий. Історія ліжникарства

27.	Яворів – колыска ліжникарства. Яворівські ліжники – окраса української хати. Ознайомлення з процесом виготовлення ліжника
28.	Писанкарство. Ознайомлення із технікою писанкарства. Писанки регіонів України
29.	На землі доти буде добро, поки писатимуть писанки. Знаки писанок магічні, кольорові, символічні
30.	Світлий Празник Великодній
31.	Свято Писанки
32.	Будь благословенна, наша рідна мати
33.	“В завітку, у візерунку руки творять світлу думку”. Складання геометричного орнаменту за мотивами гуцульської різьби, вишивки, ткацтва
34.	Підсумковий урок

**Тематичний план
3 клас (35 годин)**

№ з/п	Зміст навчального плану	Кількість годин
1	Гуцульщина – наш рідний край	4
2	Чарівне зілля рідної землі	10
3	Тваринний світ Карпат	3
4	Ресурси Карпат	22
Всього		35

**Календарно-тематичне планування курсу
“Гуцульщинознавство” в 3 класі**

Гуцульщина – наш рідний край	
1.	Поняття про етнографічну територію Гуцульщини, її межі. Назви міст, сіл, рік, їх походження
2.	Складання науково-популярних та художніх описів річок, потоків; присілків, гір своєї місцевості
3.	Гуцульські танці: «Гуцулка», «Аркан»

4.	Гуцульські народні інструменти (трембіта, сопілка, цимбали, дрімба)
Чарівне зілля рідної землі	
5.	Трав'яний покрив передгір'я і гірської частини Карпат: грицики, деревій, арніка... Рослини, занесені до Червоної книги
6.	Лікувальні властивості рослин. Трави в офіційній та народній медицині. Трави у легендах, казках, піснях, народних віруваннях, ритуалах, звичаях і обрядах гуцулів
7.	Деревні породи Карпатських лісів, листяні та хвойні дерева
8.	Кущові рослини Карпатського регіону
9.	Дерева і кущі в усній народній творчості гуцулів (казки, перекази, легенди, пісні). Використання лікувальних властивостей дерев і кущів у медицині
10.	Туристський маршрут «Школа – музей Корпанюків – Гук – Стоянів – школа»
Тваринний світ Карпат	
11.	Мешканці гірських лісів – вовк, лисиця, заєць, білка, рись, косуля, кабан та інші
12.	Тварини Карпат, занесені до Червоної книги. Народні казки Гуцульщини про тварин
13.	Наші пернаті друзі – мешканці садів та лісів
Ресурси Карпат	
14.	Багатства Карпатських надр. Корисні копалини Гуцульщини
15.	Природні водойми – ріки, потоки, озера. Народні перекази гуцулів про таємничі та загадкові явища, пов'язані з ними
16.	Заповідні території Карпат. Заповідники на території твоєї місцевості. Національний природний парк «Гуцульщина»

17.	Співає дерево в руках у майстра. Різьба по дереву – найпоширеніший вид народного мистецтва на Гуцульщині
18.	Різьбарські династії (екскурсія в хату-музей Корпанюків)
19.	Ткацтво та вишивання – прадавні види народних ремесел Гуцульського краю
20.	Яворівське ліжникарство
21.	Національний стрій українців. Ознайомлення з традиційним одягом гуцулів
22.	Зручність одягу, відповідність умовам проживання, декоративність, зумовлена естетичним смаком горян
23.	Гуцульська ноша твого села. Проектування сучасного одягу на основі народного
24.	Народне мистецтво мого села. Паспортизація зібраних творів «Ми – малі екскурсоводи»
25.	Великодні свята в християнському календарі
26.	Великодня писанка. Різні види писанок на Гуцульщині
27.	Збирання Великоднього кошика
28.	Великодні гаївки, ігри
29.	«Ми маленькі гуцулята». Сторінками книг Миколи Близнюка
30.	Будьмо ввічливі: правила мовного етикету. Слова ввічливості у гуцулів: форми вітання, звертання, подяки, вибачення, прохання
31.	«Глибини мудрості народної нехай нас розуму навчать». Прислів'я, приказки, загадки, народні прикмети гуцульського краю
32.	«Опришківська слава живе поміж гір». Легенди й перекази різного краю
33.	Олекса Довбуш – легенда гуцулів. Читання народної балади «Ой, попід гай зелененький»
34.	Любим матусям – від щирого серця
35.	Моя сім'я, моя родина в житті і долі України
36.	Підсумковий урок за рік. Урок-свято «Ярмарок талантів»

Тематичний план 4 клас (35 годин)

№ з/п	Зміст навчального плану	Кількість годин
1	“Тут все священне, все моє, бо зветься рідним краєм”	5
2	“Котять клекіт Карпати”	5
3	“Гори наші, гаї наші, красна полонино”	5
4	Свята мого дитинства	4
5	Прославлення Гуцульщини в творах українських письменників	15
6	А гуцули – то добрі газди	5
Всього		35

Календарно-тематичне планування курсу “Гуцульщинознавство” в 4 класі

№ п/п	Тема уроку
“Тут все священне, все моє, бо зветься рідним краєм”	
1.	Україна – соборна держава
2.	Етнографічні землі України – Слобожанщина, Полісся, Буковина, Галичина
3.	Етнографічні території України – Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина
4.	«Я візьму в серце сонячний свій край». Історія заселення Гуцульщини. Походження назви «гуцул»
5.	Найбільші населені пункти краю. Моє село на карті Гуцульщини
Котять клекіт Карпати	
6.	Карпатські гори. Головні гірські масиви: Чорногора, Горгани, Рахівські гори

7.	Карпатські ландшафти. Опис об'єкта річки
8.	Водні ресурси Гуцульщини. Риба в гірських ріках. Охорона водних багатств
9.	«Загляньмо в плесо озера гірського»
10.	Багатства Карпатських надр. Корисні копалини
Гори наші, гаї наші, красна полонино...	
11.	Рослинний світ Карпат
12.	Ліс. Бережливе ставлення до лісу. Червона книга Карпат
13.	Гуцульський фольклор про магічну силу і цілющі властивості рослин
14.	Тваринний світ Гуцульщини
15.	Охорона тварин. Тварини, занесені до Червоної книги
Свята мого дитинства	
16.	Поспішаймо творити добро (до свята Миколая)
17.	Свято Різдва Христового. Різдво на Гуцульщині
18.	Старий Новий рік. Свято Василя. Засівання
19.	Водохрещя. Народні вірування в чудодійну силу освяченої води
Прославлення Гуцульщини у творах українських письменників	
20.	Іван Франко на Гуцульщині
21.	Сім'я Окуневських і Яворів
22.	Карпатська квітка Горицвіт. Параска Плитка-Горицвіт: «Свого ни лишімси»
23.	Тарас Мельничук. «Землю батьків поклав мені Бог на душу»
24.	Богдан Радиш-Маринюк – «гуцульський поет з міжгір'я, ловець блискавиць і зір»
25.	Микола Близнюк. «Для дітей і про дітей»

26.	М.Близнюк. «Не забудемо ніколи: з українського ми роду!»
27.	«Рідна земле, ти чаруєш мене вічно: кольорами, співом, тишею і рухом». Дмитро Арсенич
28.	Степан Пушик. «Цвіте в мені Гуцульщина моя». Поезії про Гуцульщину. Творці прекрасного. Повість «Перо Золотого птаха»
29.	Ігор Маковійчук «Вознесемось, моя Україно, од невіри, безчестя, неволь»
30.	Таланти твої, Гуцульщино!
А гуцули – то добрі газди	
31.	Найдавніші заняття гуцулів – збиральництво, вівчарство, конярство, сплавляння лісу дарабами
32.	Праця людей влітку. Проводи на полонину. Літування в полонині
33.	Обряди і звичаї, пов'язані з полонинським господарством. Виготовлення продуктів із молока
34.	Звичай взаємодопомоги в Карпатах. Толока. Вечорниці
35.	Моя Гуцульщина – найбільше диво з див

Структурований зміст навчального матеріалу

2-й клас

35 годин, 1 година на тиждень

Розділ І. Що таке Гуцульщина?

I.1. Україно, краю рідний. Поняття про наш край як частину соборної України (1 год).

Моє село (місто) – куточок великої держави України. Короткі відомості про час заснування рідного села (міста). Заняття людей. Видатні земляки, що прославили село (місто).

Українська мова – мова українського народу, моя рідна мова.

Уснопоетична творчість про красу Гуцульщини. Літературні твори про Гуцульщину.

I.2. Де ти живеш? Рідне село (місто). Історія села (міста). Особливості розташування гуцульського села. Складання розповіді про село (місто) (1 год).

Розташування рідного села (міста). Сусідство з іншими населеними пунктами. Центр і присілки, їх назви.

Пояснення назви села (міста). Перша письмова згадка про нього. Деякі факти з історії села (міста).

Колективна розповідь про рідне село (місто).

I.3. Культурно-історичні пам'ятки і пам'ятники села (міста) (1 год).

Ознайомлення з пам'ятками історії та культури села (міста). Історичні події, які з ними пов'язані. Видатні люди села (міста), на честь яких встановлені пам'ятні знаки (ме-

моріальні дошки, монументи, хрести), названо вулиці, громадські заклади тощо.

Пам'ятки природи на території села (міста) чи поблизу нього.

Фольклорні та літературні твори, в яких відображено історію села (міста), відбито пам'ять про видатних людей.

Екскурсія до культурно-історичних пам'яток і пам'ятників села (міста).

I.4. Рідна домівка. Характерні особливості гуцульської хати, її інтер'єру (1 год).

Гуцульська хата як родинний осідок. Майстерність гуцульських майстрів-будівельників у спорудженні житла. Матеріали для спорудження хати, матеріали для покрівлі (дерево, гонт, дранка). Планування гуцульської хати – кімнати, кухня, хорони, комора.

Інтер'єр гуцульської хати. Традиційні меблі (лави, стіл, ліжко, жердка для одягу). Кахляна піч. Оздоблення хати – рушники, верети, килими, ліжники, ткані доріжки.

Охайність гуцульського житла.

Прислів'я, приказки, співанки про хату, рідний дім.

I.5. Рід, родина, рідня. Місцеві назви родинної спорідненості, їх відповідники в літературній мові. Складання родовідного дерева (1 год).

Тато, мама, діти – сім'я. Дідусь, бабуся – старші члени сім'ї. Дядько, тітка, двоюрідні брати і сестри – родина. Хресні батьки. Похресники. Місцеві назви родинної спорідненості.

Літературні та фольклорні твори про сім'ю і родину.

Любов і повага до рідних і близьких людей.

Практична робота. Складання родовідного дерева.

I.6. Мова і мовлення. Місцеві говірки як джерело української літературної мови. Словник «Гуцульські говірки» (1 год).

Українська мова – мова нашого народу. Пізнання світу через слово. Усна і писемна форми мовлення. Мовленнєвий запас людини, його розширення і збагачення. Літературна мова. Місцеві говірки як живе джерело мови. Ознайомлення зі словником «Гуцульські говірки».

Прислів'я і приказки про мову.

Практична робота. Записати зі своїми батьками слова гуцульської говірки.

I.7. Слово. Зіставлення слів літературної мови і діалектних слів: господар – газда, доріжка – плай і т.ін. (1 год).

Літературна мова як мова науки, освіти, культури. Діалектна лексика. Гуцульські етнографічні діалектизми як відображення специфіки побуту і трудової діяльності населення Карпатського регіону. Паралелі між гуцульською говіркою та загальнолітературною лексикою.

Літературні твори місцевих авторів з уживанням діалектної лексики (М.Близнюк, В.Шкурган, Б.Радиш, Д.Арсенич).

I.8. Слова ввічливості у гуцулів: форми звертання, вітання, подяки. Складання діалогів (1 год).

Поняття про мовний етикет. Чемність і вихованість як складові мовленнєвої культури. Правила мовної поведінки. Стійкі форми і вирази, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема під час привітання, знайомства, прощання, звернення до співбесідника, висловлення подяки тощо.

Моделювання мовних ситуацій для засвоєння слів увічливості.

Практична робота. Від своїх батьків записати слова ввічливості.

I.9. Рослинний світ Карпат. Лікарські рослини (1 год).

Рослини – частина живої природи. Групи рослин – дерева, кущі, трав'янисті рослини. Дикорослі і культурні рослини. Використання рослин людиною.

Рідкісні види рослин. Рослини, занесені до Червоної книги. Лікарські рослини та їх використання.

Бережне ставлення до рослинного світу, необхідність захисту карпатських лісів та лук (полонин).

Народна творчість про рослинний світ.

Практична робота. Намалювати улюблену рослину і підготувати про неї розповідь, вірш, загадку.

I.10. Тварини нашого краю (1 год).

Різноманітність тваринного світу. Тварини Карпатського краю. Дикі і свійські тварини. Використання тварин у народному господарстві. Рідкісні тварини Карпат, що занесені до Червоної книги. Необхідність бережного ставлення до тварин.

Гуцульські народні казки про тварин.

Практична робота. Підготувати розповідь «Моя улюблена тварина».

I.11. Тварини і рослини, яких треба охороняти. Червона книга України (1 год).

Згубний вплив людини на довкілля, засмічування лісів, лугів, берегів річок і потоків. Зникнення багатьох видів рослин і тварин. Необхідність охорони природного середовища. Створення в 1972 році Червоної книги України, в яку занесено зникаючі види рослин і тварин. Червонокнижні види флори і фауни Карпат.

Дружнє ставлення до природи, правила поведінки в лісі, біля річки, на лузі.

I.12. Водойми. Річки, потоки, водоспади, їх назви (1 год).

Вода у нашому житті. Водойми як місце, де збирається вода. Види водойм – болота, озера, ставки, потоки, річки, моря, океани.

Водойми вашого села (міста).

Опис річки, потічка: де бере початок, через які населені пункти протікає, протяжність, куди впадає.

Спостереження за водними об'єктами. Необхідність бережного ставлення до води.

Прислів'я, приказки, народні гуцульські повір'я про силу води.

Практична робота. Поблизу свого дому разом із татом, мамою, старшим братиком чи сестричкою «допомогти» потічкові, очистивши його від сміття, розвеселити його.

I.13. Зима. Зимові свята і звичаї, пов'язані з ними. Свято Андрея і Миколая (1 год).

Календарно-обрядові свята зимового циклу на Гуцульщині. Народні традиції, пов'язані зі святом Андрея Первозванного.

Свято Миколая. Миколай-Чудотворець, архієпископ Мирлікійський – один із найвизначніших святих християнської церкви. Історія життя святого, добрі справи, які він чинив для людей. Подарунки від святого Миколая. Помічники святого Миколая.

Вірші і пісні про Миколая-Чудотворця.

I.14. Різдво на Гуцульщині. Місцеві колядки. Розучування колядок, віншувань (1 год).

Різдво Христове – одне з найбільших християнських свят. Підготовка до Різдва.

Святий вечір – основна частина святкування Різдва Христового.

Приготування дванадцяти пісних страв. Кутя – основна страва святвечірнього стола. Інші страви.

Обряд Святої вечері. Звичай носити вечерю до самотніх людей, родичів.

Колядування, віншування.

Колядницькі гурти на Гуцульщині.

Практична робота.

1. Вивчити колядку.
2. Разом із батьком виготовити вертеп, зірку або церковцю.

I.15. Старий Новий рік. Маланка (1 год).

Обряд маланкування на Гуцульщині. Персонажі «Маланки», їх участь у цьому дійстві. «Маланка» як улюблений народний карнавал в час перед Старим Новим роком.

Свято Василя, або Старий Новий рік. Обряд засівання. Новорічні побажання господарям та членам їх сімей. Винагорода засівальникам.

Практична робота (для хлопчиків). Вивчити віншування з Новим роком і засіяти вранці 14 січня в рідних і сусідів, побажавши їм здоров'я і щасливого року.

I.16. Водохреща на Гуцульщині. Сила освяченої води (1 год).

Історія свята. Хрещення Ісуса Христа у водах річки Йордану.

Водохрестя – одне з найбільших християнських свят. Освячення води в цей день. Звичай споруджувати льодяні містечка на місці освячення води. Каплички, престולי, хрести, статуї ангелів тощо – мистецькі витвори з криги народних майстрів-гуцулів.

Чудодійна сила освяченої йорданської води.

Практична робота. Відвідати усім класом місце освячення води. Оглянути льодяні скульптури і підготувати про них розповідь.

I.17. Стрітіння – свято зустрічі зими з весною. Народні прикмети, пов'язані зі святом (1 год).

Сутність християнського свята Стрітіння Господнього. Освячування в цей день «громничих» свічок у церквах. Віра у їх помічну силу при зливах і громовицях.

Народне уявлення про свято Стрітіння як зустріч зими з весною.

Прикмети, пов'язані зі святом Стрітіння, як відображення багатолітніх спостережень за природою. Стрітенські прогнози на майбутній урожай.

Фольклорні та літературні твори про перемогу весни над зимою.

Розділ II. Народне мистецтво і промисли

II.1. Люди і речі. Ознайомлення з виробами бондарів, ложкарів (1 год).

Багатство і розмаїття народного мистецтва Гуцульщини.

Бондарство. Бондарські вироби – цебер, коновка, бочка та ін., їх призначення в домашньому господарстві.

Вироби бондарів Івана Грималюка із с. Річки, Йосипа Приймака з м. Косова.

Ложкарство. Техніка виготовлення ложки. Інші ложкарні вироби – ківш, черпак, ополоник, їх використання в побуті.

Матеріали та інструменти для виготовлення бондарських та ложкарських виробів.

Оздоблення виробів технікою випалювання.

Прислів'я та приказки про бондарські та ложкарські вироби.

II.2. Гуцульський керамічний посуд (1 год).

Гончарство на Гуцульщині. Керамічні побутові вироби – миски, тарелі, глечики, куманці. Керамічні іграшки – коники, зозульки, півники. Сувеніри.

Процес виготовлення керамічних виробів.

Оздоблення керамічних виробів.

Майстри художньої кераміки.

Екскурсія. Відвідати майстерню художника-гончаря і ознайомитися з процесом виготовлення речей із глини.

Відвідати музей-робітню кераміки родини Гривінських у м. Косові. Ознайомитися з асортиментом та розписом керамічних художніх виробів.

II.3. Вабить нас металу дотик до художньої роботи. Ознайомлення зі зразками гуцульських виробів з металу, шкіри (бартки, пряжки, сумки) (1 год).

Металірство на Гуцульщині. Майстри шкіряного промислу. Вироби з металу та шкіри – бартки, топірці, палиці, пряжки, гудзики, сумки, тобівки. Краса та вишуканість цих речей. Давні та сучасні вироби, їх призначення колись і тепер.

Оздоблення металевих та шкіряних виробів орнаментом.

Екскурсія. Відвідати музей мистецтва і побуту Гуцульщини в м. Косові, ознайомитися з мистецькими творами майстрів художнього металу.

II.4. Є у дерева душа. Ознайомлення з різними видами витворів із застосуванням різьби на дереві (1 год).

Зумовленість своєрідної гуцульської культури художнього деревообробництва лісовими багатствами Карпат.

Використання деревини для будівництва житлових споруд і господарських приміщень, забезпечення теплом, виготовлення меблів, побутових та декоративно-вжиткових предметів.

Оздоблення вжиткових речей із дерева різьбленими орнаментами.

Місцеві традиції дереворізьблення, їх сучасне продовження.

II.5. Основоположники гуцульської різьби та їх продовжувачі (1 год).

Втілення в декоративно-прикладному мистецтві таланту народу, його розуміння краси.

Основоположник гуцульської різьби на дереві Юрій Шкрібляк із села Яворова Косівського району. Продовження мистецьких традицій різьбяра його синами Василем, Миколою та Федором.

Вагомий внесок родини Шкрібляків в історію розвитку українського художнього різьблення.

II.6. Династії різьбярів. Різьбярська родина Корпанюків (1 год).

Творчі здобутки різьбярських династій. Продовження традицій шкрібляківської різьби Юрієм і Семеном Корпанюками із села Яворова Косівського району. Новаторські знахідки форми й декору, розширення асортименту різьблених виробів у творчій практиці дітей і внуків Юрія та Семена – Василя Семеновича, Василя Васильовича, Петра Васильовича, Івана Васильовича та правнука Тараса Корпанюків.

Невмируща краса гуцульських різьблених виробів, світове визнання мистецьких творів династії Корпанюків.

II.7. Ой у швачок вишиванки ніби райдуги-співанки. Ознайомлення зі зразками гуцульської вишивки. Вишивка в минулому (1 год).

Вишивка – один із найпоширеніших видів народного мистецтва на Гуцульщині.

Історія вишивки. Споконвічна традиція прикрашання одягу та побутових речей вишивкою.

Асортимент вишитих виробів – серветки, рушники, простирадла, обруси, пошивки, доріжки, сорочки, сукні, костюми та ін.

Характерні узори та колористика вишиваних виробів нашого села (місцевості). Вишивальні техніки.

Популярність вишивки сьогодні. Майстрині-вишивальниці нашого села (місцевості).

II.8. Вишивання технікою «хрестик» (1 год).

Особливості вишивання технікою «хрестик». Підбір полотна, голок та ниток для вишивання.

Підготовка робочого рисунку орнаменту.

Виконання окремих хрестиків і настелювання нижніх стібків при вишиванні орнаменту по горизонталі.

Правила безпечної роботи при вишиванні.

Прислів'я, загадки про вишивання, вишивальні матеріали та інструменти.

Практична робота.

1. Виконування окремих хрестиків X X X X X.

2. Настелювання нижніх стібків \ \ \ \ \.

II.9. Ткацтво на Гуцульщині. Ознайомлення із зразками ткацтва, їх видами (1 год).

Ткацтво як вид народного мистецтва Гуцульщини.

Професія ткача в давнину. Виготовлення із тканин, виготовлених ручним способом, одягу та речей побутового вжитку – килимів, веріт, ліжників, доріжок, покривал та ін.

Заготівля сировини для тканих виробів.

Види ткання: ткання полотен, ткання рушників, виготовлення гобеленів, ткання килимових виробів та ліжників, виготовлення запасок, попружок тощо.

Ткацький верстат, його основні деталі.

Техніки рахування та круглення при виготовленні килимів.

Найпоширеніші назви гуцульських килимів за їх орнаментом («Гуцул», «Чічер»).

Практична робота. Намалювати з батьками килимок кольоровими олівцями і дати йому назву.

П.10. Ліжник пишний і барвистий. Історія ліжникарства (1 год).

Ліжник – особливий тканий вовняний виріб.

Історія виникнення ліжникарства як народного промислу.

Новий етап розвитку ліжникарства, пов'язаний з іменем Параски Миколаївни Шкрібляк-Король (1881-1953), внучки Юрія Шкрібляка.

Ліжникарська школа П.Шкрібляк-Король у Яворові.

Сучасний стан ліжникарства на Гуцульщині.

П.11. Яворів – столиця ліжникарства. Яворівські ліжники – окраса української хати. Ознайомлення з процесом виготовлення ліжника (1 год.).

Ліжник – вовняне покривало з двостороннім довгим ворсом, яке широко використовується для домашнього вжитку.

Село Яворів на Косівщині – унікальний осередок ліжникарства в Україні.

Професія ткалі-ліжникарки.

Процес виготовлення ліжника: заготівля і миття вовни, граблювання, прядіння ниток, фарбування, мотання в ґушки, намотування основи, ткання ліжника за вибраною композицією, валяння, висушування, розчісування.

Барвистий ліжник – справжня окраса домівки.

Виставки ліжникарського мистецтва.

Сучасні ліжникарки Яворова – заслужений майстер народної творчості України Василина Калинич, Ганна Вепрук, Марія Рибчук, Василина Романчич та ін.

Практична робота. Спробуйте виконати деякі операції ткання ліжника: мотати ґушки, моташки, чесати ліжник та ін.

П.12. Писанкарство. Ознайомлення із технікою писанкарства. Писанки регіонів України (1 год).

Писанкарство як вид народного мистецтва і невід’ємна частина Великоднього обряду.

Легенди і перекази про походження писанки, пов’язані з воскресінням Ісуса Христа.

Писанки різних регіонів України.

Гуцульська писанка як неповторний мистецький витвір.

Техніка розписування яєць. Підготовка необхідних матеріалів, інструменту та пристосувань.

Орнамент писанки, геометричні, рослинні та тваринні мотиви, елементи архітектури (церкви, бані з хрестами тощо). Символіка елементів орнаменту.

Основні типи поділу площини: поздовжній, поперечний, поділ на вісім поздовжніх кіл.

Дотримування правил безпечної праці при розписуванні писанок.

Практична робота. Виконання елементів писанкового розпису по білому яйці.

II.13. На землі доти буде добро, поки писатимуть писанки. Знаки писанок магічні, кольорові, символічні (1 год).

«Писанка – це неповторне багатство... Його треба берегти, як безцінний скарб» (Олександр Довженко).

Легенда про воскресіння Ісуса Христа і новонаверненого сотника.

Віра людей в магічну силу писанки. Звичаї, пов’язані із писанками.

Види писанок залежно від техніки виконання: крашанки (яйця, пофарбовані в один колір), дряпанки (яйця з надряпанним візерунком і пофарбовані), галунки (одноколірні яйця з різноколірними цятками) і власне писанки з нанесеним геометричним, рослинним, тваринним орнаментом.

Найбільш уживані кольори гуцульських писанок: жовтий, червоний, зелений, коричневий, чорний.

Види писанок за домінування певного елемента орнаменту: хрестата, в смерічку, з церковцями, зозульками, кучериками тощо.

Орнаментальні знаки-символи: риба, ромб, безконечник, око в трикутнику тощо.

Дотримування правил безпечної праці при розписуванні писанок.

Гуцульські співанки про писанку.

Практична робота. Продовження розписування писанок. Зафарбування їх різними кольорами.

II.14. Світлий Празник Великодній (1 год).

Великдень – найвеличніше християнське свято. Приготування людей до Пасхи, передвелокодній сорокаденний піст. Квітна (бечкова) неділя.

Воскресіння Ісуса Христа із мертвих і відкуплення людського роду від смерті.

Великоднє привітання: Христос воскрес! Воістину воскрес!

Символи Великодніх свят – паска, яйце.

Велика пасхальна літургія в церквах. Освячення Божих дарів. Гуцульський великодній кошик – традиційні страви, свічка, вишитий рушник.

Великодній сніданок. Ритуальне споживання освяченого яйця і паски всіма членами родини.

Святкові ігри та забави біля церкви.

Літературні твори про Великдень.

II.15. Свято писанки (1 год).

Сценарій цього свята можна використати із видання: Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 90-93.

II.16. Будь благословенна, наша рідна мати! (1 год).

Сценарій уроку-свята, приуроченого Дню матері, можна використати із видання: Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 93-96.

II.17. Виставка-захист орнаментальних композицій, які використовуються в різьбленні, вишивці, ткацтві (1 год).

Багатство, краса і гармонія гуцульських орнаментів, які використовуються для оздоблення виробів із дерева, металу, глини, шкіри, тканих та вишитих речей.

Виконання орнаменту в квадраті, прямокутнику, колі.

Вибір елементів орнаменту.

Виконання композиції з обраних елементів олівцем.

Виконання орнаментальної композиції в кольорі за допомогою акварельних фарб чи гуаші, фломастерів, кольорових олівців.

Точність і акуратність виконання роботи.

Захист робіт: для якої речі виконаний орнамент, які використані елементи, їх значення.

Привабливість професії художника.

II.18. Підсумковий урок (1 год).

Урок-гра у формі КВК.

Сценарій уроку можна використати із видання: Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 98-102.

Запитання і завдання

1. Як називається село, в якому ти проживаєш? Чому воно має таку назву?
2. Склади розповідь «Моє рідне село».
3. Розучи з батьками «Співанку про Довбуша».

4. Намалюй хату своєї мрії.
5. Склади своє родовідне дерево по материній і батьковій лініях.
6. Запиши слова ввічливості гуцулів, якими користується ваша родина.
7. Склади діалог із використанням слів ввічливості.
8. Назви відомі тобі лікарські рослини. Які у них цілющі властивості?
9. Опиши дерево, кущ чи трав'янисту рослину, яка росте у твоєму дворі.
10. Яку користь приносять тварини людині?
11. Які зимові свята та звичаї тобі відомі? Розкажи, як їх вшановує твоя родина.
12. Запиши від старожилів колядки свого села.
13. Розучи колядку, яка тобі найбільше сподобалась.
14. Розкажи про благодійні справи святого Миколая.
15. Розпитай у бабусь і дідусів про народні прикмети, пов'язані зі святом Стрітання.
16. Підготуй розповідь «Професії моїх батьків».
17. Склади орнамент килимка.
18. Виший серветку технікою «хрестик».
19. Намалюй писанку, яку б тобі хотілося розписати.
20. Підготуй розповідь про той вид народного мистецтва, яким тобі хотілося б займатися в майбутньому.
21. Намалюй орнамент ліжника, який тче твоя матуся.

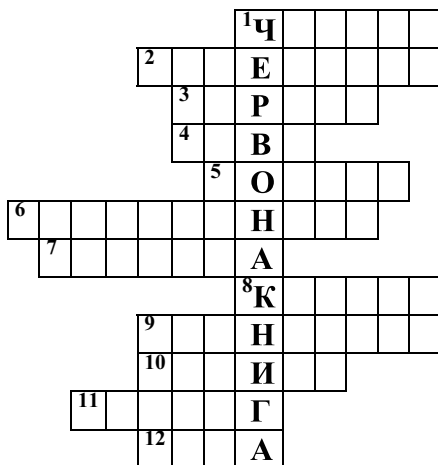
Дай відповіді на запитання вікторини «Народне мистецтво і промисли»

1. Вирізування, витесування, вистругування – це... (ложкарство)
2. Керамічний посуд виготовляють із... (глини)
3. Людина, яка обробляє шкіру, метал, це –... (мосяжник)
4. Хто став основоположником плоскої різьби по дереву? (Юрій Шкрібляк)

5. Які речі домашнього вжитку прикрашали різьбою і випалюванням?
6. Як називають пристрій, на якому виготовляють килими, ліжники? (Ткацький верстат)
7. Чим пишуть писанки? (Писачком і воском)

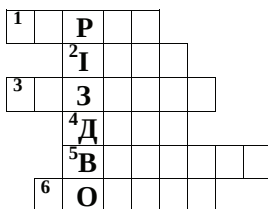
Кросворд «Рослини і тварини»

1. ... лелека – рідкісний птах, якому загрожує зникнення. (чорний)
2. Птахи, які зимують в теплих краях. (Перелітні)
3. У нього міцний дзьоб і широкий розмах крил. (Беркут)
4. Хижий звір. (Вовк)
5. Свійська тварина, яка годує всю сім'ю. (Корова)
6. Ти порізав палець – приклади листок... (подорожника).
7. Шовкова косиця – це альпійська ... (білотка).
8. Лікарська рослина, яка лікує кашель і серцеві хвороби. (Калина)
9. Куток у Яворові, де створено заповідне урочище. (Терношори)
10. Хижий хитрий звір. (Лисиця)
11. Форель річкова – це... (пструг).
12. Вночі полює, а вдень спить. (Сова)

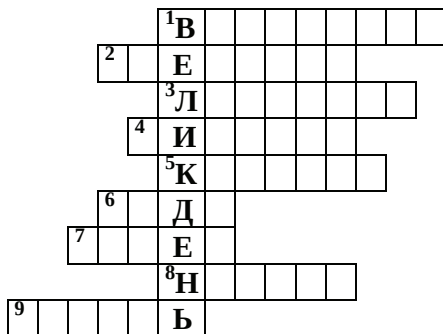
Кросворд «Різдвяний»

1. Що вказувало шлях мудрецам зі Сходу? (Зірка)
2. Хто намагався вбити новонароджене дитятко? (Ірод)
3. Місто, де проходило дитинство Ісуса. (Назарет)
4. Хто була мати Ісуса – Марія? (Діва)
5. В якому місті народився Спаситель світу? (Вифлеєм)
6. Величальна пісня, яка прославляє народження Христа. (Коляда)

Кросворд «Великодній»

1. Забава біля церкви у Великодні свята. (Воротарка)
2. Якого дня по смерті воскрес Ісус Христос? (Третього)
3. Святкове богослужіння, яке відправляється в церкві. (Літургія)
4. Розмальоване яйце. (Писанка)
5. З чим іде родина до церкви на Великдень? (Кошиком)
6. Апостол, який видав Христа поцілунком. (Іуда)
7. Чим ділиться сім'я, коли прийде з церкви додому? (Яйцем)
8. На який день тижня припадає Великодне свято? (Неділя)
9. Що переміг Ісус Христос своїм воскресінням? (Смерть)

Література

1. Андріюк Петро, Приймак Йосип. Гуцульська різьба та інкрустація. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 46 с. – С. 5-10.
2. Атлантова Людмила. Магія української писанки // Народне мистецтво. – 1997. – №2. – С. 6-8.
3. Ворончак Володимир. Бондарство та художнє випалювання на Прикарпатті // Народне мистецтво. – 1997. – №2. – С. 51-54.
4. Григоруk Аделя. До нас іде Миколай. – Косів: Писаний Камінь, 2011. – 28 с., іл.
5. Гуцульщина: Короткий довідник. – Снятин: Прут Принт, 2002. – 124 с.
6. Закревська Я. Гуцульські говірки. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Захарчук-Чугай Р.В. Родина Шкрібляків: Альбом. – К., 1979.
8. Лосюк П.В. Гуцульська школа. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 122 с.
9. Маковій Г. Золоте віно з бабусиної скрині. – Чернівці, 1993. – 104 с.
10. Мисюк Іван. Гірська веселка. – Снятин: Прут Принт, 2000. – 288 с.
11. Молинь Валентина. Класик гуцульської різьби // Народне мистецтво. – 2002. – №1-2. – С.23-25.
12. Пелипейко І. Рослинний і тваринний світ Гуцульщини // Освіт'янський вісник. – 1996. – 4 грудня.
13. Пелипейко Ігор. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 112 с., іл. – С. 45, 49.
14. Плай. Книга для читання про Гуцульщину. – Яворів: Вид-во редакції журналу «Гуцульська школа», 1996. – 416 с.
15. Свид С.П., Проців В.І. Художні техніки. – К.: Радянська школа, 1977. – 120 с., іл. – С. 47-60.

16. Скільський Дмитро. Різьбярство Гуцульщини // Народне мистецтво. – 2001. – №3-4. – С. 60-62.
17. Соломченко Олексій. Писанкарство Карпатського краю // Народне мистецтво. – 1997. – №2. – С. 20-22.
18. Сусак Катерина. Навчителька ліжникарства // Гуцульський календар. – 2004. – 112 с. – С. 86-87.
19. Тимків Б.М., Кавас К.М. Виготовлення художніх виробів із дерева. – Львів: Світ, 1995. – 182 с. – С. 127-146.
20. Федорук Олександр. Бутович на ниві гуцульського килимарства // Народне мистецтво. – 1999. – №3-4. – С. 52-53.
21. Флоря. Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 222 с.
22. Хрестоматія з гуцульщинознавства // Упорядник, автор передмови П.В.Лосюк. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 656 с.
23. Шевченко Євген. Вирізування (ложкарство) // Народне мистецтво. – 1998. – №1-2. – С. 54-55.
24. Шутак Микола. Писанка // Народне мистецтво. – 1999. – №3-4. – С. 54-55.

3-й клас

35 годин, 1 година на тиждень

Розділ І. Гуцульщина – наш рідний край

І.1. Поняття про Гуцульщину як етнографічний регіон України. Назви міст, сіл, рік (1 год).

Етнографічні регіони України: Бойківщина, Гуцульщина, Волинь, Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Таврія. Особливості природи, історії, господарської діяльності, архітектури, говірки, фольклору, народного мистецтва, звичаїв та обрядів цих регіонів.

Походження назви «гуцул».

Географічне розташування Гуцульщини, територія, населення.

Загальні риси природних умов. Найдавніші геологічні породи на Гуцульщині. Пам'ятки природи Гуцульщини.

Сучасна карта Гуцульщини – міста, села, ріки, озера.

Гуцульщина – наш рідний край.

I.2. Складання науково-популярних та художніх описів річок, потоків, присілків, гір своєї місцевості (1 год).

Стилі мовлення за метою висловлювання.

Види текстів – розповідь, повідомлення, опис.

Науково-популярний та художній опис об'єктів природи.

Вживання слів і виразів у прямому та переносному значеннях при складанні науково-популярних та художніх описів.

Поповнення словникового запасу топонімічною лексикою, введення лексичних одиниць у процес активного мовлення.

Художні описи в літературних творах про Гуцульщину Гната Хоткевича, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Михайла Ломацького, інших авторів.

Практична робота.

1. Скласти художній опис об'єкта природи.

2. Скласти науково-популярний опис цього ж об'єкта.

I.3. Гуцульські танці: «Гуцулка», «Аркан» (1 год).

Відображення краси Гуцульського краю в народних мелодіях і танцях.

«Гуцулка» – улюблений танець мешканців Карпат. Весела й запальна мелодія танцю. Виконання «Гуцулки» на родинних і громадських святах, концертах.

«Аркан» – гуцульський чоловічий танець, в якому демонструється сила й відвага горян.

Вивчення окремих танцювальних кроків «Гуцулки» («Аркана»).

Зв'язок народної хореографії з обрядами, віруваннями, міфологією гуцулів.

Практична робота. Виконання деяких кроків «Гуцулки».

I.4. Гуцульські народні інструменти (трембіта, сопілка, цимбали, дрімба) (1 год).

Гуцульщина – край оригінальної народної музики.

Гуцульські музичні інструменти: скрипка, трембіта, сопілка, цимбали, дрімба.

Гуцульські музичні родини, передача музичної майстерності від покоління до покоління. Капела Могура.

Дослідження музичного фольклору. Записи В.Шухевича, Ф.Колесси. Використання гуцульської народної музики у кінофільмах та творах професійних композиторів.

Практичне заняття. Рольова гра «На репетиції» (учні пробують брати ноти на різних інструментах).

Розділ II. Чарівне зілля рідної землі

II.1. Трав'яний покрив передгір'я і гірської частини Карпат: грицики, деревій, арніка... Рослини, занесені до Червоної книги (1 год).

Рослини в житті людини.

Довкілля рослин. Дикорослі і культурні рослини. Трав'янисті рослини, що ростуть в передгір'ї та гірській частині Карпат.

Умови росту та розмноження рослин. Пристосування рослин до природного середовища.

Зміна умов життя рослин людиною.

Зникнення дикорослих видів рослин, його причини.

Рослини, занесені до Червоної книги.

Захист рослинного світу. Правила поведінки в довкіллі.

Практична робота. Записати від батьків назви трав'янистих рослин своєї місцевості та їх лікувальні властивості.

II.2. Лікувальні властивості рослин. Трави в офіційній та народній медицині. Трави у легендах, казках, піснях, народних віруваннях, ритуалах, звичаях і обрядах гуцулів (1 год).

Лікарські рослини Карпат, місця їх поширення – ліс, поле, болото, схили ярів і пагорбів.

Заготівля лікарських рослин – трави, квітів, плодів, коренів.

Правильне висушування лікарської сировини. Умови її зберігання.

Приготування відварів, чаїв, настоянок, свіжого соку з лікарських рослин. Правильне їх вживання. Лікарі-фітотерапевти та народні цілителі.

Народні перекази, легенди, казки по цілющу силу рослин.

Бережне ставлення до лікарських рослин, їх охорона від винищування.

II.3. Породи дерев карпатських лісів, листяні та хвойні дерева (1 год).

Ліси – найбільше багатство Гуцульщини. Склад карпатських лісів.

Листяні породи дерев – дуб, бук, береза, граб, вільха та ін.

Хвойні дерева – ялина, смерека, сосна.

Рідкісні породи – тис, сосна кедрова.

Значення лісів у природі.

Заготівля лісу для потреб народного господарства.

Надмірне вирубування лісів – загроза для природи і людей.

Види дерев, занесені до Червоної книги.

Прислів'я і приказки про дерева.

Літературні твори про дерева.

Дерева – символи України.

Практична робота.

1. Робота з гербарієм. Визначення породи дерев за формою листка.

2. Записати назви дерев своєї місцевості. Знайти і вивчити напам'ять вірш про природу.

II.4. Кущові рослини Карпат (1 год).

Дикорослі кущі – глід, калина, горобина, бузина, малина, ожина, ялівець, ліщина.

Дрібні вічнозелені чагарники: чорниця (афіни), брусниця (полонинські гоґодзи).

Високогірні чагарники, сланка сосна (жереп).

Використання плодів, ягід дикорослих кущових рослин, їх поживні властивості.

Калина – символ України.

Правила поведінки при збиранні лісових ягід та плодів.

Загадки, прислів'я, вірші про кущові рослини.

Практична робота. Гра «Хто краще перекаже».

Діти, поділившись на 2 команди, слухають запис тексту. Переказують текст по 2 учасники з кожної команди. Переможця визначає вчитель.

II.5. Дерева і кущі в усній народній творчості гуцулів (казки, перекази, легенди, пісні). Використання лікувальних властивостей дерев і кущів у медицині (1 год).

Загадки, прислів'я, приказки, співанки, легенди, в яких відображено рослинний світ Гуцульщини.

Необхідність дбати про скарби рідної природи, оберігати від знищення, примножувати їх.

Лікувальні властивості рослин. Відображення цілющих властивостей трав, кущів, дерев у народній творчості (казки «Зілля від укусу гадюки», «Нечуй-вітер» та ін.).

II.6. Туристський маршрут «Школа – музей – об'єкти природи – школа»

Мандрівка екологічною стежкою.

Складання карти маршруту, використання топографічних умовних позначень.

Короткий запис інформації про об'єкти маршруту.

Пояснення топонімічних назв; легенди, народні перекази про пам'ятки природи, розміщені на екологічній стежці.

Складання усної розповіді про побачене.

Бережне ставлення до природи, вміння охороняти і збагачувати її – завдання кожного школяра.

Практична робота. Складання карти маршруту.

Розділ III. Тваринний світ Карпат

III.1. Мешканці гірських лісів – вовк, лисиця, заєць, білка, рись, косуля, кабан та ін. (1 год).

Довкілля тварин. Тварини, які живуть у Карпатських горах. Травоїдні та хижі тварини.

Захисні ознаки тварин.

Складання розповідей (казок) про різних тварин.

Тварини – складова довкілля, без якої не можуть існувати всі інші складові.

Бережне ставлення до мешканців карпатських лісів, охорона їх від винищування.

Практична робота. Скласти казочку про тваринку, яка найбільше подобається.

III.2. Тварини Карпат, занесені до Червоної книги. Народні казки Гуцульщини про тварин (1 год.).

Різноманітність тваринного світу Карпат. Сезонні зміни в житті тварин.

Рідкісні тварини.

Тварини Карпат, занесені до Червоної книги.

Причини зникнення окремих видів тварин, зменшення популяції колись поширених видів.

Охорона тваринного світу від знищення. Закон «Про охорону й використання тваринного світу».

Народні гуцульські казки про тварин.

Практична робота. Прочитати уривок казки і переказати його іншим учням зі своєї групи.

III.3. Наші пернаті друзі – мешканці садів та лісів (1 год.).

Різноманітність видів пташиної фауни Гуцульщини. Місця розселення птахів – луки, водойми, болота, сади, листяні ліси, високогір'я.

Пристосованість птахів до умов життя. Птахи, які зимують у Карпатах. Перелітні птахи, місця їх зимування.

Користь, яку приносять птахи.

Загадки і вірші про птахів.

Необхідність оберігати птахів, допомагати їм взимку. Годівнички для птахів.

Практична робота. Намалювати птаха, який прилетів до нас на зимівлю.

Розділ IV. Ресурси Карпат

IV.1. Багатства карпатських надр. Корисні копалини Гуцульщини (1 год.).

Корисні копалини Гуцульського регіону – нафта, газ, вугілля, сіль, золото, глина, пісок, місця їх залягання. Умовні

позначення корисних копалин.

Походження корисних копалин, їх властивості, використання людьми.

Продукти переробки корисних копалин. Люди різних професій, які працюють у видобувній та переробній промисловості.

Мінеральні джерела на території Гуцульщини.

Земні надра – багатство нашої держави, необхідність їх бережного використання.

Збереження довкілля при промисловій переробці корисних копалин.

IV.2. Природні водойми – ріки, потоки, озера. Народні перекази гуцулів про таємничі та загадкові явища, пов'язані з ними (1 год).

Ріки, потоки, озера – частина довколишньої природи.

Водні багатства Карпат. Найбільші ріки Гуцульщини – Прут, Черемош, Рибниця, їх притоки. Протяжність і глибина гірських річок, швидкоплинність течії.

Гірські річки в період танення снігу та після тривалих дощів. Повені та їх наслідки.

Карпатські озера: Шибене, Несамовите, Лебедин, Банське та ін. Народні перекази гуцулів про їх походження та події, з ними пов'язані.

Практична робота.

1. Записати в зошиті назви потічків, що протікають у вашому селі (місті).

2. Скласти усний твір «Цілюще джерельце».

IV.3. Заповідні території Карпат. Заповідники на території твоєї місцевості. Національний природний парк «Гуцульщина» (1 год).

Скорочення площ лісів в Україні, в тому числі й у Карпатах. Зміна складу деревних порід. Часткове або значне зник-

нення окремих порід дерев – дуба, бука, ялини та ін. Зміни у тваринному світі, пов'язані з вирубуванням великих лісових масивів.

Державна політика охорони природи. Закон «Про охорону зовнішнього середовища» (1992 р.). Створення в Карпатському регіоні заповідників та заказників. Національний природний парк «Гуцульщина», його діяльність зі збереження і відновлення зникаючих видів рослинного та тваринного світу. Еколого-просвітницька діяльність парку.

Загони «Зелених патрулів», їх допомога працівникам лісу.

Екскурсія. Відвідати заповідник на території своєї місцевості.

Розділ V. Народне мистецтво, традиції та свята Гуцульщини

V.1. Династії різьбярів Шкрібляків, Корпанюків, Девдюків (1 год).

Різьблення на дереві – один з найдавніших і найпоширеніших видів народного мистецтва Гуцульщини.

Прикрашання різьбою речей домашнього вжитку. Дерево явора, липи, бука, груші, горіха як матеріал для виготовлення різьблених речей.

Мова різьблених візерунків. Символічне значення орнаментальних елементів та мотивів.

Яворів – колиска гуцульської різьби на дереві. Основоположник мистецтва різьблення Юрій Шкрібляк. Продовжувачі справи Юрія Шкрібляка – його сини Микола, Василь, Федір.

Юрій і Семен Корпанюки, продовження традицій їх дітьми та внуками.

Василь Девдюк – учень Юрія Шкрібляка, засновник Косівської різьбярської школи. Микола Девдюк – син

В.Девдюка, викладач різьбярської школи, продовжувач справи свого батька.

V.2. Екскурсія до хати-музею Корпанюків (Девдюків) (1 год).

Ознайомлення з родинним деревом династій Шкрібляків-Корпанюків (Девдюків).

Огляд експозиції музею. Високий мистецький рівень творів, виставлених для ознайомлення.

Престижні виставки, в яких брали участь члени родини – в Софії (1958 р.), Парижі (1958 р.), Улан-Баторі (1959 р.), Монреалі (1967 р.).

Складання розповіді про відвідування музею-садиби, враження від побаченого.

V.3. Ткацтво та вишивання – прадавні види народних ремесел Гуцульського краю (1 год).

Передумови розвитку ремесел та художніх промислів на Гуцульщині.

Високий естетичний смак та мистецький талант мешканців гір.

Розвиток ткацтва на Гуцульщині. Широкий асортимент тканих речей – килими, ліжники, верети, доріжки, рушники, одяг та ін.

Збереження та розвиток традицій народного ткацтва сучасними майстрами.

Ганна Василячук – майстер народного ткацтва з Шешорів.

Вишивка – улюблений вид декоративно-прикладного мистецтва на Гуцульщині.

Кольорова гама, особливості орнаментики локальних осередків.

Видатні майстри вишивки – Ганна Герасимович (Косів), Ксенія Колотило (Підзахаричі), Дмитро Пожоджук (Космач), Валерій Малиновський (Черганівка) та ін.

Техніки вишивання.

Твори літератури про мистецтво вишивки.

Практична робота. Вишивання на полотні технікою «хрестик».

V.4. Яворів – столиця ліжникарства (1 год).

Ліжник – тканина із овечої шерсті, предмет щоденного домашнього вжитку.

Орнаментування ліжників. Назва ліжника за орнаментом і кольором – саморідний, російський, сливовий, кривий тощо.

Етапи виготовлення ліжника – миття вовни, граблювання, прядіння нитки, ткання, валяння, начісування.

Параска Шкрібляк-Король – автор перших багатоколірних ліжників у 20-х рр. XX ст.

Сучасні майстрині: Василина Калинич, Ганна та Василина Копильчуки, їх творчість.

Міжнародні літні пленери в Яворові з питань створення нових зразків гуцульських ліжників. Виставки ліжників.

Гуцульські співанки про ліжники.

Практична робота. Рольова гра «Косівський ярмарок».

V.5. Національний стрій українців. Ознайомлення з традиційним одягом гуцулів (1 год).

Український національний одяг – важлива складова культури народу. Традиційний одяг гуцулів.

Одяг для щоденного вжитку.

Святковий одяг.

Сучасний модернізований одяг.

Ручний спосіб виготовлення предметів одягу – ткання, вишивання, оздоблення пацьорками, лелітками тощо.

Традиційний гуцульський орнамент в одягових речах, колористика. Локальні відмінності гуцульського строю.

Аksesуари і доповнення до одягових комплектів – пояси, попружки, прикраси (намисто, силянки, гердани), тобівки, ташки, сумочки, топірці, палиці тощо, головні убори.

Майстри народного одягу – Роман Горбовий, Ганна Герасимович, Микола Корнелюк та ін.

Екскурсія. Відвідування шкільного музею. Ознайомлення з розділом експозиції «Одяг».

V.6. Зручність одягу, відповідність умовам проживання, декоративність, зумовлена естетичним смаком горян (1 год).

Живе побутування народного гуцульського одягу з найдавніших часів до наших днів.

Дослідження народного одягу Володимиром Шухевичем.

Літній і зимовий, святковий і буденний, чоловічий і жіночий одяг гуцулів, його зручність та екологічність.

Історія розвитку гуцульського вбрання у вашому селі (місті).

Художнє декорування одягу. Елементи геометричного орнаменту (трикутники, зубці, кучері та ін.) в композиціях візерунків.

Улюблені кольори вишивки вашого населеного пункту.

Народна ноша як вияв високих естетичних смаків мешканців Гуцульщини.

Практична робота. Виконання узору для сорочки-вишиванки.

V.7. Гуцульська ноша твого села. Проектування сучасного одягу на основі народного (1 год).

Предмети гуцульського одягу: вишивані сорочки (чоловічі, жіночі, дитячі), ткані і вишиті костюми, запаски, опинки, чільця, в'язані капці, постолы з волоками тощо.

Ознайомлення з історією одягу свого села на основі конкретних одягових речей та фотографій із сімейного альбому. Хронологія змін в одязі та його оздобленні. Сучасні тенденції в народному строї.

Проектування сучасного одягу на основі народного. Використання традиційних та осучаснених аксесуарів в одягових ансамблях.

Сучасний гуцульський одяг – яскравий вияв народної творчості. Популярність народного одягу, виставки та фестивалі народного одягу. «Лудинє-фест» – щорічний показ народного одягу в Косові.

Практична робота. Гра «Одягни людину» (робота в парах).

V.8. Народне мистецтво мого села. Паспортизація зібраних творів «Ми – юні екскурсоводи» (1 год).

Музей як заклад, що збирає, вивчає, зберігає та експонує пам'ятки культури та мистецтва.

Ознайомлення з експозицією музею чи музейної кімнати.

Повнота колекції, її мистецька та наукова вартість.

Збір експонатів для музейної колекції. Запис уснопоептичних та музичних творів. Використання технічних засобів – диктофона, магнітофона, відеокамери.

Паспортизація музейних експонатів, правила, яких слід обов'язково дотримуватися. Реквізити паспортної картки.

Моделювання мовної ситуації: розповідь учня-екскурсовода про окремі предмети музейної експозиції.

Екскурсія.

1. Відвідування музею, ознайомлення з правилами збору експонатів, їх паспортизацією.

2. Запис фольклорного твору з уст старожила села та складання паспорта цього твору.

V.9. Великодні свята в християнському календарі (1 год).

Великдень – найбільше свято християнського календаря.

Історична основа святкування Вербної (Бечкової) неділі.

Освячення вербових галузок. Магічна сила освяченої верби відвертати біду і нещастя, лікувати хвороби, очищувати воду.

Страсний тиждень. Приготування до празника Воскресіння. Свята сповідь і причастя.

Писання писанок, випікання паски.

Страсна П'ятниця. Виніс Плащаниці, поклоніння страстям Господнім.

Складання Великоднього кошика.

Воскресна літургія. Освячення пасок. Великодне привітання: «Христос воскрес! Воістину воскрес». Народні Великодні звичаї та обряди.

Тема Великодня в українській поезії, творах місцевих авторів.

V.10. Великодня писанка. Різні види писанок на Гуцульщині (1 год).

Писанковий розпис – один із видів декоративно-прикладного мистецтва.

Традиція розпису яєць в Україні та народів світу.

Використання фарб природного походження для писання писанок.

Інструменти, матеріали для писанкового розпису технологія розпису. Дотримування техніки безпеки в роботі.

Елементи та мотиви писанкових візерунків, їх символічне значення.

Легенди про писанку.

Майстри писанкового розпису на Гуцульщині.

Музей писанки в Коломиї, пам'ятник писанці в Канаді (м. Вергевіль).

Екскурсія. Відвідування музею писанки в м. Коломиї.

V.11. Великодні гаївки, ігри (1 год).

Великодні гаївки – прадавній вид фольклорної творчості.

Традиція виконання гаївок в Україні. Гуцульські гаївки – частина Великодніх святкувань.

Розучування гаївок.

«Вербовая дощечка», «Голубка», «Мишка і котик» – улюблені ігри та забави дітей і молоді.

Гаївки – безцінний скарб української культури, відбиток своєрідного світогляду українців.

Практична робота. Погратися у Великодні ігри біля церкви або під час перерви у школі.

V.12. «Ми маленькі гуцулята». Сторінками книг Миколи Близнюка

Микола Близнюк – дитячий поет. Життєвий і творчий шлях Миколи Близнюка (1 год.).

Тематика творчості письменника.

Книги М.Близнюка для дітей: «Чугайстрова криниця», «Чудасія», «Художник Мурчик», «Весела калина», «Дятлику-ковалику», «Вухатий мандрівник», «Добрий чарівник».

Співпраця Миколи Близнюка з композиторами Петром Юсипчуком та Ларисою Чуперчук. Створення пісень для дітей. Збірники пісень «Срібний човник» та «Всі ми любимо співати».

Світлий, радісний настрій пісень, написаних Миколою Близнюком, відтворення в них краси довколишнього світу, любові до близьких і дорогих людей, до рідної Гуцульщини.

V.13. Будьмо ввічливі: правила мовного етикету. Слова ввічливості у гуцулів: форми вітання, звертання, подяки, вибачення, прохання (1 год).

Мовний етикет – важлива складова культури поведінки. Виховання ввічливості в дітей в гуцульських сім'ях.

Правила культури мовлення. Форми вітання, звертання, прощання, подяки, прохання, вибачення. Синоніміка етикетних форм (ек Ви дужі, ци дужі, ек си маєте, ек днювали тощо).

Моделювання мовних ситуацій: зустріч друзів, розмова внука з дідусем (бабусею), знайомство, розмова з незнайомою людиною – з використанням відповідних слів і зворотів ввічливості.

Вітання різних народів світу.

Практична робота. Складання діалогів на визначені теми з уживанням слів увічливості.

V.14. «Глибини мудрості народної нехай нас розуму навчать». Прислів'я, приказки, загадки, народні прикмети Гуцульського краю (1 год).

Відображення споконвічної народної мудрості у прислів'ях і приказках. Влучність і дотепність народних приказок, повчальна мудрість прислів'їв. Особливості людського характеру (працелюбність, лінивість, чесність, брехливість, сміливість, боягузтво, скромність, хвальковитість тощо) в прислів'ях і приказках.

Використання прислів'їв і приказок в усному мовленні та художній літературі.

Загадки як особливий вид народної творчості. Популярність загадок в дитячому середовищі.

Тематичне коло загадок: природа, рослинний і тваринний світ, людина, її побут, освіта, наука тощо.

Спостережливість, кмітливість, увага при розгадуванні загадок.

Народні прикмети, передбачення погоди, прогнози на урожай як вияв багатовікової мудрості мешканців Гуцульського краю.

V.15. «Опришківська слава живе поміж гір». Легенди й перекази рідного краю (1 год).

Опришківський рух на Гуцульщині у XVIII-XIX ст.

Легендарний герой Олекса Довбуш, роки його життя і діяльності.

Оцінки вчених опришківського руху і його ватажка Довбуша.

Населені пункти Гуцульщини, де зупинявся Олекса Довбуш; пам'ятні місця його перебування (полонини, скали, печери тощо).

Відображення опришківського руху в народних переказах та легендах – «Скала опришків біля Сокільського водоспаду», «Топірець Довбуша», «Врода Довбуша», «Легенда про три волосини».

Всенародна любов до Олекси Довбуша як борця проти кріпацької неволі, захисника прав простих гуцулів.

V.16. Олекса Довбуш – легенда гуцулів. Читання народної балади «Ой, попід гай зелененький» (1 год).

Історичне минуле Гуцульщини в народних баладах.

«Довбуш був князем і владикою тих гір, орлом того воздуха, оленем тих борів, паном тих панів аж ген до Дністрової води...» (Іван Франко).

Олекса Довбуш – головний герой балади «Ой попід гай зелененький».

Розучування тексту балади.

Розучування мелодії.

Робота над словесним та музичним матеріалом.

Олекса Довбуш – найпопулярніший герой гуцульського фольклору.

V.17. Любим матусям – від щирого серця (1 год).

Свято Матері – визначний день в українському календарі.

Історія Свята Матері.

Рідним матусям – наша любов і шана.

Вірші та пісні українських поетів і композиторів, присвячені матерям.

Подарунки для мам, зроблені власними руками.

Сценарій Свята матері надрукований в посібнику: Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 195-199.

V.18. Моя сім'я, моя родина в житті і долі України (1 год).

Ознайомлення з поняттями сім'я, родина, рід.

Найближчі і найдорожчі люди: тато, мама, брати, сестри, дідусь, бабуся.

Твій родовід.

Складання родинного дерева.

Наша велика родина – український народ, наша Батьківщина – Україна.

Любов і повага до своїх рідних, близьких, до свого народу й своєї Вітчизни.

Твори українських поетів та композиторів про сім'ю і родину.

Народні прислів'я, приказки, загадки про членів сім'ї, родини.

Міцна родина, рідна Україна – найбільший наш скарб.

Практична робота. Скласти дерево своєї сім'ї.

V.19. Підсумковий урок «Ярмарок талантів» (1 год).

Узагальнення й систематизація знань, набутих упродовж навчального року з курсу гуцульщинознавство.

Виставка робіт учнів з декоративно-прикладного мистецтва.

Концерт за участю юних декламаторів, співаків, танцюристів та гостей – батьків і рідних.

Сценарій підсумкового уроку подає навчальний посібник: *Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 202-205.*

Запитання і завдання

I.

- Як називається край, в якому ми живемо?
- Назвіть область, район, на території яких розміщене наше село.
- Назвіть райони, які входять до Галицької Гуцульщини.
- Напишіть в газету замітку «Гуцульщина – мій рідний край».
- Складіть художній чи науково-популярний опис річки, потічка, присілка своєї місцевості.
- Розучіть елементи танцю «Гуцулка».
- Запишіть оповіді старожилів-музикантів про гуцульські інструменти – дуду, дримбу, денцівку, телинку, трембіту, ріг.

II.

- Запишіть в алфавітному порядку назви трав'янистих рослин, які ростуть у нашій місцевості.
- Опишіть лікувальні властивості рослин (звіробой, деревію, подорожника...).
- Складіть кросворд «Трав'яністі рослини Карпат».
- Запишіть прислів'я, легенди, перекази, загадки про деревні породи Карпатських лісів.
- Дайте відповіді на запитання вікторини.
 1. Яка рослина називає двох мам?
 2. Яке дерево цвіте в липні?
 3. Як називається рослина, що вбиває звіра?
- Зберіть колекцію листків деревних порід нашої місцевості.

- Складіть і запишіть розповідь, чому листочки ялинки ми називаємо хвоїнками.
- Спробуйте скласти вірш про дерево чи кущ, яке ви посадили.
- Довкола нас ростуть рідкісні рослини, занесені до Червоної книги України. Запишіть їх назви у свій словничок, знайдіть відомості про них.
- Візьміть під свою опіку хоча б малесенький клаптик лісової галявини, де ростуть лікарські та рідкісні рослини нашої місцевості.
- Зберіть та запишіть матеріали легенд, переказів, співанок, прислів'їв, приказок про рослини у звичаях і повір'ях гуцулів і використайте їх під час проведення класного свята.

III.

- З уст старожилів запишіть загадки, прислів'я, легенди, казки про тварин.
- Складіть перелік диких тварин, які водяться в нашій місцевості, що занесені до Червоної книги України.
- Спільно зі своїми батьками зробіть декілька годівничок для птахів, які зимують у нас.
- Дайте відповіді на питання вікторини.
 1. Які групи тварин водяться у твоїй місцевості?
 2. Який найбільший птах водиться у високогір'ї Карпат?
 3. Як по-іншому називають річкову рибу форель?
 4. Які тварини відносяться до всеїдних?
- Спільно з однокласниками візьміть участь у підготовці ранку «Фауна мого краю», до якого прочитайте легенди, казки, вивчіть загадки, перекажіть цікаві розповіді жителів своєї місцевості про тварин.

IV.

- Назвіть корисні копалини, які є поблизу села чи міста, в якому ви живете, і як їх використовують.
- Як по-іншому називають такі корисні копалини, як вугілля, нафту?
- Які річки протікають територією нашого району? Складіть їх список.
- Як називаються потічки, що впадають у річку, яка тече через наше село?
- Чим відрізняється низинна річка від гірської?
- Чи водиться риба в гірських озерах?
- Під час екскурсії до одного з озер нашого краю зверніть увагу на його рослинний і тваринний світ. Складіть список цих рослин і тварин.

V.

- Беріть участь у практичних екологічних акціях, очищайте річки, потічки, озера, джерельця від сміття; насаджуйте дерева; виготовляйте годівнички для птахів та диких тварин; оберігайте флору і фауну нашої Гуцульщини.
- Відвідуйте заповідні місця свого краю з метою ознайомлення з рідкісними видами флори і фауни Гуцульщини.

VI.

- Беріть участь у поповненні матеріалами шкільних музеїв, музейних кутків виробами народних майстрів.
- Назвіть відомих народних майстрів вашого села чи міста.
- Які види ремесел та художніх промислів переважають у вашому селі (місті)?
- Складіть кросворд про гуцульську ношу вашого села.
- Знайдіть матеріали та напишіть розповідь про одного з майстрів народних ремесел своєї місцевості.
- Намалюйте узір для вишивання сорочки, тканин ліжника.

- Збирайте і записуйте співанки від старожилів села, краю. Зробіть паспортизацію зібраних творів.

VII.

- Розгадайте кросворд.
 - Як називали 12 учнів Христа? (Апостоли)
 - На чому завжди підносять хліб-сіль? (Рушник)
 - Що святіше за хліб? (Паска)
 - Як звали матір Ісуса? (Марія)
 - Живописне зображення Бога або святого. (Ікона)
 - Паличка воску з гнітом усередині, яку використовують для освітлення. (Свічка)
 - Ароматизована речовина, яку використовують під час богослужіння. (Ладан)
- Складіть розповідь про те, що хотіли передати символами, орнаментами, кольорами у своїх писанках народні умільці.
- Зі своїми друзями розучіть гру чи гаївку, в які можна забавлятися біля церкви у Великодні дні.
- У свій зошит смачних порад запишіть рецепти Великодніх пасок, які пекли бабусі, прабабусі.
- Складіть казку «Що приснилося Великодній писанці?»

VIII.

- Від своїх старших родичів запишіть слова ввічливості, які традиційно використовувалися у родині (слова вітання, звертання, подяки).
- Запишіть деякі передбачення народного календаря під

час роботи в саду, на городі, у лісі.

- Вивчіть для себе і навчіть своїх братика чи сестричку гарно декламувати один із віршів Миколи Близнюка.

IX.

- Ведіть дослідження свого родовідного дерева: родичі – майстри, творці народних ремесел, музиканти.
- Збирайте і записуйте від своїх старших родичів співанки, казки, загадки, ігри, приповідки, забавлянки.
- Разом із однокласниками візьміть участь у святі «Варт пошани сивий волос...». Для його проведення зробіть дослідження за таким планом:
 1. Вік моїх дідусів і бабусь.
 2. Вона мають такі імена...
 3. У вільний час люблять...
 4. Ми любимо своїх дідусів і бабусь за те, що...
 5. Якби діти були чарівниками, то...
 6. Я б хотів (хотіла) подарувати своїм рідним...

Література

1. Андріюк Петро, Приймак Йосип. Гуцульська різьба та інкрустація. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 46 с. – С. 5-10.
2. Гілецький Й.Р., Бершадська Т.В. Географія рідного краю. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2003. – 120 с., іл.
3. Григорук Аделя. Микола Близнюк. Нарис творчості. – Косів: Писаний Камінь, 2006. – 140 с., іл.
4. Гуцульщина: Короткий довідник. – Снятин: Прут Принт, 2002. – 124 с. – С. 30-47.
5. Зеленчук Василь. Гуцульські оповідки // Гуцульський календар. – 2004. – 112 с. – С. 98.
6. Коломийки. – К.: Наукова думка, 1969.
7. Крет Никанор. Гуцульщина літературна. Частина 1. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 411 с. – С. 338-342.

8. Ломацький М. Гуцульський світ. – Косів: Писаний Камінь, 2005. – 326 с. – С. 5, 66-165.
9. Лосюк П. Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі. – Снятин: Прут Принт, 2007. – 157 с. – С. 5-23, 35-39, 52-53, 135-136.
10. Лосюк Петро. Хрестоматія з гуцульщинознавства. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 655 с. – С. 373-455.
11. Мисюк Іван. Гірська веселка. – Снятин: Прут Принт, 2000. – 286 с. – С. 5-8, 222-227, 256-258.
12. Пелипейко Ігор. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 112 с., іл.
13. Пелипейко Ігор. Польський збирач гуцульського музичного фольклору // Гуцульський календар. – 2004. – 112 с. – С. 97-98.
14. Плай. Книга для читання про Гуцульщину. – Яворів: Вид-во редакції журналу «Гуцульська школа», 1996. – 415 с. – С. 32-34, 60-66, 296-298, 300-303, 391-400.
15. Потюк Галина. Гаївки. – Львів: Кольорове небо, 2006. – 48 с. – С. 3-4, 6-9, 20-21, 43.
16. Радиш-Маринюк Богдан. Різдвяна Пава, або Тріє Царі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 35 с. – С. 19.
17. Свйонтек Ірина. Вишивки Гуцульщини. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 288 с., іл.
18. Флояра. Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 222 с. – С. 24-45, 47-70, 73-86.
19. Франко І. Твори у 50 томах. Том 37. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 147-149.
20. Ходили опришки: Збірник переказів, казок, пісень. – Ужгород, 1983.
21. Шухевич В. Гуцульщина, ч. 1. – Львів, 1899.

4-й клас
35 годин, 1 година на тиждень

Розділ І. Тут все священне, все моє, бо зветься рідним краєм

I.1. Україна – соборна держава (1 год).

Поняття соборності України.

Боротьба за незалежність України на різних етапах її історичного розвитку.

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

24 серпня – День Незалежності України.

Україна – держава Східної Європи, її територія. Київ – столиця України, визначні місця Києва.

Державні символи України: Герб, Прапор, Гімн.

Конституція (Основний Закон) України.

Літературні твори про Україну, її символи.

Прислів'я і приказки про Батьківщину.

I.2. Етнографічні регіони України (1 год).

Етнографічні землі (регіони) України: Бойківщина, Буковина, Волинь, Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Таврія, їх географічне розташування, культура і побут.

Славені українці – уродженці різних етнографічних регіонів нашої держави.

Літературні твори про рідні місця авторів – малу батьківщину, часточку великої України.

Практична робота. Складання порівняльних характеристик етнографічних регіонів (робота в групах):

I гр. – Буковина – Галичина.

II гр. – Слобожанщина – Полісся.

III гр. – Волинь – Поділля.

I.3. Моя Гуцульщина (1 год).

Гуцульщина як один з етнографічних регіонів України.

Географічне положення Гуцульщини, райони Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської областей, що входять до складу Гуцульщини.

Місцезнаходження свого населеного пункту на карті Гуцульщини.

Історичне минуле краю.

Особливості побуту, господарювання мешканців гуцульського краю.

Багаті звичаї та традиції гуцулів.

Високий розвиток мистецтва та художніх ремесел на Гуцульщині.

I.4. «Я візьму в серце сонячний свій край». Історія заселення Гуцульщини, походження назви «гуцул» (1 год).

Наукові відомості про давність заселення карпатського краю.

Мешканці гірських територій – українці-гуцули. Походження етноніма «гуцул».

Письмові джерела із першим вживанням слів «гуцулка» (1754), «гуцул» (1825) на означення місцевого населення.

Письменники про Гуцульщину.

Практична робота. Розпитати дорослих, як вони визначають межі Гуцульщини, кого вважають гуцулами. Чому?

I.5. Найбільші населені пункти краю. Моє село (місто) на карті Гуцульщини (1 год).

Гуцульщина – сільський регіон. Своєрідність гуцульських сіл, пов'язана з гірським рельєфом. Гуцульські міста – Косів, Верховина, Яремче, Ворохта, Вижниця, Путила, Рахів.

Моє село (місто) на Гуцульщині. Історія походження назви, розташування, найвизначніші події в історії села,

пам'ятки природи та культури, видатні люди.

Народні співанки та перекази про село (місто). Твори літературного походження про рідне село (місто).

Розділ II. Котять клекіт Карпати

II.1. Карпатські гори. Головні гірські масиви (1 год).

Карпати – найвищі гори України.

Походження назви «Карпати».

Географічне положення, межі і розміри. Загальні риси природних умов. Висотна пояси́сть ландша́фтів.

Головні гірські масиви: Чорногора, Горґани, Рахівські гори, висота, протяжність, особливості рослинного і тваринного світу.

Літературні твори про Карпати.

Практична робота. За допомогою компаса визначити, у якому напрямку від місця, де ви живете, розташовані навколишні гори.

II.2. Карпатські ландшафти. Опис водного об'єкта (1 год).

Поняття «ландшафт». Сучасні ландшафти твого села (міста). Гідрологічні об'єкти села (потічки, джерельця, криниці, річка).

Вода – основа життя на Землі.

Прислів'я про роль води в житті людини. Літературні твори про воду.

Річка, біля якої ви живете. Її характеристика: початок, протяжність, швидкість течії, характер русла, дна, куди впадає.

Практична робота. Складання опису річки з використанням елементів художнього стилю.

II.3. Водні ресурси Гуцульщини. Риба в гірських річках. Охорона водних багатств (1 год).

Гуцульщина – батьківщина річок.

Запас води в гірських річках. Річки в період злив і танення снігів у горах.

Гірські водоспади (гуки).

Найбільші гірські річки: Прут, Черемош, Тиса, Сірет, Сучава, Бистриця Надвірнянська. Їх характеристика. Використання річок в житті мешканців карпатського краю.

Риба в гірських ріках.

Літературні твори про карпатські ріки Черемош, Прут, Тису тощо.

Охорона водних багатств Карпат.

Практична робота.

1. Складання міні-проекту «Врятуймо нашу річку».
2. Дослідити русло потоку аж до його витоку, зазначивши характер русла, течії, рослинність, описати тварин, які живуть в потоці. Очистити русло від сміття.
3. Колективно зробити список усіх річок, потічків села і прилеглих населених пунктів.

II.4. «Загляньмо в плесо озера гірського» (1 год).

Озера – краса Карпатського краю.

Озера Банське (м. Косів), Лебедин (с. Шешори).

Озера природного походження й такі, що утворилися внаслідок діяльності людини. Карові озера – Бребенескул, Несамовите, Марічейка.

Шибене – найбільше озеро на Гуцульщині.

Характеристика води в гірських озерах, температурні показники, рослинність, тваринний світ.

Необхідність охорони гірських озер.

Легенди, пов'язані з карпатськими озерами.

II.5. Багатства карпатських надр. Корисні копалини (1 год).

Поняття «надра», «корисні копалини».

Корисні копалини Гуцульського краю.

Особливості поширення та залягання корисних копалин у гірській місцевості.

Запаси червоного залізняку, цинку, свинцю, срібла на Рахівщині.

Горючі копалини: буре вугілля (с. Ковалівка Коломийського району), нафта (Надвірнянщина, Косівщина, Верховинщина, Вижниччина), природний газ (Косівщина).

Кам'яна сіль (Уторопи, Пістинь, Баня-Березів, Старі Кути, Делятин).

Будівельні матеріали: камінь, пісок.

Мінеральні води (Івано-Франківська область, Закарпаття).

Золото (Івано-Франківська область, Закарпаття).

Практична робота. Розглянути зразки корисних копалин і дати їм характеристику

Розділ III. Гори наші, ліси наші, красна полонино...

III.1. Рослинний світ Карпат (1 год).

Гуцульщина – найбагатший регіон України за списком флори.

Умови життя і розвитку рослин у Карпатах. Зумовленість багатого фітофонду наявністю теплових поясів гірської місцевості.

Ліси, чагарники, трав'яниста рослинність Карпат.

Значення рослин у житті людини. Вплив рослин на формування клімату. Необхідність захисту рослин.

Народні та літературні загадки про рослини.

Практична робота.

1. Розглянути рослини гербарію.

2. Визначити назву дерева за листочком.

III.2. Бережливе ставлення до лісу. Червона книга України (1 год).

Листяні, мішані та хвойні ліси. Реліктові породи – тис, сосна кедрова.

Ліс як кліматоутворюючий чинник. Збереження вологи лісом.

Заготівля в лісі будівельного матеріалу. Вирубвання лісів, порушення природного балансу.

Дари лісу – ягоди, гриби, горіхи.

Червона книга України. Захист червонокнижних видів рослин.

Правила поведінки в лісі.

III.3. Гуцульський фольклор про магічну силу і цілющі властивості рослин (1 год).

Лікувальні властивості рослин, використання їх у народній медицині.

Звичай та обряди гуцулів, у яких використовуються різні рослини (освячена верба, калина, барвінок, едельвейс тощо).

Легенди, перекази, казки про чарівні властивості рослин.

Прислів'я, загадки про рослини, їх користь для людей.

Рослини в колискових піснях.

Практична робота. Записати від мами чи бабусі колискову пісню. Чи згадуються в ній рослини?

III.4. Тваринний світ Гуцульщини (1 год).

Тваринний світ краю, умови життя тварин. Багатство тваринного світу: великі і дрібні ссавці, гризуни, хижаки, травоядні.

Птахи. Водоплавні та болотяні птахи, горобині, воронові. Хижі птахи. Умови їх життя та розмноження.

Земноводні: карпатський тритон, саламандра, жаби.

Плазуни: ящірка, веретінниця, вуж, полоз, мідянка, гадюка.

Риби: щука, короп, лин, карась, лящ, форель (пструг).

Комахи: бджоли, метелики, мурахи, бабки, жуки.

Літературні твори про тварин.

Загадки, прислів'я, приказки про тварин і користь, яку вони приносять.

Гуцульські казки про тварин.

Практична робота. Прочитайте за власним вибором казку про тварин, які водяться в карпатських лісах, і перекажіть її своїм друзям або молодшому братикові чи сестричці.

III.5. Охорона тварин. Тварини, занесені до Червоної книги (1 год).

Діяльність людини та її наслідки для тваринного світу (приклади позитивного та негативного впливу людини на тваринний світ).

Тварини, занесені до Червоної книги: бурий ведмідь, рись, дикий кіт, благородний олень, чорний лелека, беркут, глухар, саламандра, тритон та ін.

Правила поведінки в природі.

Моделювання ситуацій на дотримання (порушення) правил поведінки у лісі, біля річки, на лузі.

Бережне ставлення до тваринного і рослинного світу – запорука його існування і розвитку та забезпечення людині здорового природного середовища.

Практична робота. Скласти твір-міркування на тему: «Чому потрібно берегти природу?».

Розділ IV. Свята мого дитинства

IV.1. Поспішаймо творити добро (до свята Миколая) (1 год).

Святий Миколай-добротворець і його життя.

Традиція відзначення свята Миколая Чудотворця.
Народна легенда про добродієність святого Миколая.
Миколай – улюблений святий дітей і дорослих. Пісня
«Ой хто, хто Миколая любить».

Правила доброти, які варто виконувати.

Прислів'я про добро.

Листи дітей до святого Миколая.

Маєток святого Миколая, куди охоче з'їжджаються діти
з усіх куточків України.

Практична робота. Скласти розповідь «Добрий вчинок
мого друга» або написати лист до святого Миколая.

Екскурсія. Відвідування Маєтку святого Миколая в
с. Пістині Косівського району.

IV.2. Свято Різдва Христового. Різдво на Гуцульщині
(1 год).

Зимові свята в Україні.

Святвечір на Гуцульщині.

Кутя як головна страва Святої вечері. 12 пісних страв.

Обряд вечері: запалювання свічки, молитва, куштуван-
ня куті від найстаршого члена сім'ї до наймолодшого.

Коляда на Святий Вечір.

Різдво Христове. Святочна відправа Служби Божої, гос-
тювання в родичів і друзів.

Колядницькі гурти на Гуцульщині.

Вертеп. «Королі».

Народні звичаї і повір'я Різдвяних свят.

Практична робота. Вивчити декілька різдвяних колядок
і привітати ними своїх рідних, друзів, сусідів.

IV.3. Старий Новий рік. Свято Василя. Засівання (1 год).

Відзначення Нового року за старим стилем.

«Маланка» – прадавнє театралізоване дійство. Дійові персонажі новорічної вистави, сюжет, комічне виконання своїх ролей артистами-аматорами.

Обряд засівання, новорічні віншування.

14 січня – свято Василя Великого – одного з найвизначніших отців Церкви. Вчення Василя Великого про милосердя до ближнього, жертвну любов, віру в добро і ласку Божу.

Народні прикмети і передбачення, пов'язані зі Старим Новим роком.

Практична робота.

1. Вивчити віншування з Новим роком.

2. Вранці 14 січня засіяти житом-пшеницею в домівках родичів і сусідів та побажати їм добра і щастя в новому році.

IV.4. Водохреща. Народні вірування в чудодійну силу освяченої води (1 год).

Хрещення Господа нашого Ісуса Христа у річці Йордані.

Явлення Святого Духа; 19 січня – свято Богоявлення.

Освячення води у криницях, ріках та озерах.

Чудодійна сила освяченої води. Купання на Йордан, окроплення помешкань, обійсть, худоби свяченою водою.

Народні повір'я, пов'язані зі свяченою водою.

Екскурсія. Ознайомлення з місцем освячення води на річці.

Розділ V. Прославлення Гуцульщини у творах українських письменників

V.1. Іван Франко, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський на Гуцульщині. Екскурсія в шкільному музеї (1 год).

Видатні українські письменники на Гуцульщині (і у твоєму селі).

Відомості про перебування Івана Франка, Лесі Українки, Гната Хоткевича, Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського в різних селах нашого краю.

Гуцульська тематика в їх творчості. Спогади про чудову природу Карпат, гостинність гуцулів.

Вшанування пам'яті про перебування видатних діячів літератури на Гуцульщині. Встановлення пам'ятників, меморіальних дощок, пам'ятних знаків, відкриття музеїв, музейних кімнат. Перейменування Станіславської області на Івано-Франківську.

Присвоєння імен видатних письменників вулицям і площам населених пунктів, театрам, кінотеатрам, школам тощо.

Екскурсія. Ознайомлення з експозицією музею (музейної кімнати), яка розкриває перебування видатних українських письменників на Гуцульщині та гуцульську тематику в їх творчості.

V.2. Сім'я Окуневських і Яворів (1 год).

Сім'я Окуневських та її роль у розвитку духовності, освіти, культури гуцульського краю.

Іполит Окуневський – парох села Яворова. Спорудження старанням о. Іполита нової школи в селі, яка прослужила більше ста років.

Теофіл Окуневський – юрист, депутат Австрійського парламенту, за клопотанням якого збудовано дорогу Косів – Жаб'є та укріплено береги р. Рибниці.

Ярослав Окуневський – адмірал Австро-Угорського флоту, діяч Західно-Української Народної Республіки. «Листи з чужини» Ярослава Окуневського.

Наталя Окуневська – активістка жіночого руху в Галичині, соратниця Наталі Кобринської.

Ольга Окуневська – видатна піаністка, учениця М.Лисенка, акомпаніаторка С.Крушельницької, М.Мещинського.

Дружні стосунки сім'ї Окуневських з Іваном Франком, Михайлом Павликом, Наталею Кобринською, Михайлом Драгомановим, Лесею Українкою, іншими видатними людьми.

Екскурсія. Ознайомлення з матеріалами експозиції, які висвітлюють діяльність родини Окуневських на Гуцульщині (літературно-краєзнавчий музей Лесі Українки Яворівської ЗОШ I-III ст. Косівського району).

Відвідування садиби Окуневських на присілку Широкому села Яворова.

V.3. Карпатська квітка Горицвіт. Параска Плитка-Горицвіт: «Свого ни лишімси» (1 год).

Криворівня – гуцульське село на Верховинщині, що залишило яскравий слід у творчості славетних письменників України та зарубіжжя.

Параска Плитка – «гуцульський Гомер». Основні відомості біографії народної письменниці.

Книги Параски Плитки-Горицвіт «Мила книжечка», «А літа минуть», «Молодість співає», «Старовіцкі повісторьке» та ін.

Поезії «Свого ни лишімси», «Співаночьки – ви дзвіночьки».

Параска Плитка-Горицвіт – художниця.

Цикл робіт «Доля гуцулки».

Альбом ілюстрацій до творів Тараса Шевченка.

Альбом «В уклін Косачівній – Лесі Українці».

Альбом ікон.

Творчість Параски Плитки-Горицвіт – важливе джерело для вивчення історії, культури, побуту та ментальності жителів Гуцульщини.

Екскурсія. Відвідування хати-музею Параски Плитки-Горицвіт (створений 2006 р.) в с. Криворівні Верховинського району.

Ознайомлення з рукописними книгами авторки, виставкою малюнків, фотографіями, меморіальними речами, що складають експозицію музею.

V.4. Тарас Мельничук: «Землю батьків поклав мені Бог на душу» (1 год).

Тарас Мельничук – видатний український поет, лауреат Національної премії України ім. Т.Г.Шевченка та премії ім. В.Сосюри.

Сторінки біографії поета.

Нелегкі випробування, що випали на долю Тараса Мельничука.

Книги «Несімо любов планеті», «Князь роси», «Чага».

Любов до рідної України, милої серцю Гуцульщини в творчості Тараса Мельничука.

Ушанування пам'яті геніального поета. Літературна премія ім. Тараса Мельничука.

Екскурсія. Ознайомлення з матеріалами про життя і творчість Тараса Мельничука в кімнаті-музеї Уторопського навчально-виховного об'єднання (Косівський район), Вишницького музею Тараса Мельничука (Чернівецька область).

V.5. Богдан Радиш-Маринюк – «гуцульський поет з міжгір'я, ловець блискавиць і зір» (1 год).

Богдан Радиш-Маринюк – сучасний український поет, лауреат літературних премій ім. В.Стефаника та ім. М.Павлика.

Життєвий шлях Богдана Радиша.

Творчість письменника: книги «День творення», «Калинова галузка», «Малюнки на променях», «Гуцулівія», «Сонети» та ін. Поезії для дітей (книжки «Хитрий котик Василько», «Подорож від А до Я»).

Вірші «Семеро дітей у тижня», «Білі птиці», «Хитрий котик Василько».

Пісенна творчість Богдана Радиша. Пісня «Рушники».

V.6. Микола Близнюк. «Для дітей і про дітей» (1 год).

Микола Близнюк – поет широкого тематичного діапазону.

Штрихи біографії письменника. Зростання Миколи Близнюка як поета під впливом Тараса Мельничука.

Лірична збірка «Окрилені гори» (1991 р.).

Поеми М.Близнюка: «Довбуш», «Сонцевіри».

Книги для дітей: «Чугайстрова криниця», «Чудасія», «Художник Мурчик», «Весела калина», «Дятлику-ковалику», «Добрий чарівник».

Вірші: «Ми – маленькі християни», «Бородань», «Чугайстер», «Нічка в горах», «Сивуля», «Лісові музики», «Весела калина», «Прапорець» та ін., оспівування рідного краю, любов до праці, вірність християнським традиціям.

Казка «Вухатий мандрівник».

V.7. Микола Близнюк. «Не забудемо ніколи: з українського ми роду» (1 год).

Тема любові до України в творчості Миколи Близнюка («Невмирущі», «Слава»).

Рідні Карпати як джерело натхнення поета («Глянь на писанок узори», «Джерела», «Рушник», «Не байдужі»).

Микола Близнюк – автор пісень для дітей (зб. «Срібний човник», «Всі ми любимо співати»).

Пісні «Де синії гори», «Чоловічок Звеселяй», «Срібний човник», «Малюня Грибок», «Бечка б'є», «Грайливі потічки» та ін.).

Вірші про доброго духа карпатських лісів Чугайстра («Чугайстер-чародій», «Чугайстер-музикант», «Чугайстрова криниця»).

Нові вірші поета: «Святий вечір», «Дарунки», «Валентин», «Вчителька», «Мандрівник», «Художник» та ін.

V.8. Дмитро Арсенич: «Рідна земле, ти чаруєш мене вічно: кольорами, співом, тишею і рухом» (1 год).

Дмитро Арсенич – сучасний український поет, член Національної спілки письменників України.

Біографія поета.

Творчий доробок Дмитра Арсенича – книги «Постріли з лука», «Відбитки часу», «Намисто колібрі», «Стозвуки», «Рух зірок», «Така філософія», «Гра».

Книги Д.Арсенича для дітей: «Лісова виставка», «Відгадай», «Ліщинові сережки», «Літо-літечко».

Жанрова різноманітність дитячих творів письменника – загадки, смішинки, скоромовки, колискові, вірші-паліндроми.

Поезії «Білка і ворона», «Край гуцульський», «Зимовий малюнок», «Весняне», «Початок вересня» та ін.

Цикли загадок «Гості року», «Пори року».

Художня майстерність поезії Дмитра Арсенича.

Д.Арсенич – лауреат літературної премії ім. Михайла Павлика.

V.9. Степан Пушик. «Цвіте в мені Гуцульщина моя» – поезії про Гуцульський край. Творчі прекрасного в повісті «Перо Золотого птаха» (1 год).

Степан Пушик – відомий поет і прозаїк, лауреат Національної премії України ім. Т.Г.Шевченка.

Дитячі та юнацькі роки письменника. Трудова діяльність на Гуцульщині.

Степан Пушик – депутат Верховної Ради України першого демократичного скликання.

Творчість С.Пушика: книги «Зелена хвоя», «Молоді громи», «Писаний Камінь», «Задума гір», «Головиця», «Галич»,

«Заплаканий промінь», поема «Довбуш».

Збірки для дітей: «Маленьке шпаченя», «Золотий човник».

Пісенний доробок Степана Пушика, співпраця з композиторами А.Кос-Анатольським, О.Білашем, Б.Юрківим, В.Іжаком.

Проза письменника: перша повість «Перо Золотого птаха»; книги «Ключ-зілля», «Страж-гора», «Галицька брама», удостоєні Шевченківської премії 1990р.; книга повістей «Дараби пливуть у легенду».

С.Пушик – збирач українського фольклору.

Читання уривка «Юрій Шкрібляк» із повісті «Перо Золотого птаха», робота над змістом, пояснення діалектних слів (словникова робота).

Степан Пушик – заслужений працівник культури України, громадський діяч.

V.10. Ігор Маковійчук. «Вознесемось, моя Україно», од невіри, безчестя, неволь» (1 год).

Ігор Маковійчук – поет і актор, читець-декламатор, лауреат всеукраїнських та міжнародних фестивалів.

Публікації добірок віршів поета в українських журнальних та газетних періодичних виданнях.

Книга «Ріка осінньої сльози» (2008 р.).

Тематика творчості поета – любов до рідної землі, України, матері, роздуми про минуле, сучасне і майбутнє своєї Вітчизни, віра в торжество моральних ідеалів.

Поезії «Вознесися, моя Україно...», «Не син червоної чуми...», «Не згас Тарас...», «Оранжево-осінній блюз...», «Ти пригорни мене до себе, мамо...».

Високий рівень поетичної майстерності Ігоря Маковійчука.

Пісенний доробок поета.

V.11. Таланти твої, Гуцульщино (1 год).

Письменники – вихідці з рідного краю: Марійка Підгірянка, Дмитро Павличко, Олександра Василячук, Ярослав Гавучак (1 год).

Марійка Підгірянка – педагог і письменниця.

Читання віршів «Для свого краю», «Де ми живемо», «Що я люблю», «Наші діти». Виховання працелюбності, любові до світу у творах Марійки Підгірянки.

Дмитро Павличко – відомий в Україні та за її межами поет і державний діяч, лауреат Шевченківської премії.

Читання поезій із книжок для дітей «Золоторогий олень», «Дядько Дощ», «Де найкраще місце на Землі?», «Обруч» та ін.

Світ дитинства у віршах Дмитра Павличка.

Олександра Василячук – художниця, вчитель, поетеса. Мета життя мисткині – дарувати людям красу.

Читання віршів «Йдемо в гори», «Вічність над плесами».

Ярослав Гавучак – учитель, поет і легендар, неперевершений знавець усної народної творчості гуцулів.

Книги Ярослава Гавучака «Карпатські легенди» та «Дідова сопілка» (збірка віршів).

Вірші «Два кольори (Із синього неба хустина...)», «Наша трійця», «Гордий півень» та ін.

Читання легенди «Папоротин цвіт зірвати – треба душу добру мати».

Робота над змістом твору.

Розділ IV. А гуцули – то добрі газди

VI.1. Найдавніші заняття гуцулів – збиральництво, вічварство, конярство, сплавляння лісу дарабами (1 год).

Особливості господарювання в гірських умовах.

Збиральництво як вид господарської діяльності гуцулів. Збирання лісових ягід – малини, чорниці (афінів), брусниці

(гогодзів), суниці, ожини для власних потреб і на продаж.

Збирання грибів.

Збирання лікарської сировини – плодів шипшини, калини, горобини, глоду, листя, цвіту і коріння лікарських рослин.

Бережне ставлення до природи та її дарів.

Вівчарство – важлива галузь тваринництва на Гуцульщині.

Використання продуктів вівчарства в житті людини: їжа, одяг, взуття, речі домашнього вжитку (килими, ліжники, верети та ін.).

Конярство як важливий рід занять гуцулів. Кінь – найперший помічник мешканців гір.

Відродження породи гуцульського коня.

Сплавляння лісу дарабами. Дерево – важливий господарський матеріал.

Лісорозробка на Гуцульщині. Праця місцевих мешканців у бутині. Вивіз лісу з гір ріками Тисою, Черемошем, Прутом, Пістинькою, Рибницею, Бистрицею Надвірнянською. Сплавляння дарабами – важка й небезпечна робота.

Практична робота. Дізнатися від своїх дідусів і бабусь, чим займалися їхні родичі, і розповісти про це на наступному уроці.

VI.2. Праця людей влітку. Проводи на полонину. Літування в полонині (1 год).

Своєрідні форми випасу худоби на Гуцульщині: сезонний випас тварин на полонинах влітку, випас на гірських луках і полях (царинках) у весняний та осінній періоди.

6 травня – початок полонинського періоду. Богослужіння у церквах за здоров'я полонинників та за худібку.

Народні традиції обкурювання тварин та переганняння їх через живий вогонь.

Полонинські свята в Путилі, Верховині, Рахові.

Практична робота. Відтворити фрагмент свята «Проводи на полонину».

VI.3. Обряди і звичаї, пов'язані з полонинським господарством. Виготовлення продуктів із молока (1 год).

Своєрідний побут пастухів-полонинників.

Ватаг – старший пастух, члени пастушого колективу: бовгар (пастух великої рогатої худоби), ватрак (помічник ватага), терхач (носильник).

Випасання і доїння худоби.

Виготовлення продуктів з молока: будзу, бринзи, вурди, гусянки.

Бануш і кулеша – традиційні страви пастухів-полонинників.

Практична робота.

1. Записати рецепти приготування страв і продуктів із молока на полонині – банушу, кулеші; будзу, бринзи, вурди, гусянки.

2. Виписати зі словника Я.Закревської «Гуцульські говірки» значення слів бовгар, ватаг, ватрак, застайка, спузар.

VI.4. Звичай взаємодопомоги в Карпатах. Толока. Вечорниці (1 год).

Гуцули – працьовиті і дружні люди. Звичай взаємодопомоги в горах.

Толока – одноразова гуртова безплатна допомога при виконанні важких сільськогосподарських чи будівельних робіт.

Частування та розваги після толоки.

Вечорниці – давня гуцульська традиція, вечірні зібрання молоді, на яких виконувалася певна робота.

Молодіжні забави на вечорницях.

Практична робота. Відтворити фрагмент вечорниць, вивчивши співанки, які виконувалися (виконуються) на вечорницях у вашому селі.

VI.5. Моя Гуцульщина – найбільше диво з див (1 год).

Систематизація та закріплення знань курсу гуцульщинознавства.

Сценарій уроку-свята «Моя Гуцульщина – найбільше диво з див» можна використати із навчального посібника: Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / Упорядкування, вступна стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с. – С. 310-314.

Запитання і завдання

І семестр

- На якому материку розташована Україна?
- Коли було проголошено незалежність України в наш час?
- Звідки походить назва «Слобідська Україна»?
- Чим славиться Полісся?
- Звідки походить назва «Буковина»?
- Звідки походить назва «лемки»?
- Які особливості одягу мешканців Лемківщини?
- Що означає назва «гуцул»?
- Хто такі опришки?
- Дайте відповіді на запитання тесту:
 - Яка протяжність кордону України?
а) 10200 км; б) 6500 км; в) 1150 км.
 - Скільки країн мають спільні кордони з Україною?
а) 15; б) 6; в) 9.
 - Населення України становить:
а) близько 52 млн.чол.; б) 12 млн.чол.;
 в) понад 45 млн.чол.
 - У скількох країнах світу мешкають українці?
а) 24; б) більше 100; в) понад 40.
- Знайдіть на карті України райони, що належать до Гуцульщини.

- Напишіть листа своєму ровеснику в інший регіон України чи за кордон «Що б я розказав про Гуцульщину».
- Чи є поблизу села, де ти живеш, скелі, печери? Які їх назви? Запиши легенди і перекази, пов'язані з цими місцями. (*Писаний Камінь, Кашицький Камінь, Камінь «Голова Довбуша» в Терношорах*).
- Які найвищі хребти на Гуцульщині? Охарактеризуйте їх.
- Чому вершини Карпат часто не шпильасті, а округлі, густо покриті лісами, хоч ці гори молоді, а ці риси характерні для старих гір? Поясніть.
- Дізнайтеся про назви всіх потічків свого села. Пройдіть руслом потоку аж до його витоку. Очистіть русло від сміття.
- Зробіть список потічків – приток річки Рибниці.
- Дізнайтеся, які корисні копалини є поблизу нашого села, чи їх використовують.
- Зберіть матеріали про рослини-«червонокнижники» нашого краю, систематизуйте їх і виготовте планшет.
- Зберіть і запишіть легенди, перекази, коломийки, прислів'я, загадки про магічну силу і цілющі властивості рослин.
- На основі власних спостережень за тваринами складіть список тварин своєї місцевості, класифікуючи їх (ссавці, птахи, плазуни, риби).
- Запишіть народні повір'я, загадки, казки, пісні про тварин, що живуть на Гуцульщині.

- Виготовте годівничку і підгодовуйте взимку птахів.
- Розгадайте кросворд (с. 175):
 1. Які гори впливають на погоду Південного берега Криму? (*Кримські*)
 2. Ділянка земної поверхні, високо піднята над рівниною. (*Гора*)
 3. Невеликі підвищення на рівнинах. (*Горби*)
 4. Нижня частина гори. (*Підніжжя*)
 5. Верхня частина гори. (*Вершина*)
 6. Місця відпочинку, яких багато на території Криму. (*Курорти*)
 7. Великі заглибини з крутими схилами. (*Яри*)
- Дайте відповіді на запитання тесту:
 - Українські Карпати за висотою...
 - а) високі; б) низькі;
 - в) середні гори.
 - Найвища вершина Карпатських гір називається...
 - а) Синяк; б) Петрос;
 - в) Говерла.
 - У Карпатах бере початок річка...
 - а) Дніпро; б) Прут;
 - в) Дністер; г) Прип'ять.
 - У якому з лісів Карпатських гір живе найбільше тварин?
 - а) листяному; б) хвойному;
 - в) мішаному.
 - У якому з лісів не ростуть кущі і трав'янисті рослини, крім мохів, кущиків брусниці і чорниці?
 - а) листяному; б) хвойному; в) мішаному.
 - Щоб зберегти природу Карпат, створено заповідник...
 - а) Горгани; б) Дунайські плавні;
 - в) Карпатський.

II семестр

- Що ви можете розказати про родину Окуневських?
- Розкажіть про перебування Івана Франка в Яворові.
- Де протягом 12 років відпочивав І.Франко?
- Як на Гуцульщині вшановано пам'ять Франка?
(Літературно-меморіальний музей в Криворівні, пам'ятники в Косові, Криворівні, найменування вулиць, громадсько-культурних установ)
- Розкажіть про життєвий і творчий шлях Тараса Мельничука.
- Скільки книг складає творча спадщина Т.Мельничука? Назвіть 2-3 з них.
- Розкажіть про творчість Параски Плитки-Горицвіт.
- П.Плитка-Горицвіт – художниця. Назвіть кілька її картин.
- Творчість Богдана Радиша-Маринюка. Вивчити напам'ять один із його творів за власним вибором.
- Підготувати усну розповідь: а) про життєвий шлях Миколи Близнюка; б) про творчість поета.
- Розкажіть напам'ять раніше вивчені вірші поета М.Близнюка. Проаналізуйте один із них.
- Хто такий Чугайстер? Як зображено його в поезіях М.Близнюка.
- Пригадайте, що визнаєте про Дмитра Арсенича (поетичні твори, вірші для дітей). Які твори ви запам'ятали? Чим вони вам запам'яталися?
- Який гість року, за творами Д.Арсенича, вам найбільше сподобався? Передайте це у своєму малюнку чи розповіді (письмовій чи усній).
- Чим є для Д.Арсенича рідна Україна? Який із віршів про Україну вас найбільше вразив? Вивчіть одну із поезій напам'ять (за вибором).
- Розкажіть про відомих вам письменників нашого краю

(М.Підгірянку, С.Пушика, Д.Павличка, О.Василящук, І.Маковійчука). Пригадайте їхні твори. Розкажіть напам'ять (за вибором).

- Твори яких поетів і які твори стали відомими піснями (Д.Павличко «Лелеченьки», «Явір і яворина», «Два кольори», «Пісня про Україну» та ін.; Д.Арсенич «Гори кличуть», «Верховинський вечір»; Б.Радиш «Рушники»; В.Гостюк «А липи цвітуть...» та ін.).
- Розпитайте своїх бабусь, прабабусь, старожилів села про те, як змінювалися заняття гуцулів за час їхнього життя.
- Розпитайте у колишніх лісорубів про умови праці на лісозаготівлях (в бутині) і лісосплаві.
- Посадіть навесні дерево біля школи чи свого дому.
- Запишіть з уст полонинника розповідь про побут і працю пастухів, вівчарів, інших працівників гірських пасовищ.
- Зберіть старовинні рецепти полонинських страв. Упорядкуйте «Книгу полонинських рецептів».
- Запишіть притчі, бувальщини, народні приказки і прикмети полонинського господарювання. Подайте в кінці запису паспорт твору.

Література

1. Арсенич Д. П'ять витоків. – Косів: Писаний Камінь, 2010. – 200 с.
2. Библиук Нестор, Глушко Михайло. Становлення і розвиток промислового лісосплаву на Гуцульщині // Гуцульська школа. – 1998. – 72 с. – С. 15-19.
3. Близнюк М. Вухатий мандрівник: Казка. – Косів: Писаний Камінь, 2007. – 16 с.
4. Близнюк М. Добрий чарівник: Вірші для дітей. – Косів: Писаний Камінь, 2009. – 16 с.

5. Близнюк М. Чугайстрова криниця: Вірші для дітей. – Косів: Писаний Камінь, 1996. – 64 с.
6. Василящук О. Вічність над плесами. – Коломия: Вік, 1994. – 80 с.
7. Ватаманюк Дмитро. Гуцульщина не загубиться і має перспективу // Гуцульський календар. – 2007. – 112 с. – С. 84-85.
8. Ватаманюк Дмитро. Живий вогонь полонинської ватри // Гуцульський календар. – 2008. – 112 с. – С. 86-87.
9. Ватаманюк Дмитро. Карпати – рідний дім // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 76-79.
10. Ватаманюк Дмитро. Походження назви гуцули // Гуцульський календар. – 2001. – 104 с. – С. 59.
11. Влад Марія. Не той гуцул, що погуцуливи... // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 57.
12. Гавучак Я. Карпатські легенди. – Снятин: Над Прутом, 1995. – 95 с.
13. Гошко Ю.Г. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – 470 с. – С. 23-56, 96-106.
14. Григоруk А. На відстані слова. – Косів: Писаний Камінь. – 2008. – 336 с.
15. Григоруk Аделя. Казочки для Тарасика. – Косів: Писаний Камінь, 2011. 28 с., іл.
16. Григоруk А. Самотній лицар між двома світами // Німчич. – 2008. – ч.2. – С. 177-180.
17. Гуменюк В. Адмірал з Гуцульщини // Гуцульська школа. – 1994. – 72 с. – С. 66-68.
18. Гуменюк В. Золоте руно // Гуцульський календар. – 2002. – 112 с. – С. 94-96.
19. Гуменюк В. Порвані струни родини Окуневських // Гуцульщина. – 1994. – 40 с. – С. 30-39.

20. Гургула Ігор. В гуцулів кілометр іде «один за п'ять» // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 80-81.
21. Гуцульські звичаї й обичаї: 3 фольклорного джерела // Гуцульський календар. – 1998. – 72 с. – С. 70-71.
22. Гуцульщина літературна. Книга 2. – Снятин: Прут Принт, 2006. – 348 с.
23. Гуцульщина: Короткий довідник. – Снятин: Прут Принт, 2002. – 124 с. – С. 5, 30-48.
24. Закревська Я. Гуцульські говірки. – Львів, 1997. – 232 с.
25. Зеленчук О. Параска Плитка-Горицвіт // Гуцульська школа. – 1994. – 72 с. – С. 51-52.
26. Кіщук Г. Гуцульська школа – школа майбутнього // Сільська школа: реалії та перспективи. – Снятин: Прут Принт, 2009. – 122 с. – С. 90-93.
27. Кобилюк Василь. На бистрих хвилях Черемошу // Гуцульський календар. – 2002. – 112 с. – С. 81-83.
28. Косило Любов. Роздуми у храмі лісу // Гуцульський календар. – 2004. – 112 с. – С. 69.
29. Крет Никанор. Гуцульщина літературна. Частина 1. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 411 с.
30. Куділа Л.М. Від роду до роду: Матеріали до уроків. – Харків: Торсінг, 2003. – 160 с.
31. Курищук В. Князь Роси // Гуцульський календар. – 2008. – 112 с. – С. 40-41.
32. Курищук Г. «Мені не треба десять сонць – Живу тобою, Україно» // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 40-41.
33. Лагунова Т., Корольков Д. та ін. Моя країна Україна. – Харків, 2008. – 207 с. – С.94-113.
34. Левицький В. Буркутське літо Підгірянки // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 39.
35. Левицький В. Випробувана долею // Гуцульський календар. – 2006. – 112 с. – С. 43.

36. Лосюк П.В. Гуцульська школа. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 122 с. – С. 3-18.
37. Лосюк П.В. Гуцульщинознавство в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 166 с.
38. Лосюк П.В. Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі. – Снятин: Прут Принт, 2007. – 157 с.
39. Маковітчук І. Ріка осінньої сльози. – Вижниця: Черемош, 2008. – 80 с.
40. Масляк Петро. Роль Карпат і гуцулів у формуванні української поезії // Гуцульський календар. – 2001. – 104 с. – С. 57.
41. Мельничук Т. Чага. – Коломия: Вік, 1995. – 320 с.
42. Нечай М. Про вівцю, овчину та кушнірську справу // Гуцульський календар. – 2006. – 112 с. – С. 92-94.
43. Німець О. Людина-легенда // Гуцульський календар. – 2008. – 112 с. – С. 39.
44. Освітня система «Довкілля»: Методичний менеджмент інновацій у системі проектно-впроваджувальної діяльності: Науково-методичний збірник ОІППО. – Снятин: Прут Принт, 2008. – 204 с. – С. 116-191.
45. Остафійчук Ігор. Великий Чорногірський шлях і Гуцульщина // Гуцульський календар. – 2003. – 112 с. – С. 83-86.
46. Павличко Д. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1979. – 478 с. – С. 395-469.
47. Пелипейко Ігор. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 112 с., іл.
48. Пелипейко Ігор. Основні відомості з географії нашого краю // Гуцульський календар. – 1998. – 88 с. – С. 43-45.
49. Пилип'юк Дмитро. Ліс потребує захисту // Гуцульський календар. – 2005. – 112 с. – С. 96-98.

50. Плай. Книга для читання про Гуцульщину. – Яворів: Вид-во редакції журналу «Гуцульська школа», 1996. – 416 с. – С. 340.
51. Плитка-Горицвіт П. Малюнки зі збірки «Доля Довбуша» // Гуцульський календар. – 2001. – 112 с. – С. 3-25.
52. Плитка-Горицвіт П. Мила книжечко (з наймолодших років моїх). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 44 с.
53. Пушик С. Перо Золотого птаха. – Ужгород: Карпати, 1978. – 272 с. – С. 164-183.
54. Радиш Богдан. Хитрий котик Василько. . – Косів: Писаний Камінь, 2000. – 20 с.
55. Рідний край: Уроки в 4-му класі / За ред. С.Курдидик. – Львів: Вид-во Львівського обласного науково-методичного інституту освіти, 1996. – 158 с.
56. Савчук Ірена. Гуцульщина у дзеркалі поезій С.Пушика // Гуцульська школа. – 1994. – 72 с. – С. 27-29.
57. Савчук Микола. Наближуймо розгадку Гуцульщини // Гуцульський календар. – 2006. – 112 с. – С. 72-74.
58. Салига Т. Іван Франко: погляд у третє тисячоліття // Гуцульський календар. – 2006. – 112 с. – С. 36-37.
59. Соколюк О., Соколюк М. Дивокрай, де живе Миколай. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 28 с.
60. Тетьоркіна В.А. та ін. Я і Україна. Навколишній світ. – Харків: Ранок. Веста, 2002. – 326 с.
61. Школа здібностей. – Снятин: Прут Принт, 2004. – 198 с. – С. 121-124, 184-186.
62. Яворовелистя. ТвориписьменниківІвано-Франківщини. Книга 1. – Коломия: Вік, 1996. – 216 с. – С. 74, 110, 130.
63. Ямаш Юрій. Карпатська квітка Горицвіт // Гуцульський календар. – 2007. – 112 с. – С. 50-51.

Вимоги до рівня підготовки учнів з курсу “Ґуцульщинознавство”

Знання природи Ґуцульщини

Ґуцульщина на карті України	мати уявлення про розташування природних зон на території Ґуцульщини, особливості їх природних умов, рослинного і тваринного світу знати розташування Ґуцульщини на карті України, розрізняти за умовними знаками основні форми земної поверхні, найбільші річки та озера Ґуцульщини розпізнавати найхарактерніші рослини і тварини своєї природної зони, мати уявлення про особливості погоди своєї місцевості, розпізнавати форми земної поверхні на місцевості
Охорона і збереження природи	мати уявлення про цінність природи для життя людей, залежність життя людей від стану навколишнього середовища, про охорону об’єктів неживої і живої природи знати про значення Червоної книги і заповідних територій для охорони природи виконувати правила поведінки у природі; брати участь у природоохоронній діяльності; дотримуватися народних традицій у ставленні людини до природи

Методи пізнання природи вести спостереження за предметами і явищами неживої природи та їх змінами, за організмами, їх поведінкою проводити дослід з метою пізнання властивостей тіл і речовин, виявлення особливостей росту, розвитку і поведінки організмів
уміти фіксувати результати спостережень і дослідів; користуватися приладами, необхідними для пізнання природи, таблицями, діаграмами, схемами.

Мовно-літературна лінія

Текст. Будова знати основні ознаки тексту, його будову; вміти визначати тему та мету текстів. На- тексту, практично розрізняти типи і вчальні тексти стилеві особливості текстів; застосовувати здобуті знання про текст у різних стилів процесі побудови власних висловлювань

Слово. Лек- уміти пояснювати пряме і переносичне значення слів, розпізнавати в текстах і пояснювати синоніми, антоніми, вчальні слов- омоніми, найуживаніші фразеологізми; використовувати здобуті знання різних типів з лексики у власному мовленні; уміти користуватися навчальними словниками різних типів, знати особливості гуцульської говірки, уміти знаходити літературні відповідники до діалектизмів

Коло читання

Твори видатних письменників-класиків, сучасних письменників України; зарубіжних письменників про

Гуцульщину твори усної народної творчості;

знати прізвища письменників-класиків, письменників сучасної літератури та їх твори про гуцульський край, окремі жанри вивчених творів

розрізняти прозові, поетичні, драматичні, фольклорні та авторські твори, знати зміст гуцульських народних казок, легенд, віршів.

Літературна творча діяльність

Самовираження особистості дитини у літературній творчості

уміти складати твори-мініатюри, художні описи за спостереженнями у природі, загадки, лічилки, казки, вірші; колективно та індивідуально інсценізувати художні твори, життєві ситуації

Соціокультурна лінія

Тематичні групи слів, що називають реалії життя Гуцульщини

знати і вміти записувати назву Гуцульщина та назви її населених пунктів; знати територіальні межі регіону; розуміти і пояснювати значення слів — назв предметів побуту, народних звичаїв; використовувати тематичні групи слів гуцульщинознавчого змісту в мовленні

Гуцульський фольклор, твори великої і малої форми

знати гуцульські казки, пісні, прислів'я, приказки, загадки, лічилки; уміти доречно використовувати їх в усному і писемному мовленні для його увиразнення

Особливості
гуцульського
мовленнєвого
етикету. Пра-
вила мовленнє-
вої поведінки
під час спілку-
вання

Загальнонав-
чальні вміння
і навички,
зокрема на-
вчально-ор-
ганізаційні,
навчально-ін-
формаційні,
навчально-ін-
телектуальні і
творчі, контр-
ольно-оціню-
вальні

Людина як осо-
бистість

знати формули гуцульського мовленнє-
вого етикету і використовувати їх під час
спілкування; дотримуватися правил ети-
кету під час спілкування з представника-
ми різних вікових груп і статусів

уміти організовувати свою навчальну ді-
яльність; самостійно користуватися під-
ручником, довідковою літературою; ви-
конувати мисленнєві операції: спостері-
гати, аналізувати явища, порівнювати,
узагальнювати, виділяти головне, робити
висновки; висловлювати і доводити влас-
ну думку; переносити знання та способи
діяльності в нову ситуацію; проводити
перевірку та самоперевірку усних вислов-
лювань і письмових робіт, оцінювати ре-
зультати навчання

Суспільствознавча лінія

мати уявлення про цінність мораль-
них якостей; виявляти і оцінювати їх у
життєвих ситуаціях, усвідомлювати не-
повторність і самоцінність кожної лю-
дини

застосовувати набуті знання для ви-
роблення рис характеру, які забезпечують
життєвий успіх (наполегливість, старан-
ність, працелюбство, моральність)

Людина серед людей	мати уявлення про правила співжиття та взаємодію людей у родині, колективі, суспільстві; взаємні обов'язки батьків і дітей; усвідомлювати відповідальність за свої вчинки; дотримуватися моральних вимог суспільства; застосовувати їх у спілкуванні з іншими людьми, узгоджувати власні потреби з потребами інших людей
Людина в суспільстві	мати уявлення про традиції і звичаї гуцульського краю, основні пам'ятки Гуцульщини; знати свій родовід, історію і традиції своєї школи; національну символіку і державні символи брати посильну участь у культуроохоронній діяльності гуцульського краю бережливо і шанобливо ставитися до результатів людської праці; позитивно ставитися до себе, до інших, до життєвих перспектив; дотримуватися правил поведінки учня
Людина і світ	мати уявлення про різноманітність народів у світі, їх культур і звичаїв; знати приклади винаходів наукових і мистецьких досягнень видатних людей Гуцульщини, їх внесок в культуру, науку України та світу

Здоров'язберігальна лінія

Здоров'я людини, духовна складова здоров'я

усвідомлювати здоров'я як єдине ціле; взаємозв'язок організму людини з природним і соціальним оточенням; розуміти вплив основних природних і соціальних факторів та фізичної активності на здоров'я; застосовувати правила здорового способу життя та безпечної поведінки для здоров'я; правила надання посильної допомоги хворому
знати функції сім'ї щодо збереження і зміцнення здоров'я; правила безпечної поведінки у навколишньому середовищі
знати гуцульські народні традиції щодо здорового способу життя

Мистецька лінія

Види мистецтв: площинні, об'ємні

ілюструвати творчий задум художньо-графічними зображеннями
дотримуватися правил безпечної праці, правильних прийомів користування інструментами
уміти образно формулювати творчий задум

Моделювання предметів навколишнього середовища з різних матеріалів. Властивості матеріалів

виконувати просторове формотворення предметів побуту
добирати матеріали для моделювання з урахуванням їх властивостей
поєднувати словесну, графічну і предметну інформацію у цілісній композиції

Декоративно-ужиткове мистецтво; традиційні художні ремесла на Гуцульщині. Виготовлення атрибутів народних свят, іграшок

Твори гуцульського музичного мистецтва. Музичні жанри і форми. Засоби виконання музики. Гуцульський танець

мати уявлення про художньо-трудова традиції та ремесла на території Гуцульщини; виготовляти найпростіші атрибути народних свят: писанки, карнавальні маски, ялинкові прикраси, вишиті й ткані речі, народні іграшки

конструювати композиції за власним задумом і образною уявою

мати уявлення про мову музики, народну гуцульську музику, її взаємозв'язок з іншими видами мистецтва, музичні традиції Гуцульщини

розуміти виражальні засоби музики, її значення у житті людей, культурному середовищі

розуміти виражальні засоби мистецтва танцю

Самообслуговування

Самообслуговування в побуті

мати уявлення про предмети домашнього побуту; про організацію процесу харчування та приготування їжі знати призначення та використовувати простий побутовий інвентар і прилади

III.3. ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Можливо, дехто вважає, що на двадцять першому році незалежності України ми вже маємо українську національну школу. Тим більше, що в інших країнах, наприклад, в Німеччині, ніхто не каже: німецька національна школа. Але погляньмо, чи сьогодні наша школа, сім'я, суспільство повною мірою забезпечують виховання справжніх патріотів України.

А може, на цьому не треба наголошувати, бо так багато говориться і пишеться про інтеграцію України в Європу, хоч ми живемо в Європі і навіть географічний центр Європи знаходиться в Україні, на Гуцульщині (поблизу села Ділового Рахівського району, що на Закарпатті). Звичайно, процесу інтеграції в європейський і світовий простір ми не уникнемо, але задумаймось над тим, з чим і якими ми повинні туди прийти. Крім високої професійної підготовки, безперечно, з яскраво вираженим національним обличчям, глибоким почуттям патріотизму. І де б не довелось бути – любити рідну Україну, щоб не розмити, не втратити національного, зберегти українське “я” у глобалізаційних процесах.

Тому навчання і виховання в усіх типах навчальних закладів повинно будуватися на національних засадах. “Кожен із нас, – пише М. Г. Жулинський, – повинен повсякчасно гордо і невтомно тримати в руках духовний жезл національного обов'язку – набувати втрачену Батьківщину для себе і для свого ближнього. Бо якщо не набудеш власної Батьківщини, втратиш увесь світ”.

У працях відомих педагогів даються різні визначення національної школи. Так, член-кореспондент НАПН України Б. Ступарик вважає, що “кожна нація, щоб відтворити себе в наступних поколіннях, повинна мати національну школу”.

Академік АПН України М. Стельмахович писав: “Українською національною школою називаємо той навчально-виховний заклад, який своїм змістом і духом підпорядкований самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає прагненням, корінним інтересам батьків та народу в цілому, а також ідеалам української педагогіки у формуванні довершеної особи українця”.

Далі у відомого вченого і педагога М. Стельмаховича знаходимо, що українська національна школа у рамках її загальнонаціональних, державних норм може мати також свої регіональні (місцеві) видозміни. Так, на Гуцульщині може утворюватись і функціонувати українська гуцульська школа, на Бойківщині – бойківська, на Поліссі – поліська, на Слобожанщині – слобідська і т.д.

Таким чином, гуцульська школа як регіональна українська національна, крім свого організаційно-педагогічного вирішення, має і теоретичне підґрунтя. Це дуже важливо, бо без педагогічної теорії доводилося б йти наважання, шляхом численних проб і помилок. Але душа дитини дуже крихка, і такі експерименти над нею неприпустимі. “Педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство в медицині”, – застерігав К. Ушинський у статті “Про користь педагогічної літератури”.

Органічне вплітання гуцульщинознавства в систему українського національного виховання аж ніяк не знижує його теоретичного рівня, не призводить до примітивізму, якогось там хуторянства. Про це вже неодноразово наголошувалось вище. Навпаки, тісний зв’язок із життям українського народу, звернення до його замулених історичних коренів, традицій і звичаїв зміцнює підвалини виховання. Воно здійснюється як у процесі навчання, так і в позаурочний час, в сім’ї, під впливом засобів масової інформації і всього навколишнього середовища.

Навчання розглядають як цілеспрямований педагогічний процес, під час якого учні оволодівають знаннями, уміннями і навичками, тобто відбувається їх розумовий розвиток або в широкому розумінні – розвиток інтелекту (інтелект від лат. *intellectus* – розуміння, розвиток, пізнання).

Педагогічний процес – це сукупність послідовних дій учителя (викладача, вихователя), спрямованих на досягнення певного результату. Результатом навчання є освіченість особистості.

Освіта – сукупність знань, умінь і навичок, поглядів, переконань, а також рівень практичної підготовки (допрофесійної, професійної).

Виховання є ширшим поняттям, ніж навчання, але навчання, освіта і виховання органічно поєднані між собою. Навчаючи – виховуємо, виховуючи – навчаємо.

Виховання забезпечує формування світогляду, національної свідомості, моральності, загальнолюдських і християнських чеснот, естетичних смаків, культури поведінки, вироблення позитивних рис характеру, розумовий і фізичний розвиток.

Як бачимо, навчання і освіта без виховання мало чого варті. Недарма народна мудрість вчить: “Освічений дикун у сто раз страшніший від неосвіченого”.

Українською національною системою виховання М. Стельмахович називає ту систему виховання, “яка історично склалася на українському національному ґрунті й своїми цілями і змістом та засобами підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного тілесного, інтелектуального, освітнього, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєнню національних та загальнолюдських культурних цінностей”.

В умовах оновлення змісту навчання і виховання, коли зроблений прорив до нової гуманістичної справді націо-

нальної школи, необхідна не формальна, а справжня висока теоретична і методична підготовка педагога. Щоб оволодіти педагогічною теорією, потрібно знати її понятійний апарат (категорії), закономірності формування і розвитку особистості, виховання, навчання, освіти.

Сучасні праці відомих учених психологів, педагогів, філософів, соціологів звернені до особистості, розвитку нахилів і здібностей й усього того, чим наділила дитину природа.

У педагогічній літературі особистість розглядають як окрему індивідуальність, особу, яка наділена властивими їй певними ознаками культури, особливостями нахилів і здібностей, характеру, волі, свідомості, поведінки.

У працях академіка АПН України О. Савченко розкриті теоретичні основи і методика особистісно орієнтованого навчання і виховання, зокрема підкреслюється, що гуманістичний характер освіти зумовлює зміну авторитарно-дисциплінарної моделі навчання і виховання на особистісно орієнтовану. Істотними ознаками цієї зміни є навчання й виховання учнів з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей.

Здійснення системи національного виховання школярів, ефективність якої досягається врахуванням і використанням регіональних (місцевих) особливостей, потребує такого педагога, який має особистий виховний вплив. Слідом за К. Ушинським чимало знаменитих педагогів наголошували: “Особистість може виховати лише особистість”.

Таким чином, тільки педагог, який володіє загальнокультурними, психолого-педагогічними і методичними знаннями, здатний забезпечити національне виховання учнів і студентів на основі інтеграції народної педагогіки, здобутків прогресивної педагогічної думки, найновіших досягнень виховної практики і власного досвіду.

У системі національного виховання шкіл Гуцульщини чільне місце займає гуцульщинознавство, особливо в позаурочній, позакласній і позашкільній роботі. Тут учителі і керівники гуртків керуються такими педагогічними принципами, як добровільність, громадянська спрямованість, розвиток ініціативи й самодіяльності, ігри й романтика, винахідливість та ініціатива, врахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей, наступність і взаємодія всіх виховних ланок.

Однак у багатьох школах задовольняються проведенням певної кількості заходів українознавчого, патріотичного чи іншого змісту без належного аналізу формування особистості школяра. Навіть у деяких відділах освіти і методичних кабінетах можна почути, що в одній школі, наприклад, добре організована гурткова робота, в іншій – підготовка школярів до участі в олімпіадах чи до спортивних змагань і т.п. Все це інколи заходить так далеко, що школи починають ділити на трудові, естетичні, спортивні.

Зрозуміло, що в таких школах більшість учнів пасивна, бо не всі бажають і можуть займатися тільки спортом або тільки співати й танцювати.

Де ж вихід? Як допомогти педагогам подолати безсистемність і епізодичність у виховній роботі? У вирішенні цих та інших проблем виховання школярів важливо, що з прийняттям Конституції України зрозумілими стали перспективи розвитку нашого суспільства, конкретизувалися правові норми. Основний Закон підтвердив, що Україна є суверенною, демократичною, правовою державою, де найвищою соціальною цінністю визнано Людину, її життя, здоров'я, честь і гідність.

Ось чому система виховної роботи повинна бути спрямована на реалізацію основного завдання школи – виховання громадянина України з національною самосвідомістю, з

почуттям приналежності до українського народу, патріотичними поглядами і переконаннями.

Теоретико-методологічні принципи, мета, завдання і зміст виховання, форми організації визначені у законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про національні меншини в Україні”, “Про мови в Українській РСР”, Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття), Конвенції про права дитини, Декларації прав людини, національній програмі “Діти України”, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Положенні про класного керівника.

Використовуючи ці та інші документи, а також Концепцію гуцульської школи як регіональної української національної і Орієнтовну програму з гуцульщинознавства для 1-11 класів, педагоги мають можливість продумати систему національного виховання у своїй школі, органічно поєднати її з навчанням, домогтися безперервності і послідовності в цьому процесі.

Окреслюючи систему виховної роботи в школі, необхідно взяти за основу такі фундаментальні принципи, як народність – використання українознавства (народознавства, гуцульщинознавства); культуровідповідність виховання – розкриття культурно-історичного шляху рідного та інших народів України, прилучення учнів до традицій і звичаїв, оволодіння певним видом художніх ремесел; природовідповідність виховання – врахування вікових, фізіологічних, психологічних і статевих особливостей школярів, а також національних і регіональних; гуманізм виховання – визнання вихованця центром навчально-виховного процесу, повага до особистості дитини, виховання дітей щирими, людськими, милосердними; демократизм – подолання авторитарної педагогіки, взаєморозуміння і співпраця вихователів і вихованців; єдність школи, сім’ї та громадськості – організація ро-

динного виховання, координація виховних дій школи і сім'ї, використання надбань народної педагогіки, забезпечення збереження і примноження духовної єдності поколінь.

Щоб здійснити докорінне реформування виховної роботи, педагоги повинні глибоко усвідомити мету і завдання національного виховання.

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти говориться, що стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Національне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює всі складові системи освіти.

Головною метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Якщо мета виховання – це заздалегідь передбачувані (прогнозовані) результати формування особистості, то завданням виховання є змістова конкретизація мети виховання у вигляді умов чи вимог, виконання яких сприяє досягненню бажаної мети.

До провідних завдань виховання належать:

- розвиток пізнавальної діяльності і культури розумової праці (розвиток інтересу в дітей до знань, вироблення умінь самостійно вчитися і застосовувати знання у практичній діяльності);
- утвердження на національному ґрунті принципів загальнолюдської і християнської моралі (правди, справедливості);

вості, доброти, патріотизму, працелюбства, інших чеснот);

- формування правосвідомості (виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, дотримання морально-правових норм у поведінці);

- формування працьовитості (вироблення трудових умінь і навичок, потреби в праці на основі інтересу до певного виду трудової діяльності, виховання господаря, уміння працювати в умовах справжнього ринку);

- формування екологічної культури (оволодіння знаннями про природу рідного краю, залучення школярів до активної екологічної діяльності);

- художньо-естетичне виховання (естетика поведінки, побуту, праці, прилучення учнів до одного з видів декоративно-прикладного мистецтва, народної поетичної і музичної творчості);

- фізичний розвиток (турбота про здоров'я, виховання здорового способу життя, залучення школярів до систематичних занять певним видом спорту).

Розв'язання цих взаємопов'язаних завдань сприяє формуванню поглядів і переконань учнів, розвитку почуттів, прагнень, інтересів і здібностей.

Але педагогу важливо знати не тільки, що виховувати, але й як виховувати. Тому система виховної роботи повинна бути чітко спланована. Хоча в річному плані роботи школи є розділ “Організація навчально-виховного процесу”, але, як показує досвід, необхідно і доцільно складати окремий план позаурочної виховної роботи школи на рік.

Приступаючи до складання плану, потрібно враховувати рівень вихованості учнів, ситуацію в населеному пункті, стан родинного виховання і можливості школи.

Важливо, щоб план був спрямований на кінцевий результат, щоб можна було передбачити виховні можливості кожного заходу, що проводитиметься в школі. Демократи-

зація в процесі планування забезпечується участю в ньому вчителів, учнів, батьків. Практично це відбувається так. Знаючи, хто може допомогти і сумлінно виконати доручення, саме тим даємо конкретні завдання. Потім спільно їх обговорюємо на засіданні педради і приймаємо до виконання.

Чітке продумане планування позаурочної виховної роботи без загальних фраз, дублювання, з урахуванням досягнутого і недоліків у попередні роки, встановлення конкретних термінів, визначення виконавців і відповідальних за організацію і контроль забезпечують системність і конкретність планування.

Так у Яворівській загальноосвітній школі I–III ступенів плануються циклові загальношкільні заходи для учнів 1-11 класів. Тут і відзначення державних, традиційних шкільних і релігійних свят, найбільш пов'язаних із обрядово-звичаєвими традиціями місцевості, а також заходи для груп класів (1-4, 5-9 і 10-11 класів). У переважній більшості в них беруть участь усі класні колективи, виконуючи певні завдання.

Організатором класного колективу є класний керівник. Його діяльність у наш час регламентується Положенням про класного керівника. У початкових класах обов'язки класного керівника виконує класовод.

Якщо раніше зверталась увага передусім на контролюючі функції (за дотриманням моральних, етичних норм поведінки, статуту і внутрішнього розпорядку школи), то особистісно орієнтована система об'єктивно змінює позицію класного керівника і учнів, утверджує не рольове, а особистісне спілкування, зумовлює потребу діалогу, дискусій, обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій, стимулює розвиток критичного мислення. Крім цього, класний керівник вивчає природні задатки, нахили, здібності учнів і відповідно до цього сприяє залученню вихованців до участі в гуртках, об'єднаннях, спортивних секціях.

Обов'язковою ознакою особистісно орієнтованого навчання й виховання є сильний мотиваційний потенціал (авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання). Класний керівник складає план роботи спільно з учнями класу у формі, визначеній методичним об'єднанням або адміністрацією школи, враховуючи зміст загальношкільного плану.

У системі національного виховання не можна не враховувати регіональних гуцульських особливостей. Так, система виховних впливів повинна відповідати укладові життя і характеру гуцулів, гуцульській вдачі. Необхідно відроджувати і утверджувати такі риси батьків і дідів, як щедрість, доброта, готовність допомогти один одному в будь-якій ситуації і водночас нетерпимість до підступності, лицемірства.

З цією метою необхідно цілеспрямовано і творчо впроваджувати в практику роботи програму гуцульщинознавства, створювати свої програми в кожному районі Гуцульщини. Дарма що дехто може говорити, що треба виховувати учнів у дусі соборності України, а не якогось регіонального відокремлення. Мова йде про використання гуцульщинознавства в контексті українського національного виховання.

Хіба може бути інакше, адже виховання дитини починається із засвоєнням родинних звичаїв, побутових взаємин і господарської діяльності дорослих, духовних і культурних традицій своєї місцевості. Від покоління до покоління передаються від старших до молодших рідна мова, фольклор, національні традиції, норми християнської моралі, різні види трудової діяльності. Поступово в шкільні роки йде засвоєння культурно-історичної спадщини своєї нації.

Педагоги і батьки не повинні закривати очі на все те негативне, що нас оточує. На жаль, взаємини дорослих далеко не завжди такі, щоб бути прикладом для дітей. Економічні і соціальні негаразди викликають роздратування, заздрість,

конфлікти, приниження. Нерідко сусіди або й родичі один одного обмовляють, безчестять. Про яку духовність чи по-божність тут можна говорити?

Але ми знаємо й зразки моральної краси – доброту, щирість, милосердя, готовність на самопожертву, тобто все те, що християнська мораль називає любов'ю до ближнього, притаманну нашим батькам, дідам і прадідам. Вони не втрачали цих моральних якостей навіть у найтрагічніші моменти свого життя і нашої історії. То хіба сьогодні є підстави для того, щоб жадоба грошей, збагачення брала гору над духовністю? У щирій, відвертій дискусії педагог повинен прийти з вихованцями до істини, що й сьогодні не все навколо нас тільки погане. У кожному селі на Гуцульщині живуть порядні, чесні, працьовиті ґазди і ґаздині, які є взірцем гуцульської сім'ї. Самі слова ґазда і ґаздиня здавна втілювали в собі розум, душу, повну християнських чеснот, серце, сповнене любові до всього рідного і загальнолюдського.

Першоджерелом національного виховання є народна педагогіка. Вона стала підвалиною шкільної педагогіки. Терміном “народна педагогіка” послуговувалися ще І. Ставровський (1846 р.), О. Духнович, К. Ушинський (1857 р.). Живим, вічним джерелом педагогічної мудрості назвав народну педагогіку В. Сухомлинський.

Так, К. Ушинський відзначав: “Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу”.

Визначення термінів “народна педагогіка” і “етнопедагогіка”, які не є тотожними, дає Г. Волков, вважаючи, що “народна педагогіка” – це вироблені й застосовувані в середовищі людей праці знання, засоби і досвід виховання та навчання дітей і підлітків, а “етнопедагогіка” – це наука про народну педагогіку.

“Етнопедагогіка, – відзначає Г. Волков, – досліджує досвід трудящих, з’ясовує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній науково-педагогічній практиці, досліджує способи встановлення контактів народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою, аналізує педагогічне значення тих чи інших явищ народного життя і з’ясовує їх відповідність сучасним завданням виховання”.

На власному багаторічному досвіді ми переконалися, що інтегроване використання народної педагогіки, етнопедагогіки та педагогічної науки дає плідні практичні результати. Народна педагогіка гуцулів є основою педагогіки гуцульщинознавства. Для її аналізу можна виділити такі складові, як народне родинознавство (фамілістика), народне дитинознавство (педологія), батьківська педагогіка, народна дидактика, педагогічна деонтологія (від гр. “deon” – обов’язок і “logos” – вчення), педагогіка народного календаря.

Розглянемо традиції педагогіки народного календаря. Передусім зауважимо, що традиція (від лат. “traditio” – передача) – досвід, звичаї, погляди, норми поведінки та ін., які склалися історично і передаються з покоління в покоління. В єдності із традиціями знаходяться народні звичаї. Звичаї – це, як кажуть, неписані правила, які здавна існують у стосунках між людьми в житті і побуті.

Безпосередня участь учнів у підготовці та проведенні традиційних свят і обрядів, які, як правило, проводяться в позаурочний час, мають величезний виховний вплив. За змістом і спрямованістю їх можна поділити на такі три види: 1) державні свята і пам’ятні дати; 2) церковні свята, найбільш пов’язані з обрядово-звичаєвими традиціями; 3) традиційні шкільні свята і дні.

На Гуцульщині орієнтовно проводяться такі.

Державні свята і пам'ятні дати

Назва	Дата	Як відзначають
1. Новий рік	1 січня	Ялинка (дійства з Дідом Морозом і Снігурочкою)
2. День проголошення Української Народної Республіки (УНР, 1918 р.) і День злуки УНР і ЗУНР (1919 р.)	22 січня	Урочисті збори, конференції, лінійки
3. Шевченківські дні	9–10 березня	Літературні ранки, вечори
4. День проголошення Карпатської України (м.Хуст, 1939 р.)	15 березня	Зустрічі з учасниками, конференції, лінійки
5. День Перемоги	9 травня	День пам'яті загиблих у Другій світовій війні (панахиди, покладання вінків, зустрічі з учасниками)
6. День Конституції України	28 червня	Залежно від умов школи, міста, села
7. Річниця незалежності України	24 серпня	Урочисті збори, видовищні і спортивні дійства
8. День проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР, 1918 р.)	1 листопада	Конференції, парад юних січових стрільців, конкурс стрілецьких пісень
9. Річниця Буковинського віча (1918 р.)	3 листопада	Конференції, лінійки
10. Ювілейні дати видатних людей України	Згідно з календарем	Залежно від умов школи, міста, села

Церковні свята, найбільш пов'язані з обрядово-звичаєвими традиціями

Назва	Дата	Орієнтовно як відзначають
1. Святий вечір	6 січня	Колядування
2. Різдвяні свята	7, 8, 9 січня	Колядування
3. Новий рік (за старим стилем), Василя	14 січня	Маланка (13 січня)
4. Водохрещі (Йордан)	19 січня	Освячення води (18–19 січня)
5. Стрітене	15 лютого	Прикмети погоди, якою буде весна
6. Великий піст	Рухомий	Пісна їжа щоп'ятниці
7. Вербна (Цвітна, Бечкова) Неділя	За тиждень до Великодня	Жарту-ігри з вербовими “котиками” (гілочками)
8. Страсний (Чистий, Живний) четвер	Четвер перед Великоднем	Діти ходять до сусідів, їм дають “куцуци” (булочки)
9. Великодні свята (неділя, понеділок, вівторок)	Рухомі	У неділю зранку святять паску, після обіду і в наступні дні біля церкви молоді співає великодні пісні (співоче коло), масові гуляння, в понеділок (поливаний) обливаються водою
10. Святого Юрія	6 травня	Розпалювання вогнищ, ігри біля вогнищ
11. Зелені свята (Трійця)	Рухомі (неділя, понеділок)	Гілками декоративних дерев озеленюють будівлі.
12. Івана Купала (Іванів День)	7 липня	У ніч на Йвандень збір “цвіту папороті” та іншого зілля (в горах, зокрема, на горі Піп Іван), дівчата ворожать з віночками на воді
13. Спас (Преображення Господнього)	19 серпня	Святять фрукти, прикрашені квітами, біля церкви
14. Андрея (Андрія Первозванного)	13 грудня	Цікаві дієства, пов'язані з ворожінням
15. Ніколая (свято Миколая)	19 грудня	Театралізоване свято, подарунки для молодших школярів

Традиційні шкільні свята і дні

Назва	Дата	Орієнтовно як відзначають
1. Свято першого дзвоника	1 вересня	Святкова лінійка
2. “Золота осінь”	Вересень	Свято врожаю, виставка квітів, конкурс тематичних композицій з природних матеріалів
3. День учителя	Перша неділя жовтня	Напередодні святкова лінійка, урочисті збори
4. Вечір зустрічі з випускниками	Перша субота лютого	Зустріч за “круглим столом”, конкурси
5. Свято останнього дзвоника	25 травня	Святкова лінійка
6. Випускний вечір	Червень	Згідно зі своїм сценарієм

Серед традицій гуцулів, які передаються від покоління до покоління, провідними можна вважати трудові традиції, адже завдяки праці (фізичній і розумовій) створюються матеріальні та духовні цінності.

На основі власного багаторічного досвіду можемо стверджувати, що діти повинні брати участь у всіх видах трудової діяльності, посиленої для їх віку, як і дорослі. З давніх-давен для дітей у сім'ї спеціально виготовляли маленькі, зручні для них знаряддя праці (сапки, граблі тощо), а догляд за домашніми тваринами ставав постійним обов'язком. Діти охоче доглядають за молодняком тварин і птиці. Але головною умовою дитячої праці є її безпечні умови і посиленість. На Гуцульщині говорять: “Нехай дитина набирається сили”.

Нові ринкові умови, власність на землю зумовлюють більшу потребу в дитячій праці. З однієї сторони, стало більше можливостей для виховання справжнього господаря землі, дбайливих і працьовитих газд і газдинь. Добрі господарі підтримуються громадською думкою. Моральна підтримка і ма-

теріальна зацікавленість підприємців, фермерів, просто господарів стимулює їх ініціативу, підприємливість. З другої сторони, в деяких сім'ях через надмірну трудову участь школярі стали приділяти менше уваги навчанню. Негативно впливає зниження престижу освіти в умовах економічної кризи. Педагоги повинні подбати про поєднання фізичної праці з розумовою.

Феноменом гуцульських трудових традицій є збереження і розвиток народного мистецтва. Завдяки залученню дітей з раннього віку до різьблення, вишивки, ткацтва, писанкарства та інших видів художніх ремесел гуцульське народне мистецтво впродовж XIX і XX століть було і є нині неповторним і відомим на весь світ.

Друга половина XIX століття ознаменована для Яворова таким феноменом, як різьба Юрія Шкрібляка, який вважається основоположником гуцульської плоскої різьби по дереву і гілкою різьбярів трьох його синів – Василя, Миколи і Федора. У першій половині XX ст. маємо нову гілку різьбярів – Юрія, Семена і Петра Корпанюків. У другій половині XX ст. – гілка від Семена: син Василь, його син теж Василь і внуки Юрій та Семен Корпанюки. Є і нова гілка: Іван Хім'як і його сини Микола та Василь.

“Народне мистецтво, – як пише І.Я.Богуславська, – не доживаюча тінь минулого, а жива національна традиція, можливості розвитку якої безмежні. Як не може вичерпатись джерело, що дає початок великій річці, так ніколи не вичерпається народна творчість”.

Розбудова гуцульської школи як регіональної української національної без сім'ї по суті неможлива.

“У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини трудівника, людини – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному

здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи", – відзначав В. Сухомлинський.

Маючи визначальні етнокультурні риси, властиві всьому українському народові, гуцульська сім'я має і свою своєрідність, зумовлену особливостями Гуцульського регіону. Професор М. Стельмахович, досліджуючи гуцульське родинне виховання, дав йому таке визначення: "Гуцульське родинне виховання – то одна з гілок українського національного виховання. Вона органічно поєднує в собі національне, вселюдське й суто гуцульське, неординарно самотутнє, традиційно властиве українським родинам карпатського краю.

Під національним родинним вихованням розуміємо цілеспрямований, систематичний виховний вплив батьків на дитину з метою утвердження у її свідомості етнічної (національної) культури, мови, єдності, своєї національної неповторності й вагомості".

Розглянемо ті фактори гуцульського родинного виховання, які позитивно впливають на процес становлення особистості з тим, щоб їх покласти в основу оновлювальної системи виховання.

Споконвіків старше покоління гуцулів виявляє до сім'ї і родинних зв'язків глибоке пошання ставлення. Бабусяна доброта, мамина ласка, дідусева розсудливість на все життя залишають глибокий слід у душі і серці кожного гуцула. У гуцульській родині прийнято ставитись до тата (діді, нянька) й мами, дідусів і бабусь, братів і сестер, родичів і свояків із глибокою повагою і ввічливістю, дітям звертатись до батьків через пошання Ви.

Відрадно, що ні в українській літературній мові, ні серед гуцульських говірок немає слів, які б ображали батька чи матір. Гуцули впродовж віків зберегли прекрасні традиції пошанного ставлення до батьків.

Заслугує на увагу гарний звичай у гуцульських селах і понині, коли з кожним, хто зустрічається, навіть незнайомим, чемно вітаються.

Для допомоги сім'ї у вихованні дітей залучаються куми (нанашко і нанашка), тобто хрещені батьки новонародженого. Вони піклуються вихованням свого фіїна (фіїни) від народження до весілля, коли їм молодята дарують коровай. Народна педагогіка вимагає, щоб діти з повагою ставились до почесних батьків, слухали їх порад, із вдячністю сприймали зауваження. Між сім'ями на основі кумівства складаються добрі взаємини, що посилює можливості сім'ї у вихованні дітей.

Суворі гірські умови життя і праці гуцулів зумовлюють підготовку підростаючого покоління до твердого життя, обов'язкове залучення дітей до посильної праці в домашньому господарстві, прилучення до художніх ремесел тощо.

Розглянуті вище та інші особливості виховання дітей в гуцульській сім'ї педагогам необхідно ретельно вивчати, щоб враховувати в досягненні єдності шкільного і родинного виховання.

Проте в останні роки в гуцульських сім'ях, особливо молодих, відбуваються зміни і, на жаль, не в кращу сторону родинного виховання. Надмірна зайнятість батьків у вирішенні проблем економічного становища сім'ї, тривалі і далекі відлучення когось із подружжя через виїзди на заробітки призводять до послаблення виховного впливу батьків на дітей. Ця прогалина заповнюється не контрольованим переглядом так званих "бойовиків" та іншими негативними впливами.

У зв'язку з цим посилюється виховна функція школи, необхіднішою стає єдність родинного і шкільного виховання. І в цьому без використання педагогіки гуцульщинознавства не обійтись. Участь вчителів, учнів і батьків у підготовці і проведенні традиційних свят і обрядів, конкурсів, змагань і ін. згуртовує їх, утверджує довірливі взаємини, що немаловажно для формування особистості школяра.

Необхідна і педагогічна освіта батьків. Батька й матір потрібно вчити виховувати дітей. З цією метою систематично проводяться лекції, бесіди, конференції, семінари-

практикуми, консультації. Важливим є також індивідуальні форми роботи вчителів з батьками.

Запитання і завдання

1. Назвіть основні напрямки використання гуцульщинознавства в дошкільних освітньо-виховних закладах.

2. Яку систему заходів за народно-обрядовим календарем вважаєте найбільш педагогічно доцільною своїй місцевості?

3. Які, на вашу думку, провідні шляхи, форми і методи розвитку та виховання дошкільників?

4. При складанні календарного плану зі свого предмета введіть окрему графу, в якій вкажіть, на яких уроках і який матеріал з гуцульщинознавства буде використано, або назвіть теми окремих уроків.

5. Складіть 2-3 різноваріантні конспекти уроків на одну й ту ж тему з використанням гуцульщинознавства.

6. Проаналізуйте досвід вивчення гуцульщинознавства 1-2-х учителів, виявивши його позитивні і негативні сторони.

7. Підготуйте реферат або доповідь на тему: «Вивчення гуцульщинознавства як засіб розвитку здібностей учнів» і виступіть з нею на засіданні методичного об'єднання або педагогічної ради, перед батьками.

8. Чим зумовлюється необхідність використання гуцульщинознавства у виховній роботі? Дайте визначення системи українського національного виховання.

9. Які головні виховні завдання має допомогти вам вирішувати використання гуцульщинознавства?

10. Виявіть особливості родинного виховання дітей у вашій місцевості. З'ясуйте, які з них варто підтримувати для забезпечення єдності шкільного і родинного виховання учнів.

11. Складіть план роботи класного керівника, оптимально використовуючи гуцульщинознавство.

III.4. Гуцульщина в літературі

III.4.1. ПРОГРАМА ЛІТЕРАТУРНОГО ГУРТКА ЗАГАЛЬНО- ОСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ПЕРЕДМОВА

Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття) передбачає розвиток позашкільної освіти шляхом розгортання широкої мережі гуртків, клубів за інтересами, творчих об'єднань. Важливе місце у формуванні творчої особистості школярів посідає їх заняття в літературних гуртках чи студіях. В процесі активного пізнання літературного краєзнавства, витоків національної культури, знання норм літературної мови і її образності у юних літгуртківців виховуються морально-етичні почуття.

До програми ввійшли розділи, спрямовані на глибше ознайомлення учнів зі світом народної фантазії і мудрості, з літературою рідного краю, ритмомелодикою, системою віршування, необхідних для формування у школярів творчих здібностей.

При складанні програми враховано вимоги до обсягу знань дітей з теорії літератури.

Програма є орієнтовною. Керівник гуртка може змінювати або доповнювати її відповідно до конкретних умов роботи. Крім вивчення профільних тем, планується практична і культурно-масова робота.

Адресується керівникам літературних гуртків, секцій, клубів, дитячих творчих об'єднань.

Програма та рекомендації — орієнтир для професійного аналізу й самоаналізу, формування творчого підходу до системного, науково-методичного забезпечення позаурочного та позашкільного педагогічного процесу.

*Українське слово...
Беру тебе, як скарб,
в пісенній вроді з джерел,
що не міліють у народі.*

Д.Луценко

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Літературі, як універсальному виду мистецтва, що має виняткові можливості для формування творчої особистості, належить особливе місце в системі освіти. Саме література та мистецтво володіти словом визначальним чином впливає на формування світогляду, характеру шкільної молоді, її національної самосвідомості, сприяє моральному становленню особистості, її естетичному розвитку, виробляє навички самостійного мислення.

1.1. Актуальність

Пропонований варіант програми дозволяє узагальнити набутий досвід роботи з літературного краєзнавства на Косівщині з урахуванням вимог Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), відповідної регіональної програми "Діти Прикарпаття" та "Обдаровані діти".

1.2. Новизна програми

Вона зумовлена кількома факторами. По-перше, вона підготовлена з урахуванням вимог Концепції мовно-літературної освіти. Тобто, за науково-теоретичним і методичним рівнем може розглядатися як цілком оригінальна. По-друге, програма має комплексний характер, тобто охоплює літературно-краєзнавчі та етнологічні складові напрями.

Програма дає можливість кожному керівнику реалізувати свій творчий потенціал. Нарешті, програма може стати базовою для підготовки аналогічних програм в усіх регіонах області.

Варто наголосити, що у програмі оптимально поєднано регіональну (краєзнавчу) та національну літературу. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям у розвитку змісту

мовно-літературної освіти. Отже, по суті йдеться про розширення інтегрованого курсу мови і літератури як складової національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

1.3. Мета і завдання

Основним чинником в системі освіти, в діяльності навчального закладу є концепція особистості. Тому особливу увагу слід звернути саме на творчу учнівську молодь. При цьому необхідно врахувати характер природжених обдарувань школярів, їх задатки і нахили.

Література, як ніякий інший предмет, ґрунтується на особистісному підході до вивчення матеріалу, до сприйняття конкретного художнього твору залежно від життєвого і сенсорного досвіду кожного учня, його загального та інтелектуального розвитку, читацьких інтересів і, головне, від уміння самостійно мислити, творити.

Організуюючи систему роботи з обдарованими учнями, необхідно забезпечити максимально можливу варіативність змісту і форм навчально-гурткового процесу, використовувати всі можливості, які дає диференційоване навчання та індивідуальний підхід до учнів, щоб кожен з них, відповідно до своїх здібностей і творчих задатків, займався в гуртку за особистими уподобаннями та інтересами. Тому заняття саме в літературному гуртку дасть можливість кожній дитині виявити рівень обдарованості, спробувати власні творчі сили, вдосконалювати уміння образно мислити.

Кожен член літературного гуртка повинен мати можливість поглиблено вивчати принципи і методи системи віршування (римування), ознаки всіх жанрів літератури. Бо гармонійно розвинена особистість не мислиться без глибоких знань літератури, вироблених художніх смаків, належного естетичного розвитку.

Тому програма має на меті засобами гурткової роботи досягнути відповідних цілей.

Цілі програми:

- створити учням можливість отримати додаткові знання про усну народну творчість рідного краю, історико-літературне краєзнавство, брати участь у різних конкурсах, оглядах, зльотах творчої учнівської молоді;

- виховувати любов до рідного слова, рідної землі;

- сформувати гуманітарний світогляд і образне мислення;

- розвивати і удосконалювати творчі здібності школярів.

Завданнями програми є:

- суттєве поповнення знань членів гуртка з літературно-історичного краєзнавства, народних традицій, звичаїв;

- вироблення вмінь реалізувати власні творчі здібності в різних жанрах літератури;

- засвоєння членами гуртка основних підходів до вивчення принципів системи віршування;

- самостійне і творче застосування отриманих знань на практиці;

- прищеплення навичок змістовного дозвілля учнівської молоді.

1.4. Характеристика зв'язку програми гуртка з навчальними програмами

Програма ґрунтується на науково-теоретичних та світоглядних засадах відповідних гуманітарних програм повної базової освіти, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Водночас програма істотно розкриває і поглиблює зміст шкільних програм у таких напрямках:

- вміння учнів відрізнити суттєве від другорядного з метою розвитку (закріплення) пам'яті;

- підтримка реформування освіти та інноваційних кроків у сфері вивчення літератури через:

а) автентичне (дійсне) забезпечення навчального процесу через гурткову роботу;

б) цілеспрямоване навчання і заняття в гуртку;

в) можливість самооцінки власних творчих здібностей і навчальних досягнень;

— формування в учнів стійкої мотивації до вивчення української літератури, виховання чуття краси і виразності рідного слова, поваги до української мови та інших мов;

— формування комунікативної компетенції учнів, їх читачької та мовленнєвої культури, творчих здібностей, культури полеміки, критичного мислення, самостійного аналізу й оцінювання прочитаного і власно написаного;

— формування гуманістичного світогляду, духовного світу людини, моральних і естетичних цінностей, особистісних рис громадянина України;

— виховання шанобливого ставлення до культури та звичаїв рідного народу як засобів духовної єдності поколінь.

1.5. Значення програми для розвитку творчих здібностей особистості учня

Програма спрямована на творчу реалізацію особистості школяра шляхом участі у певному напрямі роботи гуртка. Зокрема, гуртківець отримує можливість:

— самостійно обрати певну тему творчої наукової роботи;

— спілкуватися і працювати в гуртку під керівництвом та з допомогою членів районної спілки письменників України — АЛКОС;

— професійно самовизначитися з урахуванням перевірених на практиці результатів своєї праці у гуртку;

— отримати через гурток, як складову обласної МАН, підтримку та допомогу у здобутті вищої освіти у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаника.

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ зп	Назва теми	Загальна к-сть годин	Теоретичні години	Практичні години
1.	Вступ	2	2	
2.	Світ фантазії, мудрості народної Т/л: поняття про легенду, казку, прислів'я, приказку	10	4	6
3.	Загадково прекрасна і славна давнина рідного краю. Т/л: поняття про народну пісню, коломийку як її різновид; повтори (рефрен), анафора	16	6	10
4.	Становлення нової української літератури в Західній Україні	4	2	2
5.	Літературні угруповання кінця XIX- початку XX століття	2	2	
6.	Ідейно-естетичні пошуки в українській літературі другої половини XX століття (середина 50-х — 90-і роки)	6	4	2
7.	Література рідного краю Т/л: поняття про літературознавство, художній образ, художній твір (композиція, художні засоби мови, система віршування), тропи	38	12	26
8.	Гуцульщина в іменах	12	6	8
	Усього	90	38	52

III. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ ЛІТЕРАТУРНОГО ГУРТКА

Програма розрахована на два роки навчання, розвитку і становлення творчих задатків школярів 8-9 класів загальноосвітніх шкіл I-II ступенів і 10-11 класів загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, шкіл нового типу: гімназій, ліцеїв, колегіумів.

Гуртківці займаються два рази в місяць.

Тривалість заняття — 2,5 години.

Перший рік навчання: 9 місяців по 2 заняття — 18 занять; 45 годин.

Другий рік навчання: 9 місяців по 2 заняття — 18 занять; 45 годин.

IV. ПРОГРАМА

1. Вступ (2 год.)

Епіграф. *Треба слову радощів додати, щоб уміло
душу звеселяти. Треба слову мудрості
додати, щоб уміло все життя згадати.*

М.Сингаївський

Спочатку було слово...

Краса світу і людської душі в художньому слові. Художнє слово й образ. Художня література як мистецтво слова. Початок словесного мистецтва — усна народна творчість.

Т/л: поняття про фольклор.

Художній твір як явище мистецтва. Зображення в ньому довколишньої дійсності й духовного життя людини. Людина — основний герой художнього твору. Естетичне, пізнавальне й виховне значення літератури.

Т/л: поняття про художній твір, художній образ.

Члени гуртка повинні знати:

- вислови видатних людей про слово і його красу;
- передбачені програмою поняття з теорії

літератури.

Члени гуртка повинні вміти:

- розуміти зміст художніх творів;
- визначити пізнавальне, естетичне і виховне

значення літератури.

Рекомендована література для керівника гуртка.

1. Веселка. Антологія української літератури для дітей в 3-х томах — К., 1985.
2. Доля. Книга про Т.Шевченка в образах та фактах — К., 1993.
3. Крип'якевич І. "Було колись в Україні". Твори. — К, 1994.

2. СВІТ ФАНТАЗІЇ, МУДРОСТІ НАРОДНОЇ

(10 годин)

Епіграф. *Це великий скарб, який треба шанувати, берегти і розумно збагачувати, не причиняючи йому ніякої шкоди.*

К.Крапива

Народні оповіді: легенди, казки, перекази. Різноманітність їх тематики: соціально-побутова, історична, фантастична ("Як мати стала зозулею", "Материнські сльози", "Три брати — засновники Києва", "Батьків заповіт", "Зрада", "Як Довбуш дістав силу" та інші).

Легенда як сюжетна фактична оповідь.

Реальні та фантастичні елементи людської поведінки, риси характеру, давні уявлення про послух і не-

послух, добро і зло. Історична основа переказів, їх тематична різноманітність.

Відображення мудрості, кмітливості винахідливості простих людей в українській народній науці.

Прислів'я, загадки і приказки. Відображення в них народної мудрості. Прямий і переносний смисл прислів'їв.

Загадки. Вияв у них народного розуму, спостережливості, творчої фантазії.

Т/л: поняття про жанри усної народної творчості; особливості переказу, казки. Малі жанри фольклору: загадки, прислів'я, приказки.

Практична робота:

- фольклорні експедиції;
- складання власних казок, загадок (прозових і віршованих).

Члени гуртка повинні знати:

- великі і малі жанри усної народної творчості, їх ознаки;
- основні елементи логічної виразності.

Члени гуртка повинні вміти:

- працювати з довідковою літературою;
- переказувати (усно і письмово) невеликі за обсягом епічні твори;
- самостійно записувати з уст народних фольклорні твори різних жанрів;
- складати власні казки, загадки.

Рекомендована література для керівника гуртка.

1. Таємниці віків. – К.: Грамота, 2001.
2. З живого джерела. Українські народні казки в записах, переказах та публікаціях українських письменників. – К., 1990.
3. Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. – К., 1999.
4. Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості. – К., 1998.
5. Золота книга казок. Українські народні казки. – К., 1990.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К., 1993.

ЗАГАДКОВО ПРЕКРАСНА І СЛАВНА ДАВНИНА РІДНОГО КРАЮ.

(16 год.)

Епіграф: "*Пісня - душа українського народу, її
історія жива*"

Прислів'я

Роль пісні в житті українців. Різноманітність тематики народних пісень. Головні календарні обряди та виникнення народної обрядової поезії.

Календарно-обрядові пісні: пісні літнього календарного циклу (русальні, купальські, жниварські), зимового циклу (колядки, щедрівки), весняного циклу (веснянки: гаївки, маївки, великодні пісні). Народні звичаї та обряди новорічних святкувань, Різдва та Воскресіння Христового.

Коломийка як різновид пісні. Багатство і різноманітність змісту коломийок. Своєрідність форми, використання архаїзмів.

Колискові пісні. Роздуми про тепло рідного дому, про мамину колискову. Роль колискової у вихованні дитини.

Історичні пісні: опришківські, стрілецькі, пісні УПА. Патріотичні мотиви та героїчний пафос історичних пісень. Пісні Марусі Чурай.

Т/л: поняття про народні пісні та їх види, коломийку як різновид народної пісні. Гіпербола, повтори (рефрен), анафора. Художні особливості та значення народних пісень. Мира Марія, Смолій Іван, Микола Погідний (США), Дові Мені Мю-ріел (Шотландія), Еренпрейс Мордехай (єврейський письменник), Конрад Джозеф (Англія), Нойбауер Ернст Рудольф, Захер-Мазох Леопольд (Австрія), Ігор Чмола (Канада).

Практична робота

1. Залучити членів літературного гуртка до написання дослідницьких науково-творчих робіт (за бажанням) і посприяти їм у цьому.

2. Провести читацьку конференцію "Гуцульщина в літературі".

3. Свято учнівської поезії під девізом "Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі" (презентація учнівських збірок).

Члени гуртка повинні знати:

- літературні імена Гуцульщини, творчий доробок письменників нашого краю;

- видатних дослідників, фольклористів, етнографів Гуцульщини.

Члени гуртка повинні вміти:

- визначати найхарактерніші особистості літературного процесу Гуцульщини певного періоду та ознаки індивідуального стилю митця в порівнянні з національною та світовою літературами;

- готувати доповіді, реферати на літературно-мистецькі теми, оформляти науково-творчі дослідницькі роботи.

Рекомендована література для керівника гуртка

1. Лосюк П. Гуцульщина в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001.
2. Пелипейко І. Флора: Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999.
3. Пелипейко І. Плай. Книга для читання про Гуцульщину. – Івано-Франківськ, 1996.
4. Пелипейко І. Мій рідний край: природа, населення, господарство Гуцульщини. – Косів: Писаний Камінь, 1998.
5. Пелипейко І. Косів: Люди і долі. – Косів: Писаний Камінь, 2001.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.

Гуртківці повинні вміти:

- з'ясовувати зв'язок між світоглядом письменника та його творчістю;
- визначати місце і роль митця в літературному процесі доби та в контексті національної і світової літератури;
- готувати реферати, доповіді, повідомлення, науково-дослідницькі роботи на літературні теми.

Рекомендована література для керівника гуртка.

1. Крет Н. Гуцульщина літературна. – Косів, Писаний Камінь, 2002.
2. Жулинський М. Слово і доля. – К., 2002.
3. Білецький О. Літературно-критичні статті. – К., 1990.
4. Мовчан Р. Українська проза ХХ ст. – К., 1997.
5. Сосюра В. Розстріляне безсмертя. – К., 2000.
6. Павличко Соломія. Дискурс українського модернізму. – К., 1999.
7. Тарнавський О. Відоме і позавідоме. – К., 1999.

ГУЦУЛЬЩИНА В ІМЕНАХ

(12 год.)

Епіграф: Є в світі зваби немалі,
Цікава стежка кожна... Але до рідної
землі збайдужитись не можна.

В.Коломієць

Уродженці гуцульської землі, які займалися або займаються літературною працею. Основні відомості про літературознавців, істориків, фольклористів, етнографів і дослідників Гуцульщини.

Зображення Гуцульщини в словесному мистецтві. Гуцульщина в творчості "Руської трійці".

Юрій Федькович — "Буковинський соловій".

Видатні дослідники Гуцульщини далекого і ближнього зарубіжжя:

Антонівіч Кароль, Барсусувна Марія, Баум Гардтен Александер, Беняш Юзеф, Борсуневич Стефан (Польща); Петро Вершигора (Молдова), Василь Вишиваний (Італія), Вчелічко Геза, Галін Теодот, Затлоукан Ярослав, Ключурак Степан, Гаке Бальтазар, Ольбрахт Іван (Франція), Гординський Святослав, Луцик-Рем Ольга.

Розмаїття творчих індивідуальностей, стильових тенденцій, течій. Угрупування, організації. Втручання влади в літературний процес. Масові репресії письменників. "Розстріляне відродження".

— Гуцуліана другої половини ХХ ст. (Віра Вовк, Я.Гавучак, Р.Іваничук, Д.Павличко, Олександра Василячук, Р.Федорів, Б.Радиш-Маринюк, Р.Юзва, Д.Арсенич, М.Яновський, Т.Мельничук, Марія Влад, С.Пушик, О.Князький, В.Шкурган, В.Гостюк, Б.Томенчук, Любов Яворська, І.Андрусак, Т.Девдюк, І.Бойчук).

Якісні зміни в українській літературі: утвердження гуманістичних, загальнолюдських цінностей.

Традиційність громадянської та інтимної лірики, її патріотизм. Громадянські мотиви та національна проблематика поезії рідного краю, вплив на неї творчості "шістдесятників".

- Лауреати Шевченківської премії Косівщини: Д.Павличко, Т.Мельничук, Р.Іваничук, В.Гарасим'юк, Ганна Василяшук, Ф.Погребенник, Марія Стеф'юк.

Практична робота:

- Літературні тематичні екскурсії;
- "Він — родом з дитинства" (рідне село лауреатів Шевченківської премії);
- написання членами гуртка творчих науково-дослідницьких робіт з літературного краєзнавства;
- зустрічі з поетами рідного краю;
- літературні вечори — театралізовані свята;
- районний форум юних поетів;
- випуск тематичних літературних газет;
- випуски дитячих літературних збірок, друк поезій юних талантів на сторінках "Освітнянського вісника";
- години власної поезії: "Поезія — душі моєї свято".

Гуртківці повинні знати:

- письменників рідного краю на тлі загального літературного процесу;
- особливості розвитку літератури рідного краю в XIX - XX ст.;
- основні стилеві тенденції в літературі цього періоду;
- лауреатів Шевченківської премії Косівщини, їх твори.

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ.

(38 год.)

Епіграф: *Треба нам жити
на рідній землі,
Щоб зникли
навіки невігласи злі,
Щоб наша
квітуча і щедра земля
Справді для
людства раєм була.*

Ф.Тишко

Письменник — особливо обдарована людина. Його праця над художнім твором. Літературне краєзнавство, шляхи його становлення. Літературна карта Гуцульщини:

- Гуцуліана другої половини XIX – початку XX ст. (Ю.Федькович, М.Павлик, І.Франко, М.Коцюбинський, Л.Українка). Складні суспільно-політичні умови розвитку української літератури на Гуцульщині в 70-х роках XIX ст. Новий етап національно-визвольного руху. Культурно-просвітницька діяльність "Громади". Роль західно українських періодичних видань у поширенні українського друкованого слова.
- Новий етап розвитку української поезії. Роль І.Франка в українській поезії наприкінці XIX ст. Поглиблення змісту, збагачення форми. Провідні теми, мотиви. Інтенсивний розвиток прози. Становлення жанрів великої прози: соціально-побутова повість, соціально-психологічний роман. Темі села, життя інтелігенції. Історична тема. Розвиток жанру новелістики. Роль драматургії в українському літературному і культурному житті. Гуцульський театр Г.Хоткевича.

- На рубежі століть (Б.Лепкий, В.Пачовський, Ольга Кобилянська, О.Маковей, В.Стефаник, М.Черемшина, О.Олесь, Г.Хоткевич).
- Оновлення української літератури: домінуючі особистісні чинники в світогляді людини на межі XIX - XX ст., активні націотворчі процеси. Основні риси раннього українського модернізму.
- Крізь пекло Гулагів (В.Атаманюк, Д.Загул, М.Марфієвич, В.Гжицький, М.Ірчан, А.Крушельницький).
- На роздоріжжі історії (О.Бабій, Р.Купчинський, М.Матіїв-Мельник, Ю.Шкрумеляк, Б.-І.Антонич, М.Капій, В.Костинюк, Марійка Підгірянка).

Продовження репресій проти українських письменників (І.Світличний, В.Стус, М.Руденко, В.Марченко, Є.Сверстюк).

Несправедлива критика окремих творів письменників ("Собор" О.Гончара, "Мальви" Р.Іваничука, "Меч Арея" І.Білика), в яких порушувалися проблеми історичної пам'яті народу, формування його національної свідомості.

Практична робота

1. Зустріч у літературній кав'ярні з поетом-земляком, лауреатом Шевченківської премії.
2. "Поезія — душі моєї свято" — звучать учнівські вірші (тематика різноманітна).

Гуртківці повинні знати:

- суспільно-історичний контекст та особливості розвитку української літератури;
- світоців другої половини XX ст. і творчість "шістдесятників";
- основні стильові тенденції в літературі XX ст.
- модерністські течії в літературі.

Гуртківці повинні вміти:

- визначити місце і роль митця в літературному процесі доби в контексті національної та світової літератури;
- визначати найхарактерніші ознаки літературних напрямів і течій;
- працювати з літературно-критичними статтями, користуватися довідниками, словниками, енциклопедіями;
- писати твори, науково-дослідні роботи на основі вивченого матеріалу, в тому числі і поезії.
- визначати місце і роль митця в літературному процесі доби та в контексті національної і світової літератур;
- працювати з довідковою літературою: літературно-критичними статтями, довідниками, словниками;
- готувати реферати, доповіді, науково-дослідницькі роботи;
- визначати найхарактерніші ознаки літературних напрямів і течій.

Рекомендована література для керівника гуртка.

1. Жулинський М. Слово і доля. – К., 2002.
2. Гречанюк С. На тлі ХХ ст.: літературно-критичні нарис. – К., 1990.
3. Сюсюра В. Розстріляне безсмертя. – К., 2000.
4. Мовчан Р. Українська проза ХХ ст. – К., 1997.
5. Ільницький М. Від "Молодої музи" до "Празької школи". – Львів, 1995.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
7. Антонич Б.-І. Національне мистецтво// Наука і культура. Україна: Щорічник — Випуск 24. – К.,1990.

ЛІТЕРАТУРНІ УГРУПУВАННЯ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.

(2 год.)

Епіграф. *Воскреснемо! Бо ми вічно були на цій Богом
даній землі як народ, і рідне небо хай
пошле нам силу для життя.*

Я. Гоян.

Літературне угрупування “Молода Муза” та його представники: П.Карманський (збірка “Пливем по морі тьми”), В. Пачовський (збірка “Розсипані перли”). Романтично-елегійне сприйняття дійсності в поезії Б.Лепкого (“Журавлі”, “Час рікою пливе”). Проза Богдана Лепкого. Поезії в прозі Дніпрової Чайки, емоційно-психологічні оповідання Олени Пчілки, збірка оповідань Наталії Кобринської “Казки”, експресивні психологічні новели М.Яцкова, сатирично-гумористичні оповідання О.Маковея, новели М.Черемшини.

Літературні організації в Україні (ВУСПП, “Гарт”, “Плуг”, “Аспанфут”, ВАПЛІТЕ, “Ланка”).

Літературна дискусія 1925-1928рр., роль у ній М.Хвильового.

Т/л: модерністські течії (футуризм, імпресіонізм, неокласицизм, експресіонізм, символізм) та їхнє значення у виведенні українського письменства на світові обшири.

Практична робота

- Читацька конференція “Яскраве сузір’я творчих особистостей (Микола Зеров, Євген Плужник, Григорій Косинка, Микола Хвильовий, Лесь Курбас, Василь Чумак, Михайло Драй-Хмара, Валер’ян Поліщук).
- Захист науково-дослідницьких робіт.

Члени гуртка повинні знати:

- основні літературні угрупування кінця XIX — початку XX століття та їх представників.

ЩЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ПОШУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

(6 год.)

Епіграф. *Воскреснемо, брати і сестри, бо земля
наша хоч і розп'ята на хресті історії,
але свята.*

Я. Гоян

Кінець 50 - початок 60 років — початок нового етапу розвитку української літератури ХХ ст.

Реабілітація несправедливо забутих і репресованих письменників (П.Куліш, М.Костомаров, М.Вороний, О.Олесь, Є.Плужник, Б.Антоненко-Давидович та ін.).

Літературно-творче об'єднання українських письменників у США "Слово", його роль у розвитку української літератури (В.Барка, Ю.Косач, Є.Маланюк, У.Самчук, О.Зуєвський, С.Гординський).

"Шістдесятники" і пробудження національної свідомості в суспільстві. Поява яскравих молодих талантів: Л.Костенко, В.Симоненко, І.Драч, Г.Тютюнник, Є.Гуцало, І.Світличний.

Тематично-жанрові та ідейно-естетичні пошуки в українській прозі, зокрема в новелістиці (Гр. Тютюнник, Є.Гуцало, В.Шевчук) та поезії "шістдесятників" (І.Драч "Ніж у сонці" та "Балада буднів", Л.Костенко "Маруся Чурай").

Члени гуртка повинні вміти:

- писати твір-роздум після вивченого художнього твору;
- написати власну поезію про почуту чи прочитану поезію.

СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

(4 год.)

Епіграф: *Встаньмо з колін, розірвімо пута, якими
нас віками приковано до чорних скель,
високо підведімо голови, як це одвіку було
написано нам на роду.*

Я.Гоян

Складність і суперечливість суспільно-політичних умов у Галичині, Буковині, Гуцульщині. Виникнення гуртка Галицької прогресивної інтелігенції "Руська трійця" (М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький). Альманах "Русалка Дністровая" як маніфест національного і свідчення початку нової літератури на західноукраїнських землях.

Чотири розділи альманаху:

1. "Пісні народні" (з передмовою І.Вагилевича).
2. "Складання" (оригінальні твори М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького).
3. "Переводи" (переклади членами "Руської трійці" сербських народних пісень).
4. "Старина".

Висока оцінка "Русалки Дністрової" Іваном Франком.

Для додаткового самостійного читання. Маркіян Шашкевич (1811-1843). Поезії, новела "Олена". Іван Вагилевич (1811-1866). Балада "Мадей", казка-балада "Жулин і Калина".

Яків Головацький (1814-1888). Поезії.

Практична робота

Провести урок власної поезії (перші спроби пера).

Члени гуртка повинні знати:

- діяльність "Руської трійці";
- процес становлення нової української літератури в Західній Україні;
- необхідні поняття з теорії літератури;

- тексти, рекомендовані для вивчення напам'ять.

Члени гуртка повинні вміти:

- виразно, вдумливо читати та розуміти художні твори;
- складати відгук на самостійно прочитаний художній твір.

Практична робота:

- фольклорні експедиції (запис народних пісень від старожилів);
- розучування календарно-обрядових пісень та ігор;
- підготувати і провести вечір інсценізованої народної пісні, Андріївські вечорниці (театралізоване дійство), Свято дівочої долі;
- складання власних переспівів на мотив народних пісень;
- випуск літературної газети;
- оформлення матеріалів фольклорних експедицій;
- презентація власних учнівських переспівів.

Члени гуртка повинні знати:

- жанрові особливості народної пісні (в т.ч. коломийок та колискових);
- роди і види літератури;
- календарно-обрядові традиції та пісні, пов'язані з Різдвом і Воскресінням Ісуса Христа.

Члени гуртка повинні вміти:

- водити календарно-обрядові пісні та ігри;
- знаходити в тексті народних пісень зображувально-виражальні засоби мови;
- реалізувати власні творчі задатки, уміння.

Рекомендована література для керівника гуртка.

1. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. – К., 1998.
2. Календарно-обрядові пісні. – К., 1987.
3. Колядки і щедрівки. – К., 1991.
4. Русак І. Український фольклор у школі // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 1999. – №2-3. – 2000. – №3.
5. Жулинський М. Слово і доля. – К., 2002.

III.4.2. УЧИМО ЖИТИ І ТВОРИТИ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ

Навчання старшокласників має свої особливості.

По-перше. Вивчається великий обсяг художньої літератури.

По-друге. Велике навчальне навантаження (щоденно сім уроків) обмежує час учнів для читання творів.

По-третє. Телебачення, мобільні телефони, інтернет витісняють літературу на другий план.

Як я виходжу з такого становища? Щоб учні не формально засвоювали програмовий матеріал, тобто вивчали літературу не лише для одержання оцінки, залучаю їх до літературної діяльності.

Найкращою мотивацією такої діяльності є відзначення ювілеїв видатних письменників і політичних діячів України. Беручи участь в інсценізації художніх творів, постановках уривків з п'єс, учні співпереживають разом з літературними героями, глибше усвідомлюють тему та ідею твору, що сприяє духовному збагаченню, вихованню національної самосвідомості.

Разом з цим підвищується рівень навчальних досягнень учнів. Так, за весь час участі випускників у ЗНО, ніхто з них не одержав нижче 124 балів, а окремі подолали 190-бальний бар'єр.

У школі стало традицією, що учні випускного класу виступають з літературним звітом перед учнями і батьками.

Зокрема, ставили на сцені уривки з п'єс та виступали з інсценізацією таких творів: «То наш Довбуш, наша слава» (Юрій Федькович «Довбуш»), «Лісова пісня» (Леся Українка «Лісова пісня»), «Бояриня» (Леся Українка «Бояриня»), «Гуцульський рік» (Гнат Хоткевич «Неопубліковані гуцульські

п'єси»), «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (Ліна Костенко «Маруся Чурай»), «Над Черемошем» (Іван Бондарчук «Над Черемошем»), «Яворівські співаночки» (збірка «Яворівські співанки»).

Подаємо методичні розробки на допомогу вчителям.

«То наш Довбуш, наша слава»
(Юрій Федькович «Довбуш»)

«Буковинським соловієм», «найбільшим поетом зеленої Буковини», «буковинським Кобзарем» назвав Юрія Федьковича І.Я.Франко за чарівну силу поетичного слова, глибоку правдивість і справжню народність, за святу віру у велику долю народу.

Неоціненне значення має для нас спадщина Юрія Федьковича, його різногранна діяльність і саме життя. Він правдиво змалював життя простих гуцулів, бажав здобути знедоленим людям волю, щастя, оспівав натхненно і поетично гордих верховинців, нащадків Олекси Довбуша і сучасників ватажка повсталих буковинців – Лук'яна Кобилиці.

Юрій Федькович жив серед народу і для народу і ніколи не втрачав святої віри в його щасливе майбутнє: «Я наш нарід цілим серцем люблю, і душа моя віщує, що його велика доля жде».

Все, що написав Юрій Федькович, увійшло в духовну скарбницю українського народу.

Учні повинні знайомитися з творами Ю.Федьковича різних жанрів (байки, вірші, казки, повісті, драматичні твори) і тематики, що сприяє закріпленню знань, здобутих на уроках. Велика увага приділяється розвитку зв'язного мовлення, виробленню навичок виразного читання, збагаченню словникового запасу, лексичній роботі, розвитку пам'яті, уяви, спостережливості дітей.

Особлива роль відводиться позакласній роботі. Це проведення інсценізацій, бесід, вікторин, конкурсів. Учні збирають і записують народні пісні, оформляють альбоми, ведуть словник діалектних слів.

Оголошується тема і мета заходу «То наш Довбуш, наша слава», звучить мелодія пісні, й учні разом з учителями тихенько наспівують початок з народної пісні:

*Ой попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький,
На сопілку виграває
І до хлопців промовляє:
«Ходім, хлопці, та до Дзвінки,
До Штефанової жінки,
Штефанова молоденька,
Як калина червоненька».*

Довбуш Олекса Васильович. Народився у Печеніжині Коломийського району в сім'ї селянина-бідняка у 1700 році. Точна дата його народження не встановлена, Перші відомості про керівника антифеодального руху селян — опришків у 30-40 роках XVIII ст. знаходимо в документах 1738 року. Перший загін Довбуша налічував до 50 чоловік, спочатку діяв на Коломийщині. В 1737-1739 роках опришки під проводом Олекси Довбуша спрямували свої удари проти панів і лихварів у Печеніжині, Текучі, Вербіжі, Микуличині та в інших населених пунктах, і скрізь опришки мали побратимів, знаходили підтримку і допомогу.

Особливо активно діяли опришки на Коломийщині.

ДОВБУШ
Звучить пісня «Ой попід гай зелененький»

Читець.

Гей, ци чули, люде добрі,
 Перед ким то ляхи стинуть,
А за ким то молодиці,
 А за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава,
 То капітан на Підгір'ї,
Красний, красний, як царевич,
 Двадцять років і чотири.

Хлопців тисяч єму служить,—
 Поклонися пред ним, крале!
На той топір его ясний
 Клали німці много сталі,
А на тії порошниці
 Били угри злота много,
А той ремінь більше вартий,
 Як удвоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі,
 Місяць світить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно,
 Чось му серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить,
 Ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долині,
 Клонить голов та й думає.

Співак.

«Гей, капітан, ти, наш пане.
Не яло ти сумувати!
Я співак є на Підгір'ю,
Не розкажеш заспівати?
Я умію пісней много,
А й потрафлю затужити;
Капітане, ци не кажеш?
Може, хлопців побудити?»

Онде хлопців тисяч двісті
Полягали по убочі...
Гей, які ж бо буйні, жваві,
А які в них бистрі очі!
Бо води ще вни не пили,
Хіба кров та буйні вина;
Хліб їх білий не годує,
Лиш жуброва солонина.

Читець.

А капітан став над ними,
Рве пістоля, зводить скали;
Грим!! а збуїв тисяч двісті
На ногах вже поставали:
«Що розкажеш, пан капітан?
Ци палити, ци рубати,
Ци якому королеві
Кажеш голов з в'язів зняти?»

Довбуш.

«Вража голов не пропаде,
Заки руська не застила,

Але красна, красна Дзвінка
На вечірки запросила.
Ви підете враз зі мною».

Хлопці.

«Як розкажеш, і до грані!
Ти капітан в Чорногорі,
А ми твої, капітане».

Читець.

Ясна нічка в Чорногорі,
Світить місяць з зіздочками;
З легінями тисяч двісті
Квапить Добуш облазами.
А сова десь затужила,
Що аж серце в грудях мліє,
В Чорногорі нічка ясна,
Місяць світить, місяць мріє.

Іван.

«Капітане, завернися!
Птаха нужду нам ворожить».
«Хто то каже? – крикнув Добуш. –
Головою на й наложить!»
Та й ухопив за пістоля.
«Осьде стою, пане-брате,
Ще раз кажу: завернися!
Осьде груди — мож стріляти».

Читець.

Так сказав Іванчик-любчик.
Ви не чули о Івані?
Ей, легінь то був хороший,
Перший він по капітані;

А капітан его любить,
Ліпше май, ніж топір з сталі.
Як поглянув на Івана,
Аж му руки білі вв'яли.

Іван.

«Тобі сором, славний Добуш?
Маєш в землю що дивити:
Задля Дзвінки-хабалиці
Свого брата хочеш вбити?
Як, ти думаєш, добра душе,
Що та сука тебе любить?
Базаринки твої любить!
Завернися, бо тя згубить».

Довбуш.

«Аби-сь дав ми тільки злота.
Що наповню сю долину,
Аби-сь дав ми вдвоє більше,
То я Дзвінку не покину.
А не хочеш ти зо мною
Йти до Дзвінки – в твоїй волі;
Завернися з легінями,
Але Добуш – ні, ніколи!»

Іван.

«Я тебе бих мав лишити?
Я, твій брат, тебе самого?
Того люде не діждали,
Та й не діждуть люде того.
Ген, наперед, гайдамаки!
Де капітан, там і люде.
Дай-ми руку, пане-брате,

Чей гніву вже в нас не буде».

Танець «Аркан»

Довбуш.

«Добрий вечір, красна Дзвінко,
Отвори, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною,
А вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота,
Ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
Отвори нам лиш, небого».

Дзвінка.

«Ци то ви там, славний Добуш?
(Ти ся хочеш напивати!
Я ти пива наварила,
Буде світ ся дивувати).
Ей, даруйте, любку любий,
Що не можу вас пустити,
Стефана ся от надію,
Як узнав би, міг би бити».

Довбуш.

«Що ти з твоїм чоловіком!
Стефанові я не раджу
Тебе й пальцем докинути.
Отвори ми, я ти кажу».

Дзвінка.

«Я-бо кажу, славний Довбуш,
Що сегодне не отворю».

Довбуш.

«А я піду на підсіне
Та й з дверми ся сам поборю».

Дзвінка.

В мене двері тисовії –
Не злодіям до розлому!»

Довбуш.

«Що ти кажеш, гей, гадюко?!»

Читець.

Кликнув Добуш гірше грому
Та й ухопив за одвірки;
Як солома, все ся крушить;
Двері гримли серед хати, –
Аж набій тут в уха глушить.

Ей, набою ж ти зрадливий,
Ей, набою голосненький!
З капітана кров ся ліє,
Впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві,
Кров кип'яча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
Та й конає, та й їх просить:

Довбуш.

«Як я, братя, вже загину,
То зложіть мня на топори,
Занесіть мня, де найкраще,
Занесіть мня в сині гори,
Там, де люде не заходя,
Там, де пташки не співають,
Там мене ви поховайте.
Най ляхи мій гріб не знають.

А мій топір золочений

В Дністер-Дунай затопіте,-
Нехай знають руські люде,
Нехай знають руські діти:
Що хто жінці в світі вірить,
Мусить марно загинати,
Як ваш Добуш, ваш капітан...
Йой! прости мня, Божа мати!»

Читець.

В Чорногорі сонце сходить,
Чорногора в світлі тоне,
А в скалі там, деє глибоко,
Там сова деє плаче, стоне.
Але Добуш їй не чує,
Бо в могилі вже не чути
Ані пісню Добушеву,
Ні флюяри слезні нути.

Звучить пісня «Ой поїд гай зелененький».

**Ні, я жива, я буду вічно жити!
Я в серці маю те, що не вмирає!**

Зал святково прибраний. Портрет Лесі Українки, прикрашений вишитим рушником, на столику квіти, звучать українські народні пісні. Звучить 1 концерт Шопена.

1-а ведуча.

*На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несміло заспівала.
А хто стрічався на шляху зі мною,
Того я щирим серденьком вітала.
Самій не довго збитися з путі,*

*Та трудно з неї збитись у гурті...
Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий?
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!*

Леся Українка

2-а ведуча. Люди, як зорі, полишають свій слід у свідомості майбутніх поколінь, особливо люди талановиті. Мовби крізь серпанок легендарності проступає до нас образ поетеси, образ ніжний і чистий. Інколи – веселий, частіше – в задумі чи смутку. Кожним словом, променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй – Леся Українка. Народилася вона в сім'ї Косачів, щоб стати для світу Лесею Українкою.

1-а ведуча.

*Збагни її безмежжя духу,
її життя із трьох проклять –
Неволю, гіркоту, недугу –
І хай тебе думки болять.
Хай батогом їх сполосує
Жага великої мети.
Її не клич до себе,
А сам до Лесі долети.*

1-й ведучий. За вікном зима. Ось у таку пору, 25 лютого 1871 року, народилася Лариса Петрівна Косач (Леся Українка). Це ніжне і дзвінке ім'я належить до найвеличніших імен нашого народу. Псевдонім Лариси Петрівни Косач твердо і назавжди зафіксований у пам'яті кожного українця. І не тільки українця. Леся належить усім, хоч осягнення її вимагає певної інтелектуальної підготовки, її творчість зіткана з різних ремінісценцій і мотивів світової культури.

Жила сім'я Косачів на Волині. Дівчинка зростала в інтелігентній родині, яка мала давні волелюбні традиції. Лесин дід по матері, Яків Драгоманов, був декабристом, а дядько – Михайло Драгоманов – відомим публіцистом, істориком, громадським діячем. Батько, Петро Антонович Косач, юнаком брав участь у студентському русі. Мати Лесі Українки – Ольга Петрівна – відома українська письменниця, яка друкувалася під псевдонімом Олена Пчілка.

2-й ведучий. Леся була веселою дівчинкою. Любила співати і танцювати, жартувати. Не знала вона, що за її дитячими плечиками вже стоїть біда. 19 січня вона пішла на річку подивитися хрещення води, застудилася і дуже ослабла. Почала боліти права нога, яка раніше давала про себе знати, але ніхто не підозрював, яка страшна хвороба стоїть за цим, – туберкульоз.

Вона забрала в Лесі дитинство, юність, не дала змоги вчитися в школі, нормально жити. Нестерпні муки, роздираючі болі зробили Лесю стійкою, розвили в неї незвичайну силу волі.

*Як дитиною бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.*

1-а ведуча. Незабаром сім'я Косачів переїхала в село Колодязне поблизу Луцька. Леся дуже любила село. Тут вона поринула в його народну поліську стихію. Всі звичаї, оповідання, пісні – колядки, щедрівки, веснянки, купальські, обжинкові – все те Леся знала, всім цікавилася. Любов до свого краю, народу, краси рідної землі – все це органічно ввійшло в її творчість.

*«Подорож до моря» («Красо України, Подолля»), «Ой літає со-
колонько», «Ой дівчино».*

(Звучить сумна мелодія Бетховена)

1-а ведуча. Лікарі радили теплий клімат. І почалися мандри в південні краї. Влітку 1894 р. Леся їде в Болгарію до свого дядька Михайла Драгоманова, який викладав у Софійському університеті. Тут вона зустріла багато цікавих людей. Тут пережила велике горе – помер М. Драгоманов – її вчитель, порадник і помічник. Він навчив Лесю, як треба боротись з долею, терпіти лихо.

1-а ведуча. Життя стрімко йшло вперед. Леся почувала себе дуже зле. Необхідно було лікувати загострену недугу. Починали боліти легені... Хвороба гнала поетесу світом... Італія, Швейцарія, Цюрих, Прага.

2-а ведуча. В останні роки Леся працює, ніби поспішаючи! Вона пише за 10 днів безсмертну «Лісову пісню» – перлину її творчості.

«Це була солодка мука горіння при високій напрузі, що не могла вночі спати, а вдень їсти», – писала до сестри Ольги.

Драма вражає нас красою мрії, глибиною думки, музикою мови. Це – пісня, ніжна, як голос сопілки, пісня волинського лісу, пісня – дивосвіт.

Дійові особи: Мавка, Лукаш, дядько Лев, Русалка, Лісовик.

Узлісся, галявина біля озера.

Дія 1
ЯВА 1

(Виходять дядько Лев і Лукаш).

Лев. Чого ти зупинився? Тут не можна зайти по рибу. Мулко

вельми, грузько.

Лукаш.

*Та я хотів собі сопілку втяти, –
Хороший тута вельми очерет.*

Лев. *Та вже тих сопілок до лиха маєш!*

Лукаш.

*Ну скільки ж їх? – калинова, вербова
Та липова – ото й усі. А треба ще й
Очеретяну собі зробити, та лепсько грає!*

Лев. *Та вже бався, бався, на те Бог свято дав.*

(Розходяться).

Русалка (вибігає). *Дідусю! Лісовий! Біда! Рятуйте!*

Лісовик (у брунатному вбранні, волохатій шапці). *Чого тобі?
Чого кричиш?*

Русалка. *Там хлопець на дудки ріже очерет!*

Лісовик.

*Овва! Коби всієї біди! Яка скупа?
Ось тута хижу будувати, та й то не бороню.*

Русалка.

*Ой леле! Хижу?
То се тут люди будуть?
Ой ті люди з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!
Я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою той дух ненавидний!
Залоскочу тих натруднів, як прийдуть!*

Лісовик.

*Стій — не квапся! Тож дядько Лев
Сидітиме в тій хижі, а він нам приятель.
Тож якби не він, то не було б уже старого дуба...
Вже німці міряли його навколо, втрьох поставав-
ши...*

*Давали гроші, та дядько Лев залявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я на бороду залявся,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпечні будуть в сьому лісі.*

Русалка. *Ова! А батько мій їх всіх потопить!*

Лісовик.

*Нехай не важиться! Бо завалю все озеро
Гнилим торішнім листям!*

Русалка. *Ой лишенько, як страшно! Ха-ха-ха!*

(Зникає).

ЯВА 2

Лунає музика сопілки.

(З-за стовбура верби виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі з розпущеним волоссям, розправляє руки, проводить долонею по очах).

Мавка. *Ох, як я довго спала!*

Лісовик.

*Довго, дочко! Вже й сон-трава
Перецвітати стала.*

Мавка. *А хто мене збудив?*

Лісовик. *Либонь, весна.*

Мавка.

*Весна ще так ніколи не співала, як отепер.
Чи то мені так снилось?*

Лукаш знову грає.

Ні... стій... Ба! Чуєш? То весна співає?

Лісовик. *Та ні, то хлопець на сопілці грає.*

Мавка.

Який? Невже се «Той, що греблі рве»?

От я не сподівалася від нього!

Лісовик.

Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,

Лукаш на ймення.

Мавка. *Я його не знаю.*

Лісовик.

Бо він уперше тут. Він здалека, не з сих лісів, а з тих борів соснових, де наша баба любить зимувати; осиротів він з матір'ю вдовою, то дядько Лев прийняв обох до себе...

Мавка. *Хотіла б я побачити його.*

Лісовик. *Та нащо він тобі?*

Мавка. *Він, певне, гарний!*

Лісовик.

Не задивляйся ти на хлопців людських.

Се лісовим дівчатам небезпечно...

Мавка.

Який-бо ти, дідусю, став суворий! Се ти мене

Отак держати будеш, як Водяник Русалку?

Лісовик. *Ні дитинко,*

я не держу тебе. То Водяник

в драговині цупкій привик одвіка

усе живе засмоктувати. Я

звик волю шанувати. Грайся з вітром,

жартуй із Перелесником, як хочеш,

всю силу лісову і водяну

гірську й повітряну приваб до себе,

але минай людські стежки, дитино,

бо там не ходить воля – там жура

*тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!*

Мавка (сміється).

*Ну як таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!*

Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою. Лісовик і Мавка ховаються. Лукаш хоче нарізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку.

Мавка. *Не руш, не руш, не ріж, не убивай!*

Лукаш.

*Та, що ти дівчино? Чи я розбійник?
Я тільки хтів собі вточити соку з берези.*

Мавка. *Не точи! Се кров її. Не пий же крові з сестроньки моєї!*

Лукаш. *Березу ти сестрою називаєш? Та хто ж ти така?*

Мавка. *Я – Мавка лісова.*

Лукаш (не так здивовано, як уважно придивляється до неї).

*А, от ти хто! Я від старих людей про мавок
Чув не раз, але ще зроду не бачив сам.*

Мавка. *А бачити хотів?*

Лукаш. *Чому ж би ні?.. Що ж, – ти зовсім така,
як дівчина... ба ні хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і якось так убрана не по-наськи...
А чом же очі не зелені?*

(Придивляється).

*Та ні, тепер зелені... а були, як небо, сині...
О! Тепер вже сиві, як тая хмара...
Ні, здається, чорні, чи, може, карі...*

Ти таки дивна!

Мавка (усміхаючись). Чи гарна я тобі?

Лукаш (соромлячись). Хіба я знаю?

Мавка (сміючись). А хто ж те знає?

Лукаш (зовсім засоромлений). Ет, таке питаєш!..

Мавка (щиро дивуючись).

Чому ж сього не можна запитати?

Он бачиш, там питає дика рожка:

«Чи я хороша?»

А ясень їй киває в верховітті:

«Найкраща в світі!»

Лукаш.

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав — дерево німе та й годі.

Мавка. Німого в лісі в нас нема нічого.

Лукаш. Чи то ти все отак сидиш у лісі?

Мавка. Я зроду не виходила ще з нього.

Лукаш. А ти давно живеш на світі?

Мавка. Справді, ніколи я не думала про те...

(Задумується).

Мені здається, що жила я завжди...

Лукаш. І все була, як тепер?

Мавка. Здається, все така...

Лукаш. А хто твій рід? Чи ти його зовсім не маєш?

Мавка. Маю. Є Лісовик, я зву його: «дідусю», а він мене: «дитинко» або «доню».

Лукаш. То хто ж він — дід чи батько?

Мавка. Я не знаю. Хіба ж не все одно?

Лукаш (сміється). Ну, та й чудні ви

*отут у лісі! Хто ж тобі тут мати, чи баба,
чи вже як у вас зовуть?*

Мавка. Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то – матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила для мене ложе.

Лукаш. Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?

Мавка.
Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «Засни, засни...»
І снилися мені все білі сни:
На сріблі сяли самоцвіти,
Стелилися незнані трави, квіти,
Блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
Спадали з неба – білі, не прозорі –
І клалися в намети... Біло, чисто
Попід наметами. Ясне намисто
З кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди.
По білих снах рожевії гадки
Легенькі гаптували мережки,
І мрії ткались золото-блакитні,
Спокійні, тихі, не такі, як літні...

Лукаш (заслухавшись). Як ти говориш...

Мавка.
Чи тобі так добре?

Лукаш потакує головою.

Твоя сопілка має крашу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.
Як солодко грає,
Як глибоко крає,

Розтинає білі груди, серденько виймає!

Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах
якось туга аж до сліз Лукаш перестає грати.

Лукаш. *Ти плачеш, дівчино?*

Мавка. *Хіба я плачу?*

(Проводить рукою по очах).

*А справді... Ні бо! То роса вечірня,
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...*

Лукаш. *Та ні, ще рано!*

Мавка. *Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?*

Лукаш хитає, що не хотів би.

Чому?

Лукаш. *Бо дядько до села покличуть.*

Мавка. *А ти зо мною хочеш бути?*

Лукаш киває потакуючи.

Бачиш і ти, немов той ясень, розмовляєш.

Лукаш. *Та треба по тутешньому навчитись,
бо маю тут літувати.*

Мавка *(радо).* *Справді?*

Лукаш. *Ми завтра будуватися почнемо.*

Мавка. *Курінь поставите?*

Лукаш. *Ні може, хижу,
а може й цілу хату.*

Мавка. *Ви – як птахи,*

*клопочетесь, будуєте кубельця,
щоб потім кинути.*

Лукаш. *Ні, ми будуєм навіки.*

Мавка. *Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тута.*

Лукаш. *Та... я не знаю.,. Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунтець і хату,
бо восени хочять мене женити...*

Мавка (з тривогою). *З ким?*

Лукаш. *Я не знаю. Дядько не казали,
а може, ще й не напитали дівки.*

Мавка. *Хіба ти сам собі не знайдеш пари?*

Лукаш (поглядаючи на неї). *Я, може б, і знайшов, та...*

Мавка. *Що?*

Лукаш. *Нічого...*

(Пограває у сопілку стиха щось жалібненьке, потім спускає
руку з сопілкою і замислюється).

Мавка (помовчавши). *Чи у людей паруються на довго?*

Лукаш. *Та вже ж навік!*

Мавка. *Се так, як голуби...*

*Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те ж її й сестрицею взиваю;
але вона занадто вже смутна,
така бліда, похила та журлива, – я
часто плачу, дивлячись на неї.
От вільхи не люблю – вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає;
вона й сама боїться – все тремтить.
Дуби поважні надто. Дика рожа*

*задирлива, так само й глід, і терен.
А ясень, клен і явір – гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня...*

(Журливо задумується).

Лукаш.

*А твоя верба?
Таж ти її матусею назвала.*

Мавка.

*Верба? Та що ж... в її добре зимувати,
А літом... бач, вона така суха, і все рипить,
Все згадує про зиму... Ні, я таки зовсім –
Зовсім самотня...*

Лукаш.

*У лісі ж не самії дерева, – таж тут багато
Різної є сили. Вже не прибіднюйся, бо й ми
Чували про ваші танці, жарти та зальоти!*

Мавка.

*То все таке, як той раптовий вихор, –
От налетить, закрутить та й покине. В нас
Так нема, як у людей: навіки!*

Лукаш *(приступаючи ближче).* А ти б хотіла?

Раптом чутно голосне гукання дядька Лева.

Лев. *Гов, Лукашу, гов! Го-го-го-го! А де ти?*

Лукаш. *Ось я йду!*

Лев. А йди хутчий!

Лукаш. Ото ще нетерплячка! Та йду вже, йду!

Мавка. А вернешся?

Лукаш. Не знаю.

Леся Українка. «Бояриня»

1-а ведуча. Досить сумно закінчувалося для Лесі Українки ХІХ століття. З тривогою і болем вона вступила у ХХ століття, але й з вірою, що повинен прийти новий день, а з ним народиться й нова Україна.

1-й ведучий. Останні десять років свого життя Леся Українка була в Україні наїздами. Більше – на Кавказі, в Криму, Італії, Єгипті. Вологий клімат Колодяжного, Зеленого Гаю, Києва, де вона мешкала короткий час, шкодили її здоров'ю. В листах до рідних – туга за батьківщиною. Перебуваючи в Єгипті, Леся Українка зустрілася з глибоким знавцем української історії, старовини, майбутнім академіком Дмитром Яворницьким. І, може, саме ця зустріч навіяла їй ідею створення драматичної поеми з історії України «Бояриня».

2-а ведуча. Головна героїня твору, молода українка Оксана, не може змиритися з тим, що їй треба відмовитися від рідної мови, звичаїв, культури на догоду іншій мові, іншим звичаям, іншій культурі. Ніщо не зможе зламати національну гідність.

Обігрується уривок із драматичної поеми «Бояриня».

(Мати Степанова і Оксана увіходять увібрані по-українськи – мати в намітці і в темній сукні з широким виложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші).

Мати (сідає на ослоні, важко дишучи).

Спочину трохи, поки йти у терем...

Стара... – не носять ноги...

Оксана (сідає поруч).

Ви, матусю,

казали б ліжко перенести в діл,

бо вам сутужно лазити на сходи.

Мати.

Ой ні, голубонько, нехай вже там,

у теремі... Тут, на Москві, не звичай,

щоб жінка мешкала на долі. Скажуть:

ото, стара, а звичаю не тямить.

Оксана. *Ви ж не в тутешніх звичаях зросли.*

Мати.

То що ? Вони, Оксанко, не питають,

хто як там зріс... Адже ми тута зайди, –

з вовками жий, по-вовчи й вий.

Оксана (зо сміхом).

Ой лихо!

Чи тобто й я по-вовчи маю вити?

Мати.

А ти б як думала? Сьогодні в церкві

що шепоту було навколо нас:

«Черкашенки! Хохлушки!»

Оксана (трохи посмутнівши).

Та... я чула...

гріха десь не бояться: в церкві Божій,

замість молитися, людей все гудять,

а ще й виносяться так благочестям

поперед нас...

Мати.

Так скрізь воно по світі:

що сторона – то звичай, а що город –

*то й норов, кажуть люди. Дивно їм
на наше вбрання. Тут жінки зап'яті,
а ми, бач, не вкриваємо обличчя.*

Оксана. *Чи ми ж туркені?*

Мати.

*Хай Господь боронить!
Воно ж пак і московки не туркені,
а так чомусь ото в них повелось.
Та вже як ти бояриня московська,
неначебто воно тобі й годиться
вбиратися по-їхньому.*

Оксана.

*А ви ж?
Адже ж і ви бояринова мати.*

Мати.

*Що мати, то не жінка. Люди бачать,
що я вже лагоджусь у Божу путь,
то де ж таки мені міняти вбори.
(З лагідним і журливим усміхом).
Не варто вже й справляти щось нового.
Адже й старенький мій – хай царствує! –
в козацькому жупані вік дожив,
так і на смерть його я нарядила –
в мережану сорочку...*

*(Втирає хустинкою очі. Оксана, зворушена, дивиться на неї.
Коротке мовчання).*

Оксана.

*І навіщо
Степан убрався в те боярська фантя?
От як стояв зо мною під вінцем
у кармазиновім жупані, мамо,
ото був...
(Засоромившись, уриває).*

Мати (добродушно киває їй головою).

*Та, либонь, був до сподоби
тоді комусь...*

(поважніше)

*Проте ж не можна, дочко,
Йому царського нехтувати вбрання.*

Оксана. *А батько ж...*

Мати.

*Батько, донечко, старий
і немічний вже був, коли назвався
боярином. Не трапилось йому
виходити вже й з дому після того.
Степан же й на царські беседи ходить,
і в думу, і в приказ.*

Оксана.

*Хіба ж то сором,
якби він по-козацькому вбирався?*

Мати.

*Не то що сором... От чудна ти, доню,
уже ж таки твій чоловік боярин,
а не козак, чи ти ж не розумієш?*

Оксана (смутно). *Чому не розумію?..*

Мати.

*Отже, бачиш,
я й Ганну по-московському вбираю,
бо Ганні вже судилась тута пара,
вона вже не поїде на Вкраїну.*

Інсценізація твору «Гуцульський рік»

(Гнат Хоткевич «Неопубліковані гуцульські п'єси»)

*Гори мої, гори, любі мої верхи. Ходив
я вами — тужу я за вами.*

*Слово я розумів серед вас, велике
слово любові! Ви мою душу широкою
робили, ви моє серце радістю пере-
повняли вкрай. Упившись вашою кра-
сою, я приходив додому світлий, ти-
хої радості повний і в нещастях своїх
щасливий.*

Гори мої, гори... любі мої верхи...

Г. Хоткевич

Гуцульщина - заповідник краси. У цьому краї унікальна конфігурація гір й унікальні поетичні люди – верховинці.

Митці слова і пензля – кожен по-своєму – намагалися відчутти й виразити камінну душу Чорногори, образно передати музику роздзвонених рік та потоків і темну зелень пралісів з їх синім диханням, а на цьому тлі – мальовничі постаті гуцулів і їх філософію - пошуки "правди правіку".

В українській літературі відбруньковується окрема парость – гуцульська тематично-стильова течія, представниками якої були Юрій Федькович, Марко Черемшина, частково Ольга Кобилянська та Іван Франко – діти гір. Та на початку ХХ сторіччя у "зелену казку гір" (О.Олесь) завітали й степові гості Гнат Хоткевич, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, які на деякий час проміняли свою степову ковилу на високогірну арніку й едельвейси.

Гнат Хоткевич – харківський інженер (конструктор паровозів), бандурист і режисер, белетрист і драматург –

утік до Галичини з барикад революції 1905 року, рятуючись від шибениці. "Як роззявив я рота від здивування, прибувши до Гуцульщини, то так із роззявленим ротом ходив шість літ", – згадує він. Ходив у зачудуванні, захоплений людьми й горами, і ретельно студіював гуцульські говірки, міфологію, ментальність верховинців, робив замальовки природи.

Вони прославили себе взаємно: Хоткевич – Гуцульщину, а Гуцульщина – Хоткевича. Він її – талановитими романами ("Камінна душа", "Довбуш"), збірками фрагментарної прози ("Гірські акварелі", "Гуцульські образки"), драмами, що їх ставив за його "практикованою" режисурою "Гуцульський театр" з величезним успіхом, а також малярськими етюдами, виконаними на пленері, нарешті – мемуарами.

А вона, Гуцульщина, розпростерла перед ним саме цей пленер – панорами гір, кардіограму вершин і низин, розсіпані по схилах і в долинах рік села, які постачали письменника розмаїттям типажу і життєвих сюжетів. Гуцульські говірки – невичерпне джерело оригінальної образності, якою закосичені місцеві ще язичницькі праколяди й міфологічні легенди, а також сучасні рвучкі, темпераментні й дотепні коломийки.

Гуцульський театр, який зініціював та виплекав Гнат Хоткевич, виріс на субстраті народної творчості. Ще до Першої світової війни він устиг продемонструвати вистави з артистами-самородками, нащадками опришків. "А що ж, якби й світові цілому нашого гуцула показати?" – це була мрія мрій Хоткевича. Власне кажучи, не тільки широкому світові показав письменник гуцулів, а й самого себе – того, хто так глибоко збагнув, що Гуцульщина – "місце скарбів художніх, натхнень, джерело будучих наших багатств артистичних".

Гуцульський рік

Половина сцени - зимова декорація, подвір'є; друга половина - середина хати. Іван застелює стіл отавою, Параска порається коло печі, Єлена учітьковує образи, Микула так собі топчеться.

Параска: Мику! А шляг би те поганий трафив у вутробу – ти чьо стоїш? А ти би си не взев до йкої роботи? Біжи борзо ше отави.

Иван: Та пошо? Та же доста того.

Параска: Мовчи! Ти міні у сварку меш заходити? Може, бе-с си й бив ше? А хоруба би те втела лихенька на три кути, четвертий пень! А ци ти того не знаєш, шо цес день у мирности має бути спроваджений та у тихости та у злагоді. Богу декувати, шо сми діждали такого дня, а ти у посвар? Та же з того цілий рік на бийку може піти. Господи сетенький та любий! Шо замкла вже собі губу, мала гадку, шо не буду вже й озивати си ані раз. Най їх шляк трафит, думаю собі, ек я маю грих на свою голов затегати. Але ж бо з цими дідьками хіба добров злагідков шо вгієш? *(До Єлени):* Ти, мой, закукурічена! А калюхи би ті віпали у суботу рано – шо ліпиш? Шо ліпиш на клинок, дідько би те хапав спереду і ззаду? Ци ти того не знаєш, шо на клинку не має нічьо висіти сегонне, бо би птаха сідала уліті на городовину?

Єлена: Та коли ж то так файно вігледає.

Параска: "Файно вігледає, файно вігледає..." То така ти ґаздиня, дідько би ті в плоду си вплодив. То тебе нічьо не обходить, шо птаха кукурудзи порубаєт? То такі тут ґазди у цій хакі. *(До Йвана):* То таку ти собі доньку виховав на встидо-више люцке, омразо ти свіцка?

Иван: Дай міні покій сетенький, Пара... Дай міні покій...

Параска: А коли ж я матиму спокій спередь вас, дідьків, гнало би вами у смеріче та в бердо? Коли ж я матиму вид вас спокій? *(До Єлени):* Знов тулиш? Знов тулиш? То така ти поштива супроти мене? То така міні пошана вид тебе си належит? То так ти мене слухаєш? Оце тобі квіти... Оце тобі квіти... Оце тобі квіти *(зриває і топче ногами)*.

Єлена *(зі сльозами):* Такі файні чічі... Шо то вам шкодило?..

Параска: Шо то міні шкодило, шо то міні шкодило? А то мені нічьо не шкодит, шо ми на зиму без кукурудзи й та без хліба си зостанемо? *(Засукує рукава)*. А чекай-но, я ті покажу. Прости мені, Госпитку, шо я такої днини у бийку заходжу *(шукає, чим ударити)*.

Иван: Кікай, синку. Кікай. *(Єлена виховзується)*.

Параска: О, то так легко не пидет! Вид мене так легко не втечеш *(з буком біжить за Єленою, в дверях натикається на Микулу)*.

Микула *(з сіном):* Господи Сусе! *(Унав, кричучи)*.

Параска: Людочьки добрі! Ретуйте!.. А-а-а!.. То се ти, лайдаку, щез би та скаменів, смага би те втела навпопереки. *(Б'є)*.

Микула: Та шо сте си роззіпали на мене? Та шо я ви-нен? Та дайте міні покій!.. Та не бийте вже мене!

Параска: Се покай з такими слугами! Се нешесте віворочене! Такого незлобного ше сми й не вигіла!

Микула: А то служба раз, вороги би мої вигіли таку...

Иван: Мовчи, сарако... мовчи ліпше...

Параска: А ти шо тут за професір обібрав си навчати? Дивіт ци на него – адукант єкий си вішукав! Мовчи ліпше сам, бо меш желувати, шо й на свит си народив. *(Виходить на подвір'є)*. Утекла? Чкай, чкай, галяпо паськунна! Чькай – прийдеш вечеру їсти, я те вірехту! Я те вілагоджу

ше й не так. А грали би ті ребра та й зуби ті данцювали. (*Бачить горшки на колах*). А що то у дідькової мами ту висит? А то що ми тут висит? Не має міні нічьо висіти, не має міні нічьо висіти. (*Б'є горшки*).

Василина (*показується повісоку*): Парасочько! А що ви там з горшками вуюєте?

Параска: А тебе чьо там втерло, суко ошпарена? Шо ти ид' мені зуби вішкірееш, паськудо ти онна? Городами пасеш люцкими? Городами? Я ґаздиня була й буду, а ти шо? Замітавка хатена?

Василина: Шо вас вівертаєт, Парасочько? Дайте покій та не кажіт здоров, ек до вас не п'ють.

Иван (*на порозі*): Пара! А йди-но т'хаті. Вже сми отаву постелили – шо тепер далі робити?

Параска (*до Василини*): Зачькай на мене трішшки, я зара' верну. Я тобі ше видспіваю.

Василина: Пхе! Не мала бих роботи та на тебе чекати.

(*Іде*).

Параска (*входить в хату*): Дідьки оден з другим... не знають і поредку у хаті. Без мене й ладу нема ніде. Насіня тепер треба ружного на отаву сипати. (*Сипле насіє*). А тепер скатерть застелити. (*Минула з Йваном кидають ся за скатертев*). У – дідьки! Йй лоби собі раді порозтріскувати! Я сама застелю. Дай чеснику ліпше, бо то тра по зубцеві чеснику на кождім розі покласти. А тотій пересмішниці проклетій я ше покажу. (*Кладе чесник*). Ше пид стив отави треба наметати. (*Микула кидається до отави*). Ігій на тебе! Кудя тобов фурнуло? Сиди на місци, торбо ти дірава, поки ше тебе не вібила поренно. То ґазда має робити. Но? Чьо стоїш, ек закукурічений? Бери отаву (*Иван хапає все сіно і хоче запихати під стіл*). А то так идет? А то так у вас си робит? То такий ґазда з тебе, шо нічьо не знаєш?

И в а н : Та вже що сми знав, то забув – так ти мене...

П а р а с к а : Бери потрішки. Мечи під стив на оцим розі, на оцим – о! Ричи, ек корова. (*Іван кидає сіно і рикає*). На оцим розі мечі та блій, ек вивца. (*Іван блеїт*). А на оцим розі ірзи, ек кинь (*Іван ірзет*). А тут пій, ек когут. (*Іван нієт*). А ти (*до Миколи*) неси єрем та ред кінцкий – треба під стив покласти, аби маржину у дорозі не напало нічьо та й аби ніхто не врік. Е, знай: тебе неволно до комори самого пускати, бо ти би ше що вкрав. (*Іде у комору*).

Єлена (*надворі*): Вуйночько ма солодка. Ой шос ми си видит, шос ми так віразовуєт, шо не бути міні за Васильчіком. Шо вже в'їла си, в'їла си мачуха, ек та галица чьорна, шо нема міні й просьвітку жядного. І шо я буду робити – сама не знаю.

В а с и л и н а : На Бога лиш надію мати, на Бога...

Єлена : Бою си, вуйночько, бою си.

В а с и л и н а : Чого?

Єлена : Шо не схоче Василь чекати на мене та й оженилци з єнчьов.

В а с и л и н а : Все може бути. Я си не сподію з него такого, але, ек то ка'ут, все може бути...

Єлена : Василинко, любко... Може, бе-сте були такі до мене ласкаві та й грешні та вговорили Василя. Най ше зачекаєт. Най ше зачекаєт троха – може, йкос, Бог даст, всьо си злагодит на добре.

В а с и л и н а : Я буду говорити. Єк на мене, то красшої жинки вин не знайде, хучь би цілі села віходив. Але ци вин мене послухає, того сказати не можу. Але заговорила сми си з тобов, а води в хаті нема. Дай, Боже, здоровля. (*Пішла з коновков*).

Єлена (*з поклоном*): Госкіт здорові. (*Тихо всюда; настуває гірський вечір*). Западаєтци світлонько... З-за гір'я, з-за мір'я тихим злетом ніченька злітаєт Божя... Тихо в до-

линах, тихо верхами, тихо всюда у світі Господнім... (*Протягає руку до зізди*). Он і зіздохька перша засвітила ся. Молю си до тебе, зіронько мала, Божее оченько! І до тебе молю си, нічко золотая, і до тебе, Макінко Пречиста, Пресвятая Богородичько! Зішліт мені долечьку добру! Зішліт мені мого судженого, аби я з ним, лиш з ним вік свій вікувала. Най не плачу я, най ми серця жура не ломит, най чистов душев світови Божому радую си. (*Зажурилась; далеко, далеко чути трембіту; Єлена оживляється*). Трембіточька! Коледничьки си збирают! Васильчік мій з ними! Коби ж ми хучь здалека 'го побачити! (*Побігла*).

Иван (*у хаті; в'яже гудзи*): Не гудз в'єжу, а рит виїтови нашому, аби мене не кривдив та й не напастував за пусто-дурно. Не гудз в'єжу, а ирти моїм ворогам, та панам, та гавкунам, та пльоткарям, аби не мали сили-моци мні нічьо шкодити езиками. (*В'яже величезний гудз*). Не гудз в'єжу, не гудз в'єжу, не гудз в'єжу, а хавку мої жинці. Аби заткало їй виднині й довіку! Аби впхало їй отаке в дерланку, аби вже раз блага була та сумирна та й аби цес рик нам сумирно пройшов, а не так пид хавков мої жинки. Та й їк цес гудз пидо мнов мовчит, так аби моя жинка мовчала повсекчес. (*Присідає гудз моцно кілька разів*). Отак...отак...отак...

Параска (*перебрана в светочне лудіне; з хлібом*): А ти шо тут ворожиш? А ти шо тут примов'єєш? То ти на мене гудзи накладаєш? То ти на мене фебру йкус накладаєш? Чкай же, – я ті гудзів на голові нароб'ю. (*Витягає гудзи з-під лавиці, б'є Йвана*). Оце тобі гудзи... Оце тобі гудзи... Оце тобі гудзи...

Иван: Нічьо, нічьо, нічьо, жинко... нічьо. (*Старав ся запхнути гудзи під лавицю*). Жинко!.. Бій си Бога!... Параска!.. Шо я ті винен? Жинко, потерпи хучь цесу вечеру!...

Параска: Ой шесте твоє, шо тепер така днина сегонне, а то би я тебе ше не так спарила. Іди стрілей, дідько би

тобов стрілив у шкребіте та в дим. Чес уже на тайну вечеру. *(Бачить, що нема Микули)*. А де того дідько вхопив?

И в а н *(лагодить пістоль)*: Та що ти, жинко, дїтько та й дїтько? Така днина, а ти... Та же то грих великий. Вин, щез би, на то-то лиш чекає, аби вскочіти за твоїм словом у хату та нечість заводити *(Він тепер при зброї, то й не боїться)*.

П а р а с к а: Но? *(Ближить ся до Йвана, а той витягає проти неї пістоля)*. Вчи мене, вчи! Бо я ще не вчена! Бо я гирше вид тебе знаю. З вами, дідьками, й сама сета П'єтінка Божа у грих упадет. Шісті твоє, що ти тепер з пістолем, а то я би тебе навчила, ек мене вчити.

И в а н : Огов!... Дуже я тебе си бою. *(Пішов з хати)*.

Параска грозить йому кулаком услід; потім лагодить вечеру: кладе хліби у два ряди, поверх колачі, сіль у топках, цідить і солить біб, ставить на стіл голубці, рибу і т.д.

И в а н *(на дворі, до доньки)*: Синку... Шо ти си зажурила? Шо ти серце собі в'єлиш? Шо тобі долегає?

Є л е н а : Гєдику любий, гєдику мій солоденький... І вдень і вночі одна жура мене з ниг валит – шо прийде́т си мені марно загибати через цесу мачуху.

И в а н : А може, ше Бог дасть екос...

Є л е н а : Шос мала надія. *(Махнула рукою; чути вистріл)*.

И в а н : Ов!.. То вже, відей, у Зетенюків стріляють.

Є л е н а : Ні, то у Варварчуків. Стріляйте, гєдику, й ви.

И в а н : Уступи си на бик трішки. *(Стріляє)*.

В а с и л и н а *(виходить з коновков)*. Але-сте й грєнули, сусідо, шо аж мені у вухах видгомоти пишшли.

И в а н : О, цесе пістолєтко велике у мене. Ше гідово. Ше гідо мій у Сиготі ци у Молдові дес купив.

Василина: Шо ваша Єлена все си журит? Чіму не зробите так, аби їй було добре?

Иван: Ой сусідонько, ой голубонько моя золота. Та ж неба бих радий прихилити глі свої дитини, але шо ж я можу? Шо я можу?

Василина: Та же ви ґаздов у хаті. Загрозили би жинці, ци ек.

Иван: Ей де? Не знаєте ви мої баби. Та же то таке насіне, шо то тоті щезники, не тепер згадуючи, будут оминати у пеклі, та вона, дивіт ци. ше з того і у рай готова нарокувати.

Параска (з дверей): А тебе шо там дідьки мучіют? Стрілив-єс, то йди т'хаті. Ше хату треба обкурювати, шоби фискавка не близила си та й ласиця не пхала си ид маржині. (До Василини): А ти чьо тут зуби вішкірееш, ти? Мой, диви си, аби і ти не впала в біду сегодне вид мене!

Иван: Та дай же покі, жинко!... А Госпитку любий та дужий. Та же Василина одовица, вечері не робит, то ж полюцкому та по-християнцкому годило би си на вечеру запросити.

Параска: Обійдет ци про жебраків та про гавкунок. (Гримнула дверима).

Иван: Кумко солоденькі... А може, бе-сте були ласкаві поступити ид' нам на вечеру сегонне.

Василина: Ѓекувать, Иванку. Ліпше вже пересиджу вечеру у хаті, ек на таке запрошене йти.

Иван: А я вас таки дуже прошу. Може, моя жинка чужого хрескенина у хаті повстидаєтци та й змовчит троха.

Єлена: Вуйночько любенькі, прийдіт. Може, таки і в нас цесе сето велике тихо си опровадит.

Иван: Направду прийдіт. Шо таке чужий хрескенин у хаті, то таки чужий.

Єлена: Прийдіт, вуйночько, прийдіт. Вона змовкнет.

Василина: Кому радісь на таке йти?

Єлена: Але ж ми вас так просимо.

Иван: Може, пан Биг дасть, вона втихне єкос.

Василина: Та... най вже буде. Лиш іду коновку виднести та шош пореднішого на себе узети.

Єлена: Їєкувать вам, вуйночцько, шо-сте такі любі та грешні. *(Пішла з Василюю).*

Параска (з дверей): А ти скоро, розбило би те на гладкій дорозі?

Иван: Та йду, йду, йду... То прийдіт, кумочцько, та не бавте си.

Параска: Шо ти мені жебраків у хату накликаєш? Буком буду гнати! Буком!

Иван: Нічьо, нічьо, жинко... Нічьо, нічьо... Та же грих... Та же...

Параска: У, дідько сорокати! На маєш хлібець, на маєш ладан, на маєш кокуцик, на маєш мак самосійний - диви си, абе-с не розсипав.

«Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»

Інсценізація за романом Ліни Костенко «Маруся Чурай»

*В її віршах — історія народу:
його щасливі і тривожні дні...*

*Змири гординю, приклони коліна,
Торкнись душею їхньої строки,
Чурай Маруся, Леся, горда Ліна –
Богині слова і святі жінки...*

В. Ковтуненко

Читець.

Історія залишила нам не так багато жіночих імен у поезії: грецька поетеса Сапфо, Анна Ахматова, Леся Українка... У цей ряд ми з повним правом можемо поставити і Ліну Костенко.

Її поетичний світ - різноманітний і багатолікий. Усе хвилює душу поетеси - історичне минуле українського народу, його сьогодення, людина з її почуттями, роздумами, духовними цінностями, кохання, проблеми екології та ін.

1-й учень.

Незвичайна доля цієї жінки. Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві на Київщині в родині вчителів. У 1936 році сім'я перебралася до Києва, де Ліна закінчила середню школу, навчалася в Київському педінституті, а згодом у Московському літературному інституті ім. О.М. Горького. Роки навчання в Москві – час становлення таланту, формування життєвих принципів.

Ліна Костенко – одна з перших у плеяді молодих україн-

ських поетів, що з'явилися на літературному обрії на рубежі 50-60 років. Збірки її віршів «Проміння землі», «Вітрила» викликали інтерес у читачів і критики, а книга «Мандрівка серця» (1961 р.) закріпила успіх, засвідчила творчу зрілість поетеси.

2-й учень.

Книги «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», що вийшли пізніше, стали помітним явищем української літератури.

Звучить пісня «Ой не ходи, Грицю»

3-й учень.

Історичний роман у віршах «Маруся Чурай» - унікальне явище в українській літературі. Надрукований уперше тиражем 8 тис. примірників, він розійшовся блискавично.

Драма характеризує цілий пласт народного життя з його радістю і горем, любов'ю і зрадою, чарівними піснями й чорною заздрістю

Маруся Чурай, за переказами, жила в Полтаві в 1625-1650 роках. Талановита дівчина складала пісні, любила Григорія Бобренка. Батько її, козак-запорожець, загинув у боротьбі з польською шляхтою. Маруся вірно чекала коханого Гриця з походу, та він, повернувшись, зрадив її. Невимовна печаль призводить до трагедії: напій-отруту, що вона приготувала для себе, випадково випиває Гриць. Марусю звинувачують у навмисному вбивстві і засуджують до страти. Помилювання від гетьмана їй привозить Іван Іскра, що давно кохав її. Душевні муки, відчай передчасно зводять дівчину до могили.

*Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту.
Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою.*

*Плавились бані дерев'яних церков.
Вітер був сильний. Полум'я гуготіло.
І довго ще літав над руїнами магістрату
легенький попіл спалених паперів –
всіх отих книг міських Полтавських,
де були записи поточних судових справ.
Може, там була і справа Марусі Чурай?
Може, тому і не дійшло до нас
жодних свідчень про неї, що книги міські Пол-
тавські "през войну, под час рабованя города,
огнем спалені"?*

Року Божого такого-то, і місяця такого-то, і дня
перед Мартином Пушкарем, полковником,
в присутності Семена Горбаня, що був на той час війтом
у Полтаві,
перед суддею, Богом і людьми
Чурай Маруся - на підсудній лаві,
і пів-Полтави свідків за дверми.
І загула б та книга голосами,
і всі б щось говорили не те саме.
І чорні бурі пристрастей людських
пройшли б над полем буковок хистких.

Тоді стара Бобренчиха, вдова,
суду такі промовила б слова:

– Пане полковнику і пане войте!
Ускаржаюся Богу і вам на Марусю,
що вона, забувши страх божий,
отруїла сина мого Григорія.
І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер,
на здоровлі перед тим не скорбівши,

през отруєння і през чари бісовські.
То вам, панове, правдиво, під сумлінням, кажу
і людьми те освідчу.

Оскаржену Марусю Чураївну
тоді суддя суворо запитав, –
коли, чого і для якої причини
таке незбожне діло учинила?

Але вона ні слова не сказала,
усправедливлень жодних не дала,
тільки стояла, яко з каменю тесана.

Тоді громада загула прелюто:
Вона ж свій злочин визнала прилюдно!

Тоді устала мати, Чураїха,
і сказала так:

Чужа душа – то, кажуть, темний ліс.
А я скажу: не кожна, ой, не кожна!
Чужа душа – то тихе море сліз.
Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна.

І чим же, чим ви будете карати
моє смутне, зацьковане дитя?
Чи ж вигидає суд і магістрати
страшнішу кару, ніж таке життя?!

Ви грамотні. Ви знаєте латину.
За крок до смерті, перед вічним сном,

одного прошу:
у мою дитину
не кидайте словами, як багном.

Іван приходив. Так, посидів мовчки.
Устав, пішов, оглянувся з воріт.
Лише весна укинулась в листочки,
підняв їх знову гетьман у похід.

Заграли знову труби до походу,
війнуло громом з Тясьмина-ріки.
Богдан підняв козацтво за свободу,
універсалом обіслав полки.

– І знов земля кипить у боротьбі.
І знову я належу не собі, –
сказав Іван. Дивився, як востаннє.
Торкнув мене прощальними вустами.

Не знала я, що сум такий огорне.
Вмирати буду, – пом'яну добром.
Кирея з вильотами чорна
в останній раз майнула за бугром

Звучить пісня «За світ встали козаченьки»

Виходить полк. Іван під корогвами.
І я край шляху остеронь стою.
Моя душа здригнулася словами.
Співають пісню, Боже мій, мою!

І "Зелененький барвіночку"

й "Не плач, не журися,
а за свого миленького Богу помолися".
І про того козаченька, що їхав за Десну.
"Рости, рости, дівчинонько, на другу весну! "
І про воду каламутну, чи не хвиля збила.
І про тую дівчиноньку, що вірно любила.
І про гору високу, і про ту криницю...

Дівчата вчора берегом ішли
та й заспівали: "Ой не ходи, Грицю".

А я стояла... Що ж мені, кричати?..
Які мені сказати їм слова?..
Дівчаточка, дівчатонька, дівчата!
Цю не співайте, я ж іще жива.

«Над Черемошем»

(Іван Боднарчук «Над Черемошем»)

Історія Гуцульщини – це частина історії всієї України. Початки її губляться в темряві віків і відомі нам лише з народних переказів. За часів Київської Русі наш край входив до її складу. З кінця XII до середини XIV століття Гуцульщина належала до Галицько-Волинського князівства. Шість століть Гуцульщина перебувала під чужоземним пануванням, розірвана в різний час між Угорщиною, Польщею, Молдавією, Литвою, Австрією, Австро-Угорщиною, Чехо-Словаччиною, Румунією... Лише 1945 року ціла Гуцульщина повернулася до України, від якої була відірвана силою.

Багатовікова неволя не змогла вбити волелюбності гуцулів. За свободу й справедливість боролися опришки та буковинські гуцули під проводом Лук'яна Кобилиці. На боротьбу за волю України йшли січові стрільці, воя-

ки Української Галицької армії в 1918-1920 роках. Двічі – у 1919 та 1939 роках – ставали на бій за незалежність гуцули Закарпаття. Велике повстання підняли галицькі гуцули 1920 року проти польської окупації. Не змирилися вони й з більшовицьким та фашистським режимами, борючись у лавах Української Повстанської Армії та на фронтах Другої світової війни. Незчисленних втрат зазнала Гуцульщина в боротьбі за незалежність України, про що свідчать хрести, могили, пам'ятники в багатьох селах та поблизу них.

НАД ЧЕРЕМОШЕМ

Дія друга

Відбувається на початку 1945 року. Обстановка гуцульської хати: на столі Свята вечеря, горить запалена свічка.

***Батько з матір'ю**, навколішки, моляться: зразу тихо, а опісля вголос.*

Батько. Молимо Тебе, Боже наш, допоможи ласкою своєю тим, що караються в тюрмах, на засланнях, заблуканим на далеких дорогах та й нашим дітям допоможи дібратись до рідного порога, щоб в родинному колі зібратись за Свят-Вечірнім столом, щоб при Святій вечері пом'янути тих, що полягли, та тих, що розгубились на далеких дорогах в поворотній дорозі до рідного дому.

Хрестяться, зводяться на ноги, підходять до столу.

Батько. Та ти, небого, налагодила, як на п'ятьох.

Мати. Та я так, як попередніх років, коли то засідали ми за стіл цілою нашою родиною: Андрій, Василь, Оксана, а

то залишилось нас двоє, немов для покути. Ну, то Оксана недалеко. Десь, може, навідається, а тих два невідомо, чи живуть. Вечерю їм поставимо на вікні, як годиться для померших.

Батько. Одірвались діти від нас, немов те листя, що його вітер обніс, та й не знати, звідки їх виглядати. Тільки цей далекий гуркіт гармат прибивається до наших вікон, немов страшна гроза.

*Перехрестились, сіли до вечері. Свічка потріскувала, гнулась,
ронячи сльози на хліб, у якому була застромлена.
По часі почувся стукіт до вікна. Наслухували.*

Мати (насторожено). Може, погасити свічки?

Батько. Ні, не треба, я загляну у вікно. (*Потонув у темній шибиці, стукіт продовжується*). А хто це там? Кого вам треба?

Андрій (знадвору). Відчиніть! Це я, Андрій.

Батько. Який Андрій? Андрія нашого нема. Андрій на війні. Ще в 39-ім, як узяли в Червону Армію, то й не навідувався.

Андрій (знадвору). Та це я, батьку... я, ваш син Андрій. Не пізнаєте? Відчиняйте!

Батько. О Господи! Хтось підшивається під нашого Андрія!

Мати (влипла у вікно). Хто це там? Кому треба Андрія?

Андрій (знадвору). Та це я, мамо. Не пізнаєте мене? Відчиняйте, тату! Це ж ваш син, Андрій!

Батько. Світи, Марто, ліхтар!

Мати (світить ліхтар). Уважай, чоловіче!

Батько бере ліхтар, виходить надвір. За хвилину впускає в хату Андрія.

Андрій. Пізнаєте, мамо? (*Андрій кидається обцілювати батьків*). Згасіть, батьку, ліхтар!

Мати (*з плачем радості*). Сину, синочку наш! Як ти прибився до нас? Мені тяжко в це повірити. Це немов сон.

Андрій. Заслоніть вікна!

Батько (*заслонюючи вікна*). Скидай, сину, мундир із себе. Дай йому, мамо, сорочку, хай переодягнеться.

Андрій. Ні, ні! Не турбуйтеся! Дайте, хай я лиш помию руки! Я мушу бути готовий на всякий випадок, коли треба буде вихопитись з хати... Заскочив на часок, впросився у свого командира, то ж мушу повертатись, щоб бути на час.

Мати. Сідай, сину, до столу, до вечері! Сьогодні в нас Свят-Вечір.

Андрій. Зараз, матінко, хай тільки роздягнусь та впорядкую свої речі. Щоб опісля чого не забути... Ну, то оповідайте! Як наші? Де Василь, Оксана?

Батько. Василя забрали німці на роботу, вже близько рік тому, та й досі жодної вістки не маємо. Була чутка, що, буцімто, наші хлопці розбили той цілий транспорт і звільнили забораних, але й досі нічого певного не знаємо.

Андрій. А Оксана?

Мати. Оксани також нема вдома, вчиться десь...

Батько. Ну, то підходь до столу! Сідай до вечері. Оце ми з мамою тільки що почали. Може, вип'ємо по чарці?

Андрій. Ні, пити не буду, хіба тільки пригублю для годиться. О! А це що? Вареники, кутя, узвар? Давно вже такого не їв. Затужив за родинним теплом...

Батько. Чи отримував ти наші листи? На жодного ти нам не відписав.

Андрій. Не дивуйтесь. У війну це не так легко.

Мати. Ну, то розкажуй! Розкажуй, як ти прибився до нас?

Андрій. Це випадково. Цікавий збіг обставин. Наші частини зупинилися в Косові. Я згадав, що сьогодні Свят-

Вечір, підійшов до свого командира, чи не відпустив би він мене відвідати вас? Він зразу й чути не хотів, а опісля пере-думав. Сказав: «Нікому про це не говори й не попадайся нікому в руки. Я про це не знаю. Розумієш? А вранці будь на стійці».

Мати. Ну, то як тобі щастить, синку, три роки ми тебе не бачили?

Андрій. Аби не гірше, мамо, бо до цих пір лише раз був ранений та й то не тяжко. А люди падають. Падають, як мухи.

Батько. Коли ж врешті буде кінець цьому кровопролиттю?

Андрій. Війна вже довго не потриває. Думаю, що відвороту вже не буде. Німець уже не вернеться. У Берліні буде йому кінець. Америка доїде йому кінця. Советський Союз висів на волоску, зовсім не був готовий до війни. В перших днях налетів німецьких літаків був один хаос. Завдяки американській допомозі воєнне щастя змінилося. В кінці, Америка візьме верх.

Батько. А тоді?

Андрій. Тоді буде спокій!

Стукіт до вікна, мати біжить до вікна, батько тримає двері за клямку. Андрій насторожується, бере свої речі і кидається в двері бічної кімнати. За вікном — коляда: «Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я, а ми знаєм, що пан дома, сидить собі кінець столу».

Мати (дивиться у вікно, прислухаючись). Відчини! Це пани колядники. Впускай у хату!

Батько відчиняє двері. В хату входить Оксана, а за нею — брат Василь.

Оксана. Приводжу вам гостя в хату. Чи пізнаєте?

Мати. О сину наш, Васильку! Звідки ти взявся? *(Кидається до нього, обціловує, хата наповняється радістю).* Звідки це ти, дочко, нам його приводиш? Де ти його знайшла?

Батько. Як це ви знайшли одне одного, діти мої! Ми ж увесь час лише й про вас думаємо!..

Василь. А як інакше? Ми ж рідні, одна в нас душа, одна думка, одне стремління, завжди приведе воно нас до рідного порога — до рідних батьків.

Мати. Де ж ти перебував? Хто тебе доглянув?

Василь. Для нас тепер рідною стріхою – ліс.

Мати. Прислухаємось до гомону лісу, але не сподівались, що Василь там.

Василь. Не такого я роду, щоб не знав додому броду.

Батько. О, це така несподіванка. Господня сила впорядкує всім. А про Андрія нашого, не чули ви там?

Оксана. Андрій же у Червоній Армії, не чули ви? Думаю, що ще зустрінемося з ним.

Василь. Коли б тільки не в боях, щоб не став брат на брата... Така то наша доля проклята. Одні з червоними, друзі з німцями, а коли ж уже станемо всі по одній стороні, як годилося б нам.

Батько виходить у бічні двері, по часі повертається з Андрієм. Василь і Оксана вихоплюють револьвери, Андрій хапається за наган.

Батько *(з піднесеними руками).* Гей, а ви що? Не пізнали одне одного?

Мати *(вскакує між них з розпучливим криком).* О діти, краще хай куля ця прошиє матірне серце, коли знімається братня рука на брата. Та це ж наш Андрій! Не пізнали?!

Оксана, Василь і Андрій опускають револьвери, обнімаються.

Батько. А тепер, діти, відкладіть свою зброю, сідайте за наш родинний Свят-Вечірній стіл. Помолимось разом, що Господь допоміг нам зібратись при Святій вечері.

Всі схилили голови в пошептах молитов. Після молитви засідають до Святої вечері. Подають одні одним страви, оживляються розмови.

Андрій. Як це дивно воно складається. Сам Бог порядкує нами. Не домовляючись, зібрались ми за спільний Свят-Вечірній стіл, після довгих років розлуки.

Мати. Згадайте, діти, як маленькими ви були. Андрій, старший, уже був більшенький, згадую, як водив вас маленькими в коляду. Пісень та коляд навчав вас. Ану згадайте ту першу: «На небі зірка ясно засяла».

*Знадвору влетіла коляда «Нова радість стала». Всі потонули в мовчанку, заслухані в коляду, що нагадувала їм їхнє дитинство. **Батько** виніс коляду. Повернувся.*

Батько. Зробили нам приємність, а коляди не взяли.

Мати. Андрій в усьому був провідником. Тут уся околиця його гарно згадує.

Василь. Він же перший познайомив мене з Шевченковим “Кобзарем”.

Оксана. В нашій «Просвіті», пригадую, був інструктором українських танців.

Мати. Тут усі перепитують, чи пише Андрій? А він пропав, як камінь у воду.

«Яворівські співаночки»
(Із збірки «Яворівські співанки»)

Мої співанки

Я вам хочу, люди добрі,
Пісень заспівати.
Про краї славний – Гуцульщину,
Про гори Карпати.

Та я собі заспіваю,
Щоби люди чули,
Які файні співаночки
Співають гуцули.

Під горою, над рікою,
В нашім ріднім краю,
Там село моє рідненьке,
Про него співаю.

Усі разом:
Співаночки наші милі,
Де ви си поділи,
Вас забули в Україні,
І ви посивіли.

В незалежній Україні
Ми вас позбирали
І в книжечці файнесенькій
Вас надрукували.

А ми собі заспіваймо,
Та здалеку чути,

Про наш звичай єворівський
Не можем забути.

Наші люди єворівські
Всьо вміют робити,
Вни вміют си набувати
Та й си веселити.

Хлопці:

А я - хлопец молоденький,
Лишень до розбою,
Та ек вийду на вулицу,
Гусети си бою.

Та ек вийшов на вулицу,
Там гусі чепіло,
Єк би була не паличка,
Було би ми з'їло.

Єк би була не паличка,
Не та луговина,
Була б мене молодого
Вода примулила.

Усі разом:

А ек ми си полюбили,
Сухі дуби цвили,
А ек ми си залишили,
Сиренькі прив'єли.

Сухий дубе, сухий дубе,
Нічо с кі не буде,

Та із мене, їворика,
Колисочка буде.

Колисочка їворова,
Коник вороненький,
Та лиш седе та й поїде
Хлопець молоденький.

Дівчата:

Зайшло сонце за віконце,
За лісок темненький,
Цісар військо розпускає,
Їде мій миленький.

Та я свого миленького
Здалека пізнаю:
Він високий та тоненький,
Єк берізка в гаю.

Та до мене, легіники,
До мене, до мене,
Перед хати єблиночка
Солоденька в мене.

Перед хати єблиночка
Солодко зродила,
Ші солодша дівчинонька
Попід ню ходила.

А я собі заспіваю,
Три голоси маю:
Один пуцу по калині,
Другий – по Дунаю.

Один пуцу по калині,
Другий – по Дунаю,
Третій пуцу в Україну,
Там я любка маю.

А я маю та три любки,
Довкола, довкола,
Один Василь, другий Петро,
А третій Никола.

Хлопці:

Ой, я седу на коника,
Та все голя, голя,
Де ворота замаєні,
Там дівчина моя.

Де ворота замаєні,
Там, де нова брама,
То там моя дівчинонька,
Єк намальована.

Дівчата:

Подивиси, моя мамко,
Икий світ біленький,
Котрий хлопець є найкращий,
Ото мій миленький.

Котрий хлопець молоденький,
Він вівці заверне,
Дай му, Боже, здоров'єчко,
Куда си поверне.

Усі разом:

Ми співаєм співаночки,
Весело, весело,
Чути наші співаночки
Аж на третє село.

Ми співаєм співаночки,
Співаєм, співаєм,
Наше село гуцульське
У них прославляєм.

А єк дрібно музиканти
Гуцулку заграють,
Про щасливий рід гуцульський,
Й гори заспівають.

Та не тільки заспівають,
Усі затанцюють,
Темперамент наш гуцульський
По всім світі вчуют.

Танець «Гуцулка»

III.5. Вивчаємо історію свого краю

«ІСТОРІЯ ГУЦУЛЬЩИНИ» ПРОГРАМА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Концепція гуцульської школи як регіональної української національної передбачає «вивчення і використання педагогічних можливостей гуцульщинознавства, що повинно максимально наблизити освіту до життя, забезпечити здійснення в найширшому обсязі краєзнавчого принципу у вивченні предметів, прищеплення учням реального, а не абстрактного патріотизму на основі виховання любові до рідного краю, тобто до його історії, природи, народного мистецтва, звичаїв, традицій. Тут мова йде про виховання не лише гуцула, а передусім – українця, європейця, громадянина соборної України, який живе в центрі Європи». Виховання справжнього патріота України починається від рідного порога, а відтак в процесі вивчення історії своєї малої Батьківщини, у нашому випадку – Гуцульського регіону та історії України. Дидактичний принцип вивчення рідного краю вимагає всебічного знання його історії, бо не можна любити те, чого не знаєш.

Методологічною базою курсу є Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Програма «Освіта (Україна ХХІ сторіччя)», Концепція загальної середньої освіти / Постанова колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 12/5 – 2 від 22.11.2011 року, Концепція національного виховання. – К., 2009, Національна доктрина розвитку освіти. – К., 2002, Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» /Національна доктрина розвитку освіти. 17/04/2002. № 347/2002,

Указ Президента України «Про збереження та популяризацію гуцульської культури» від 2 вересня 2009 р., № 703/2009.

«Історія Гуцульщини від найдавніших часів до сьогодення» - курс, який можна вивчати в певному обсязі в 6-7 класах (1 година на тиждень) і більш поглиблено – у випускних 9 і 11 класах загальноосвітньої школи, що передбачає вивчення політичного, соціально-економічного, культурного й духовного становища Гуцульщини.

Завдання курсу:

- дати учням знання з історії Гуцульщини від найдавніших часів до сьогодення;
- активізувати краєзнавчу, пошукову, науково-дослідницьку діяльність школярів на уроках та в позаурочний час;
- розвивати в учнів інтерес і повагу до історії свого краю;
- виховувати школярів справжніми громадянами України;
- розвивати творче мислення, формувати власний погляд на політичні, соціально-економічні, культурні і духовні процеси, що відбувались і відбуваються на Гуцульщині.

Програма курсу розроблена на основі «Орієнтовної програми з гуцульщинознавства для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та вищих навчальних закладів», підготовленої Пелипейком І.А., затвердженої Вченою радою Івано-Франківського ОППО 19 червня 1998 року, протокол № 3.

Програма передбачає практичну роботу школярів з додатковою літературою, збір краєзнавчого матеріалу, туристсько-краєзнавчу роботу, уроки-екскурсії в краєзнавчих музеях, що значно активізує навчально-пізнавальну діяльність, сприяє формуванню історичних компетентностей учнів. «Бібліотека гуцульської школи», що налічує до сорока книг, а також ряд інших видань дозволяють педагогу забезпечити краєзнавчий принцип вивчення історії України, здійснювати морально-патріотичне виховання школярів.

Чільне місце в програмі займають важливі події в історії Гуцульщини (опришківський рух, формування січового стрілецтва, Гуцульська Республіка, проголошена в Ясіні 7 січня 1919 року, гуцульське повстання 1920 року в Жаб'ї та інших селах, немеркнучі подвиги вояків УПА), що мають велике значення у вихованні школярів.

Основними компонентами програми є: зміст історичного навчального матеріалу, перелік вимог до рівня знань, умінь, навичок учнів, на який вчитель орієнтується під час вивчення конкретних тем, тематичний план, календарно-тематичне планування уроків, рекомендована література.

Навчальний матеріал у програмі поділений на теми, для кожної з яких визначені орієнтовні часові межі. Кожну тему завершує підсумковий урок (урок корекції та контролю навчальних досягнень учнів) за темою. Вчитель може проводити різні види оцінювання знань, умінь, навичок учнів, визначати рівень навчальних досягнень учнів згідно критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з історії.

Інформаційні питання розподілені за окремими уроками, але при цьому вчитель може самостійно планувати уроки чи обрати один із варіантів календарно-тематичного планування.

Пропоновані інформаційні питання складають той мінімум знань, який належить обов'язково засвоїти учням на різних рівнях навчальних досягнень відповідно до їх індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей. Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів представлені у програмі у вигляді переліку знань, умінь і навичок, яких мають набути учні під час вивчення тієї чи іншої теми.

Програма вивчення історії Гуцульщини як окремого предмета передбачає одну годину на тиждень (факультатив, курс за вибором). Проте, виходячи з умов школи, може бути і півгодини або використання цього матеріалу в процесі вивчення історії України, органічно вплітаючи його у відповідні теми того самого періоду.

Тема, зміст навчального матеріалу, рекомендована література

Вступ. Ознайомлення учнів із завданнями і структурою курсу. Література та інтернет-ресурси. Форми і методи організації навчальної діяльності на заняттях курсу. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. Що і як вивчає «Історія Гуцульщини» (1 год.)

I. Знайомство з курсом “Історія Гуцульщини від найдавніших часів до сьогодення” (2 год.)

Предмет, завдання курсу. Історико-етнографічні землі Гуцульщини. Географічні та природні умови Гуцульщини. Походження назв “гуцул”, “Гуцульщина”. Національний склад населення краю в минулому і тепер.

Література

1. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Видання друге, доповнене. Т.ІІІ. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 464 с.
2. Гуцульщина . Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27-30.
3. Гуцульщина. Короткий довідник / За редакцією П. Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124с.
4. Крет Н.М. Гуцульщина літературна. - Косів: Писаний Камінь, 2002. – 412 с.
5. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 286 с.
6. Лосюк П. Гуцульська школа. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
7. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 166 с.

8. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: Довідник. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
9. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів, 1992.
10. Пелипейко І. Флора. Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 226 с.
11. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
12. Хрестоматія з гуцульщинознавства / Упоряд., авт. передм. П.В.Лосюк. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.

II. Гуцульщина від найдавніших часів до середньовіччя (IX-XVII століття) (4 год.)

Гуцульщина за часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Включення території Гуцульщини (плем'я білі хорвати) до складу Київської Русі Володимиром Великим та Ярославом Мудрим.

Буковинська, Галицька та Закарпатська Гуцульщина під іноземним пануванням (XIV – поч. XVI ст.). Турецько-татарські набіги на гуцульські села. Соціально-економічні відносини в містах і селах Гуцульщини.

Антикріпосницький опір селян-гуцулів. Виникнення та розвиток опришківського руху.

Гуцульщина в період Хмельниччини 1648-1655 р.р.

Література

1. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Видання друге, доповнене. Т.III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 464 с.
2. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27 - 30.
3. Гуцульщина. Короткий довідник / За редакцією П. Ло-

- сюка. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.
4. Крет Н.М. Гуцульщина літературна. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 412 с.
 5. Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 286 с.
 6. Лосюк П. Гуцульська школа. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
 7. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 166 с.
 8. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі: Довідник. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
 9. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів, 1992.
 10. Пелипейко І. Флора: Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 226 с.
 11. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
 12. Хрестоматія з гуцульщинознавства / Упоряд., авт. передм. П.В.Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.

Узагальнення за темами «Вступ», «Знайомство з курсом «Історія Гуцульщини від найдавніших часів до сьогодення», «Гуцульщина від найдавніших часів до середньовіччя (IX-XVII століття)» (1 год.)

III. Гуцульщина в період Нового та Новітнього часу (7 год.)

1. Гуцульщина в період Нового часу (друга половина XVII - середина XVIII століть) (3 год.)

Феодална верхівка. Категорії селян та їх економічне і правове становище. Міста. Солеварна промисловість. Торгівля сіллю.

Розвиток антифеодальної боротьби. Піднесення опришківського руху. Поема «Довбуш» Ю. Федьковича.

Економічні та політичні зв'язки Гуцульщини з Наддніпрянською Україною.

2. Гуцульщина в кінці XVIII - першій половині XIX століть (2 год.)

Соціально-економічні умови. Антикріпосницька боротьба. Селянські заворушення на Галицькій Гуцульщині. Рух опришків в кінці XVIII - першій половині XIX століть.

Гуцульщина в другій половині XIX – на початку XX століть (2 год.)

Адміністративний поділ Гуцульщини. Гуцульське населення. «Просвіта» в гуцульських селах.

Література

1. Витвицький Софрон. Історичний нарис про гуцулів. – Коломия, 1993.

2. Грабовецький Володимир. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. – Львів, 1982.

3. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Видання друге, доповнене. Т.III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 464 с.

4. Грабовецький Володимир. Олекса Довбуш. – Львів, 1994.

5. Грабовецький Володимир. Карпатське опришківство до початку XVIII століття // Гуцульська школа. – 1994. – № 2. – С. 31-35.

6. Грабовецький Володимир. Народний герой Гуцульщини Олекса Довбуш і його наступники // Гуцульська школа. – 1995. – № 1. – С. 26 - 31.

7. Гуцули Буковинського краю. – Вижниця, 1994.

8. Гуцульщина . Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27 - 30.

9. Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 3 - 6.

10. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. Том 1. – Чикаго-Львів, 1995. – С. 331 - 337.

11. Крип'якевич Іван. З історії Гуцульщини. – Львів, 1929.

12. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів, 1992.

13. Плай. Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт., прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.

14. Сеньків Іван. Гуцульська спадщина.- К., 1995. – С. 115-143.

15. Сіреджук П. Торгівля на Галицькій Гуцульщині // Гуцульська школа. – 1996. – №1. – С. 21-23.

16. Шухевич Володимир. Гуцульщина. – Верховина, 1997. – С. 212-267.

17. Хрестоматія з гуцульщинознавства. / Упоряд., авт. передм. П.В.Лосюк. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.

Узагальнення за темою «Гуцульщина в період Нового та Новітнього часу» (1 год.)

IV. Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях ХХ століття. Події ХХ століття на Гуцульщині (5 год.)

Участь гуцулів у Першій світовій війні (1914-1918 рр.). Січовий рух на Гуцульщині. Гуцули в лавах українських січових стрільців. Легендарний гуцульський курінь.

Події 1918-1919 років на Гуцульщині. Включення території Гуцульщини до складу ЗУНР. Буковинське віче у Чернівцях. Гуцульська республіка 1918-1919 р.р. у с. Ясіні.

Події 1920-1930 років. Гуцульське повстання 1920 р. у с. Головах. Участь гуцулів у бойкотуванні виборів до сейму

1921 р. Поширення комуністичних ідей. Карпатська Україна 1939 р.

Гуцульщина під фашистським та комуністичним режимами (1939-1945). Збройний опір УПА. Космач – столиця УПА. Бої 1944 р. УПА з військами НКВС (місця захоронення повстанців – Яблунівські криниці, Косів, Кути). Карпатський рейд Сидора Ковпака, вбивство С. Руднева.

Гуцульщина у складі УРСР та СРСР (1945-1991 р.р.). Коллективізація і примусове виселення у Сибір заможних газд. Нищення традиційного укладу життя гуцулів.

Релігійне і культурне відродження Гуцульщини у 1990-х рр. Повернення до культурної самобутності гуцулів. Участь гуцулів у виборах Президента України, парламентських виборах у роки незалежності України. Діяльність Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» (Д. Ватаманюк, альманах «Виноградна лоза»). Гуцульські фестивалі. Філія Інституту українознавства Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, науково-дослідницька лабораторія «Гуцульська етнопедagogіка і гуцульщинознавство» (Косів, 1994), Гуцульська освітянська рада (голова П.Лосюк).

Література

1. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Видання друге, доповнене. Т.ІІІ. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 464 с.
2. Гуцули у визвольній боротьбі: Спогади січового стрільця Михайла Горбового / За ред.. Романа Ковалю. – Косів - Вінниця, 2009. – 472 с., іл..
3. Гуцульщина . Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27-30.
4. Гуцульщина: Короткий довідник / За редакцією П. Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.
5. Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного

- і духовного розвитку в незалежній Україні. – Івано-Франківськ, 1994. – С.3-6.
6. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. У 3-х томах.. – Чикаго - Львів, 1985-1995.
 7. Іваничук Євген. Яблунівські криниці: Хроніка розкопок жертв комуністичного терору (1990). – Коломия: Поступ, 2000.
 8. Пелипейко І. Флоря: Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 226 с.
 9. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
 10. Хрестоматія з гуцульщинознавства. / Упоряд., авт. передм. П.В.Лосюк. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 124 с.
 11. Яримович Роман. Гуцульськими пляями: Оповідання, нариси, спомини. – Боффало: Гуцульщина, 1993.

Узагальнення за темою «Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях ХХ століття. Події ХХ століття на Гуцульщині» (1 год.)

V. Господарське життя і матеріальна культура гуцулів. Культурне і громадське життя на Гуцульщині (11 год.)

Господарське життя гуцулів (3 год.)

Сільське господарство на Гуцульщині. Найдавніші заняття гуцулів: збиральництво, риболовля, полювання. Землеробство. Скотарство. Вівчарство. Полонинське господарство. Сплави на Гуцульщині і переробка лісу. Домашні промисли гуцулів: бондарство, столярство, кушнірство, ткацтво, ліжникарство, вишивка, гончарство, писанкарство. Торгівля. Міста. Транспорт. Обробка мінеральної сировини. Харчова, хімічна, нафтодобувна промисловість. Текстильне, шкіряне, металообробне виробництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27-30.
2. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. Том 1. – Чикаго - Львів, 1995. – С. 331 - 337.
3. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів, 1992.
4. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. - Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. - 416 с.
5. Сеньків Іван. Гуцульська спадщина. – К., 1995. – С. 115-143.
6. Сіреджук П. Торгівля на Галицькій Гуцульщині // Гуцульська школа. – 1996. – №1.– С. 21-23.
7. Шухевич Володимир. Гуцульщина. – Верховина, 1997. – С. 212-267.

Гуцульське село (2 год.)

Особливості гуцульських сіл, зумовлені гірською місцевістю. Оседок. Гражда. Гуцульська хата, інтер'єр. Господарські будівлі. Церковна архітектура. Народне мистецтво. Фольклор. Гуцульський говір. Одяг гуцулів. Родинні та храмові свята: Різдво, Водохрестя, Великдень, Юрія, Івана, Петра і Павла, Миколая, Гуцульські страви. Космологія та демонологія гуцулів. Народна магія і медицина.

Література

1. Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 27-30.
2. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. Том 1. – Чикаго - Львів, 1985. – С. 331 - 337.
3. Пелипейко І. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів, 1992.

4. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. - Яворів: Редакція журналу "Гуцульська школа", 1996. - 416 с.
5. Сеньків Іван. Гуцульська спадщина. - К., 1995. - С. 115-143.
6. Сіреджук П. Торгівля на Галицькій Гуцульщині // Гуцульська школа. - 1996. - № 1.- С. 21-23.
7. Шухевич Володимир. Гуцульщина. - Верховина, 1997. - С. 212-267.

Освіта і шкільництво, мистецтво і культура (3 год.)

Освіта і шкільництво на Гуцульщині. Парафіяльні (дяківські) школи. Перші державні школи. Початкові школи. Школа – ідеологічний інструмент у часи тоталітаризму. Перехід до обов'язкової середньої освіти. Мистецькі навчальні заклади в Косові і Вижниці. Гуцульська школа: сьогодні і завтра. Освітні реформи.

Церковні книги – стародруки. Усна народна творчість. Художня література. Гуцульський театр. Музика. Архітектура. Прикладне і декоративне мистецтво. Образотворче мистецтво. Місця оздоровлення на Гуцульщині. Буркутський курорт. Вшанування Тараса Шевченка на Гуцульщині.

Література

1. Арсенич П. Етнографічна діяльність на Гуцульщині народних учителів // Гуцульська школа. - 1995. - № 2. - С. 13-15.
2. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. - К., 1987. - С. 319 - 360.
3. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. У 3-х томах. - Чикаго - Львів, 1985 - 1995.
4. Захарчук - Чугай Р. Родина Шкрібляків: Альбом. - К., 1979.
5. Качкан В. Ганна Василящук. - К., 1985.

6. Качкан В. Михайло Ломацький – учитель і дослідник Гуцульщини // Гуцульська школа. – 1995. – № 1. – С. 64-66.
7. Крет Н. Гуцульщина літературна.. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 412 с.
8. Лащук Юрій. Косівська кераміка. – К., 1966.
9. Ломацький М. Українське вчителство на Гуцульщині. – Торонто - Онтаріо, 1958.
10. Лосюк П. Гуцульська школа. До 150-річчя школи. – Косів, 1997.
11. Никифоряк Д. Освіта Вижниччини: історія і сучасні проблеми // Гуцульська школа. – 1997. – № 1. – С. 7-9.
12. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі. – Косів, 1997.
13. Плай: Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
14. Сеньків Іван. Гуцульська спадщина. – К., 1995. – С. 259 - 274.
15. Сіреджук П. Освіта Галицької Гуцульщини у XVIII-XIX ст. // Гуцульська школа. – 1996. – № 1. – С. 61-63.

Гуцульщина в житті і творчості видатних культурно-громадських діячів (3 год.)

Гуцульщина в житті і творчості українських культурних, державних діячів кінця ХІХ – ХХ століть: Лесі Українки, І. Франка, М. Павлика, Я. Окуневського, М. Грушевського, Г. Хоткевича (Гуцульський театр у Краснійлі), В. Гнатюка, В. Шухевича, М. Коцюбинського та ін.

Релігійне життя на Гуцульщині в ХІХ–ХХ століттях. Роль церкви у розвитку краю (діяльність парохів О. Волянського, Т. Окуневського). Переслідування релігії і церкви у ХХ столітті. Патріарх Володимир (Василь Романюк). УГКЦ у підпіллі в 1950–1980-х рр. Відродження УГКЦ у 1990-х рр., відновлення церков, каплиць.

Гуцульщина в літературі і мистецтві. Українські дослідники Гуцульщини (XIX–XX ст.) – І. Вагилевич, В. Гнатюк, В. Шухевич, Ф. Вовк, В. Кубійович, М. Ломацький, І. Сеньків, В. Грабовецький, П. Арсенич, П. Сіреджук, І. Пелипейко та ін. Українські письменники про Гуцульщину – І. Франко, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська С. Пушик, Д. Павличко, Т. Мельничук, Б. Радиш та ін. Гуцульщина в образотворчому мистецтві, музиці, кіно: М. Устиянович, І. Труш, І. Деркач, О. Новаківський, О. Кульчицька, П. Плитка-Горицвіт; В. Івасюк, М. Гринишин, О. Білаш, О. Гавриш, А. Гнатишак; «Тіні забутих предків», «Камінна душа», «Довбуш», «Гори димлять», «Білий птах з чорною ознакою», «Час збирати каміння», «Один у полі воїн», «Атентат», «Нескорений».

Гуцульська діаспора. Причини еміграції гуцулів у XX ст. Східна і західна діаспора. Гуцульські Товариства за кордоном («Гуцульщина», «Чорногора», «Прут», «Черемош», ім. О. Довбуша, ім. Марка Черемшини). Періодичні видання «Гуцулія», «Гуцульщина». Гуцульський дослідний інститут у Чикаго (М. Домашевський, «Історія Гуцульщини»). Письменники і дослідники: Віра Вовк, М. Ломацький, І. Сеньків, І. Боднарук, І. Чмола, Р. Яримович, І. Кузич-Березовський та ін.

Література

1. Арсенич П. Етнографічна діяльність на Гуцульщині народних учителів // Гуцульська школа. – 1995. – № 2. – С. 13-15.
2. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Видання друге, доповнене. – Т.ІІІ. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 464 с.
3. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 319-360.

4. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини. У 3-х томах.. – Чикаго - Львів, 1985-1995.
5. Захарчук - Чугай Р. Родина Шкрібляків: Альбом. – К., 1979.
6. Качкан В. Ганна Василяшук. – К., 1985.
7. Качкан В. Михайло Ломацький – учитель і дослідник Гуцульщини // Гуцульська школа. – 1995. – № 1. – С. 64-66.
8. Крет Н. Гуцульщина літературна. – Косів: Писаний Камінь, 2002. – 412 с.
9. Лащук Юрій. Косівська кераміка. – К., 1966.
10. Ломацький М. Українське вчительство на Гуцульщині. – Торонто - Онтаріо, 1958.
11. Лосюк П. Гуцульська школа. До 150-річчя школи. – Косів, 1997.
12. Никифоряк Д. Освіта Вижниччини: історія і сучасні проблеми // Гуцульська школа. – 1997. – № 1. – С. 7-9.
13. Пелипейко І. Гуцульщина в літературі. – Косів, 1997.
14. Плай. Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт. прим., довідок і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
15. Сеньків Іван. Гуцульська спадщина. – К., 1995. – С. 259-274.
16. Сіреджук П. Освіта Галицької Гуцульщини у XVIII-XIX ст. // Гуцульська школа. – 1996. – № 1. – С. 61-63.

Узагальнення за темою «Господарське життя і матеріальна культура гуцулів. Культурне і громадське життя на Гуцульщині» (1 год.)

Підсумковий урок. Значення отриманих знань у формуванні компетентності учня, вихованні свідомого громадянина, збереженні автентичності Гуцульщини (1 год.)

Перелік вимог до рівня знань, умінь, навичок учнів

№ з/п	К-сть год.	Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня знань, умінь, навичок учнів
1	1	Вступ. Ознайомлення учнів із завданнями і структурою курсу. Література та інтернет-ресурси. Форми і методи організації навчальної діяльності на заняттях курсу. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. Що і як вивчає «Історія Гуцульщини»	УЧЕНЬ: <i>показує</i> на карті межі Гуцульщини (Галицької, Буковинської, Закарпатської), головні гірські вершини і хребти. <i>Застосовує</i> та пояснює на прикладах поняття і терміни «Гуцульщина», «гуцули». <i>Пояснює</i> походження назви «гуцул», «Гуцульщина».
2	2	Тема 1. Знайомство з курсом. Історико-етнографічні землі Гуцульщини. Географічні та природні умови Гуцульщини. Походження назв “гуцул”, “Гуцульщина”. Національний склад населення краю в минулому і тепер.	<i>Використовує</i> дані джерел про географічні та природні умови регіону, особливості низинних та гірських частин Гуцульщини. <i>Розповідає</i> про національний склад населення краю в минулому і тепер.
3	4	Тема 2. Гуцульщина від найдавніших часів до середньовіччя (IX - XVII століття) Гуцульщина за часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Включення території Гуцульщини (плем'я білі хорвати) до складу Київської Русі Володимиром Великим та Ярославом Мудрим. Буковинська, Галицька та Закарпатська Гуцульщина під іноземним пануванням (XIV – поч. XVI ст.). Турецько-татарські набіги на гуцульські села. Соціально-економічні відносини в містах і селах Гуцульщини. Антикріпосницький опір селян-гуцулів. Виникнення та розвиток опришківського руху. Гуцульщина в період Хмельниччини 1648-1655 р.р.	УЧЕНЬ: <i>показує</i> на карті межі Гуцульщини (Галицької, Буковинської, Закарпатської), головні гірські вершини і хребти. <i>Застосовує</i> та пояснює на прикладах поняття і терміни «білі хорвати», «Київська Русь», «Галицько-Волинська держава», «антикріпосницький опір», «опришок». <i>Пояснює</i> походження назви «опришок». <i>Використовує</i> дані джерел про перебування Гуцульщини у складі Київської Русі, Галицько-Волинської держави, сусідніх держав у XIV – поч. XVI ст. <i>Розповідає</i> про становище Гуцульщини під владою Польщі, Угорщини, Молдавського князівства; спустошливі набіги турків і татар на гуцульські села. <i>Використовує дані джерел</i> про турецько-татарські набіги на гуцульські села, виникнення та розвиток опришківського руху, події на Гуцульщині в період Хмельниччини 1648-1655 років.

4	1	Узагальнення за темами «Вступ», «Знайомство з курсом «Історія Гуцульщини від найдавніших часів до сьогодення», «Гуцульщина від найдавніших часів до середньовіччя (IX-XVII століття)»	
5	7	Тема 3. Гуцульщина в період Нового та Новітнього часу (друга половина XVII – середина XVIII століть) 1. Гуцульщина в період Нового часу (друга половина XVII – середина XVIII століть) Феодальна верхівка. Категорії селян та їх економічне і правове становище. Міста. Солеварна промисловість. Торгівля сіллю. Розвиток антифеодальної боротьби. Піднесення опришківського руху. Поема «Довбуш» Ю. Федьковича. Економічні та політичні зв'язки Гуцульщини з Наддніпрянською Україною. 2. Гуцульщина в кінці XVIII – першій половині XIX століть Соціально-економічні умови. Антикріпосницька боротьба. Селянські заворушення на Галицькій Гуцульщині. Рух опришків в кінці XVIII – першій половині XIX століть. 3. Гуцульщина в другій половині XIX – на початку XX століть Адміністративний поділ Гуцульщини. Гуцульське населення. «Просвіта» в гуцульських селах.	УЧЕНЬ: <i>показує на карті гуцульські села і міста, що виникли у XVII-XIX ст.</i> <i>Пояснює причини та особливості заселення гірської частини Гуцульщини; причини виникнення та значення опришківського руху.</i> <i>Називає категорії селян; місця перебування опришків, імена ватажків опришківського руху – О.Довбуша, В.Баярака, інших; літературні пам'ятки про опришківський рух; міста на Гуцульщині.</i> <i>Розповідає про особливості соціально-економічного розвитку Гуцульщини; адміністративний поділ Гуцульщини; початок трудової еміграції; діяльність «Просвіти» в гуцульських селах.</i> <i>Оцінює діяльність народних месників – опришків та їхніх ватажків.</i> <i>Порівнює значення опришківського, селянського рухів, «холерних бунтів» у XIX столітті: причини, хід, наслідки.</i>
6	1	Узагальнення за темою «Гуцульщина в період Нового та Новітнього часу (друга половина XVII – середина XVIII століть)»	
7	5	Тема 4. Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях XX століття. Події XXI ст. на Гуцульщині. Участь гуцулів у Першій світовій війні (1914-1918 р.р.). Січовий рух на Гуцульщині. Гуцули в лавах українських січових стрільців. Легендарний гуцульський курінь. Події 1918-1919 років на Гуцульщині. Включення території Гуцульщини до складу ЗУНР. Буковинське віче у Чернівцях. Гуцульська республіка 1918-1919 р.р. у с. Ясині. Події 1920-1930 років. Гуцульське повстання 1920 р. у с. Головах.	УЧЕНЬ: <i>показує на карті місця перебування на Гуцульщині усусів; села Ясиня, Голови, Березови, Космач, селища Кути, Яблунів, місто Косів – місця найвизначніших подій початку XX століття.</i> <i>Застосовує та пояснює на прикладах поняття і терміни «Перша світова війна», «Друга світова війна», «УСС», «віче», «Карпатська Україна», «сейм», «УПА-Народна самооборона», «НКВС», «колективізація», «колгосп».</i>

		Участь гуцулів у бойкотуванні виборів до сейму 1921 р. Поширення комуністичних ідей. Карпатська Україна 1939 р. Гуцульщина під фашистським та комуністичним режимами (1939-1945). Збройний опір УПА. Космач – столиця УПА. Бої 1944 р. УПА з військами НКВС (місця захоронення повстанців – Яблунівські криниці, Косів, Кути). Карпатський рейд Сидора Ковпака, вбивство С. Руднева. Гуцульщина у складі УРСР та СРСР (1945-1991 рр.). Колективізація і примусове виселення у Сибір заможних газдів. Нищення традиційного укладу життя гуцулів. Релігійне, культурне відродження Гуцульщини у 1990-х рр. Повернення до культурної самобутності гуцулів. Участь гуцулів у виборах Президента України, парламентських виборах у роки незалежності України. Діяльність Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» (Д. Вагаманюк, альманах «Виноградна лоза»). Гуцульські фестивалі. Філія Інституту українознавства Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, науково-дослідницька лабораторія «Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство» (Косів, 1994), Гуцульська освітянська рада (голова П.Лосюк).	<i>Використовує дані джерел про становище Гуцульщини під час Першої та Другої світових воєн, у 1920-1930-х р.р.</i> <i>Розповідає про видавничу діяльність гуцульських товариств в Україні. Порівнює особливості розвитку краю в роки панування радянської влади та в роки незалежності.</i> <i>Характеризує релігійне та культурне життя гуцулів в умовах незалежної України.</i> <i>Оцінює значення діяльності патріарха Володимира (В. Ромацького) в релігійному житті краю.</i>
8	1	Узагальнення за темою «Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях XX століття. Події ХХІ ст. на Гуцульщині»	
9	11	Тема 5. Господарське життя і матеріальна культура гуцулів. Культурне і громадське життя на Гуцульщині. 1. Господарське життя гуцулів Сільське господарство на Гуцульщині. Найдавніші заняття гуцулів: збиранництво, риболовля, полювання. Землеробство. Скотарство. Вівчарство. Полонинське господарство. Сплати на Гуцульщині і переробка лісу. Домашні промисли гуцулів: бондарство, столярство,	УЧЕНЬ: <i>Застосовує та пояснює на прикладах поняття і терміни «культура», «матеріальна культура», «духовна культура», «домашній промисел», «ремесло».</i> <i>Розповідає про полонинське господарство, заготівлю, сплавляння і переробку лісу, сільське господарство, бондарство, столярство, ткацтво, ліжникарство, вишивку, гончарство, писанкарство; виникнення міст, розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі, транспорту,</i>

	ткацтво, ліжникарство, вишивка, гончарство, писанкарство. Торгівля. Міста. Транспорт. Обробка мінеральної сировини. Харчова, хімічна, нафтодобувна промисловість. Текстильне, шкіряне, металообробне виробництво. 2. Гуцульське село Особливості гуцульських сіл, зумовлені гірською місцевістю. Оседок. Гражда. Гуцульська хата, інтер'єр. Господарські будівлі. Церковна архітектура. Народне мистецтво. Фольклор. Гуцульський говір. Одяг гуцулів. Родинні та храмові свята: Різдво, Водохрестя, Великдень, Юрія, Івана, Петра і Павла, Миколая. Гуцульські страви. Космологія та демонологія гуцулів. Народна магія і медицина. 3. Освіта і шкільництво, мистецтво і культура Освіта і шкільництво на Гуцульщині. Парафіяльні (дяківські) школи. Перші державні школи. Початкові школи. Школа – ідеологічний інструмент у часи тоталітаризму. Перехід до обов'язкової середньої освіти. Мистецькі навчальні заклади в Косові і Вижниці. Гуцульська школа: сьогодні і завтра. Освітні реформи.	значення соляних джерел в селах Пістинь, Стопчатів, Уторопи, Течуча, Делятин, Кути, ін. для розвитку торгівлі; обробку мінеральної сировини, харчову, хімічну, нафтодобувну промисловість, текстильне, шкіряне, металообробне виробництво. <i>Порівнює</i> спосіб життя гуцулів низинних і гірських сіл в різні історичні часи. <i>Оцінює</i> значення мистецької спадщини народних майстрів для розвитку культури гуцулів. <i>Застосовує</i> та пояснює на прикладах поняття і терміни «парафіальна школа», «державна школа». <i>Показує</i> на карті населені пункти, в яких були відкриті перші державні школи, місця перебування культурно-громадських діячів, центри мистецького життя Гуцульщини тощо. <i>Розповідає</i> про політику австрійського та польського урядів щодо освіти і шкільництва, про перші школи на Гуцульщині. <i>Порівнює</i> стан освіти і шкільництва на Гуцульщині, зокрема в своєму селі. <i>Характеризує</i> особливості релігійного і церковного життя гуцулів у XIX- на початку XXI століть.
	Церковні книги – стародруки. Усна народна творчість. Художня література. Гуцульський театр. Музика. Архітектура. Прикладне і декоративне мистецтво. Образотворче мистецтво. Місця оздоровлення на Гуцульщині. Буркутський курорт. Вшанування Тараса Шевченка на Гуцульщині. 4. Гуцульщина в житті і творчості видатних культурно-громадських діячів Гуцульщина в житті і творчості українських культурних, державних діячів кінця XIX – XX століть: Лесі Українки, І. Франка, М. Павлика, Т. Окуневського,	<i>Висловлює</i> власні судження з приводу збереження гуцулами родинних, релігійних звичаїв, обрядів, кулінарських традицій. <i>Визначає</i> роль Гуцульщини в житті і творчості українських та іноземних культурних, державних діячів кінця XIX – XX століть. <i>Розповідає</i> про причини трудової еміграції гуцулів, <i>оцінює</i> діяльність товариств гуцулів за кордоном.

		М. Грушевського, Г. Хоткевича (Гуцульський театр у Краснійлі), В. Гнатюка, В. Шухевича, М. Коцюбинського та ін. Релігійне життя на Гуцульщині в XIX–XX століттях. Роль церкви у розвитку краю (діяльність парохів О. Волянського, Т. Окуневського). Переслідування релігії і церкви у XX столітті. Патріарх Володимир (Василь Романюк). УГКЦ у підпіллі в 1950–1980-х рр. Відродження УГКЦ у 1990-х рр., відновлення церков, каплиць. Гуцульщина в літературі і мистецтві. Українські дослідники Гуцульщини (XIX–XX ст.) – І. Вагилевич, В. Гнатюк, В. Шухевич, Ф. Вовк, В. Кубійович, М. Ломацький, І. Сеньків, В. Грабовецький, П. Арсенич, П. Сіреджук, І. Пелипейко та ін. Українські письменники про Гуцульщину – І. Франко, Г. Хоткевич, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, С. Пушик, Д. Павличко, Т. Мельничук, Б. Радиш та ін. Гуцульщина в образотворчому мистецтві, музиці, кіно: М. Устиянович, І. Труш, І. Деркач, О. Новаківський, О. Кульчицька, П. Плитка-Горицвіт; В. Івасюк, М. Принишин, О. Білаш, О. Гавриш, А. Гнатишак; «Тіні забутих предків», «Камінна душа», «Довбуш», «Гори димлять», «Білий птах з чорною ознакою», «Час збирати каміння», «Один у полі воїн», «Атентат», «Нескорений». Гуцульська діаспора. Причини еміграції гуцулів у XX ст. Східна і Західна діаспора. Гуцульські Товариства за кордоном («Гуцульщина», «Чорногора», «Прут», «Черемош», ім. О. Довбуша, ім. Марка Черемшини). Періодичні видання «Гуцулія», «Гуцульщина». Гуцульський дослідний інститут у Чикаго (М. Домашевський, «Історія Гуцульщини»). Письменники і дослідники: Віра Вовк, М. Ломацький, І. Сеньків, І. Боднарук, І. Чмола, Р. Яримович, І. Кузич-Березовський та ін.	
10	1	Узагальнення за темою «Господарське життя і матеріальна культура гуцулів. Культурне і громадське життя на Гуцульщині»	
11	1	Підсумковий урок. Значення отриманих знань у формуванні компетентності учня, вихованні свідомого громадянина, збереженні автентичності Гуцульщини	

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ З ІСТОРІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

- 1753, 1763- перші згадки прізвищ «Гуцул», «Гуцуляк».
- 1383- приєднання земель теперішньої Галицької і Буковинської Гуцульщини до Польщі.
- XIII ст. - приєднання земель теперішньої Закарпатської Гуцульщини до Угорщини.
- 1424- перші письмові згадки про Жаб'є і Косів.
- 1443- перша письмова згадка про Печеніжин.
- 1448- перша письмова згадка про Кути.
- 1498- перший напад кримських татар і турків на галицькі села.
- Поч. XVI ст. - зародження опришківського руху.
- 1529- перша письмова згадка про опришків.
- 1502, 1508. 1509- напади кримських татар на галицькі села.
- 1502-1505- Коломия і навколишні села у складі Молдавії.
- 1589- напад турків на Коломию.
- 1596- засновано м. Надвірну.
- XVI ст. - засновано с. Яблунів.
- 1670-1681- діяльність опришківських загонів під проводом Нестора в Коломийському повіті.
- 1676-1681 - на Коломийщині діяли загани опришків під проводом Івана Винника і Василя Гліба.
- 1694 - перша письмова згадка про Яворів.
- Поч. XVII ст. - діяльність опришківського загону Івана Пискливого на Коломийщині.
- 1738-1745- боротьба карпатських опришків на чолі з уродженцем Печеніжина Олексою Довбушем.
- 24.08.1745 - трагічна загибель Олекси Довбуша в с. Космачі (народився в 1700р.).
- 1745-1754- діяльність опришківського загону під проводом Василя Баюрака

- 1754, квітень - страта в Станіславові В. Баюрака.
- 1755-1759 - опришківський рух очолював Іван Бойчук. в загоні якого були і запорізькі козаки
- 1770- епідемія чуми.
- 1772 - згідно першого поділу Польщі землі увійшли до складу Австрійської монархії.
- 1824- в Яворові почала діяти дяківська школа.
- 1831 - епідемія холери.
- 1830-ті - краєзнавчі мандрівки І. Вагилевича, Я. Головацького з метою визначення меж Гуцульщини.
- 1848 - указ австрійського цісаря про скасування кріпацтва. На честь цієї події в селах Гуцульщини були встановлені пам'ятні хрести.
- 1849 - селянське повстання під проводом Лук'яна Кобилиці у Вижницькому повіті.
- Поч. ХХ ст. - заснування культурно-просвітницьких товариств «Січей» на Гуцульщині(у Яворові в 1907р.) Активісти вчителі Іван Савкевич, Лука Гарматій, Михайло Вахнюк та інші.
- 1850 - у Косові засновано «Ткацьке товариство».
- 1853 - в с. Монастирське (тепер м Косів) народився український письменник, фольклорист, літературознавець і громадський діяч Михайло Павлик.
- 1880 - вперше побував на Гуцульщині в Яворові І. Франко.
- 1880- арешт І.Франка в Яблунові, ув'язнення І.Франка, М.Колцуняка в коломийській тюрмі.
- 16.09.1885- перше в Галичині селянське віче (збори) в с. Жаб'є.
- 31.08.1886- селянське віче в Косові.

- 1889- в с. Головах Верховинського району народився етнограф, письменник, культурний діяч Петро Шекерик-Доників.
- 1890-ті- початок трудової еміграції в Канаду.
- 1899- початок промислового видобутку нафти у Космачі, вугілля - у Мишині, а згодом у Ковалівці.
- Кін. XIX - поч. відвідування Гуцульщини українськими державними, культурними діячами XX ст. - М.Грушевським, І.Франком, М.Коцюбинським, В.Шухевичем, В.Гнатюком, Ф.Вовком, Г.Хоткевичем, О.Терлецьким, О.Олесем, О.Кобилянською, Н.Кобринською, Лесею Українкою, К.Квіткою та іншими.
- 1901. липень - в Яворові проїздом до Буркута зупинялася в Окуневських Леся Українка разом з К.Квіткою.
- 1902 - споруджено нафтопереробний завод у Надвірні.
- 1909 - в Яворові народився інженер Р.Яримович, автор книги «Гуцульськими пляями».
- 1910-1914- діяльність аматорського «Гуцульського театру», створеного Г.Хоткевичем у с.Красноїллі, тепер Верховинський район.
- 1914-1918 - участь гуцулів у Першій світовій війні.
- 1914 - в Яворові і навколишніх селах перебували російські кавалеристи.
- 1915- відступ російських військ із Гуцульщини. Участь гуцулів-«усусів» у бою на г. Маківка.
- 1916- повернення російських кавалеристів. Бої між російською та австро-угорською армією за Косовом, у Черганівці, Кутах. Створення Гуцульського куреня УСС під керівництвом Гриця Голинського.

- 1917- приїзд у Яворів війська С.Петлюри.
- 1917, осінь - відновлення польських порядків у Галицькій, румунських - у Буковинській, мадярських - у Закарпатській Гуцульщині.
- 12.04.1917 - у Косові утворилась перша на Прикарпатті Рада. До неї увійшли російські солдати і робітники солеварні.
- 1919- у с.Ясіня Рахівського району проголошена Гуцульська республіка на чолі з президентом Степаном Ключураком.
- 1920 - гуцульські повстання у селах Голови, Зелене. Жаб'є проти польських окупантів.
- 1921 - робітничі виступи, страйки у Биткові, Слободі Рунгурській, Космачі, Печеніжині.
- 1922 - бойкот виборів до польського сейму і сенату.
- 1939, вересень - відступ окремих підрозділів польської армії, прихід частин Червоної Армії.
- вересень 1939 - радянська окупація.
- 1939-1945 - участь гуцулів у Другій світовій війні.
- червень 1941 - участь гуцулів у Великій Вітчизняній
- травень 1945 - (радянсько-німецькій) війні.
- 1942 - голод на Гуцульщині.
- 14.10.1942- заснування Української повстанської армії (УПА) на Волині.
- 27.01.1944- наказ Головного штабу УПА про створення військового округу (ВО-4) «Говерля», який ділився на 4 тактичні відтинки (ТВ). До ТВ «Гуцульщина» входили курені «Гайдамаки», «Карпатський», «Колодзінського», «Березівський», а згодом - і «Перемога».
- 16.09.1944- звільнено Яворів від німецьких окупантів.
- 15.01.1945- переможний бій повстанців з НКВС в с. Космач-Рушорі.

- 1950 -1951 - проведена примусова колективізація (створено колгоспи).
- 1953 - в с. Криворівні Верховинського району відкрито літературно-меморіальний музей ім. [Франка.
- 1960 - в школах запроваджено обов'язкове восьмирічне навчання.
- 1968 - у Косові створено виробничо-художнє об'єднання «Гуцульщина».
- 1971 - в Печеніжині Коломийського району відкрито пам'ятник Олексі Довбушу.
- 1973 - в Косові па честь М.Павлика встановлено бронзовий бюст письменника.
- 1979 - остання дараба пройшла Черемошем.
- 25.02.1991 - урочисте відзначення у Яворівській школі 120-річчя від дня народження Лесі Українки. Хор «Гомін» виконав гімн «Ще не вмерла Україна».
- 24.08.1991 - проголошено незалежність України.
- 14.12.1991 - відновлення вчителями історичного хреста «Воля», встановленого на честь скасування панщини 1848р.
- 1992, травень - відзначення 150-річчя від дня народження композитора М.Лисенка.
- 1993. серпень - відвідання Яворівської школи учасниками Першого світового конгресу гуцулів.
- 1994. жовтень - Відзначення 300-річчя першої письмової згадки про Яворів, встановлення пам'ятного знака на г. Стоянові.
- 3.01.2006- приїзд до Яворівської школи Президента України Віктора Ющенка.
- 2010 - Відзначення Року Окуневських (150-річчя від дня народження вихідця з Яворова, адмірала Австрійського флоту Ярослава Окуневського та 135-річчя від дня народження відомої піаністки Ольги Окуневської).

III.6. Ростимо народних умілівців

Народне мистецтво втілює в собі талант народу, його мудрість, розуміння краси і добра, споконвічне бажання творити. Воно пробуджує радість сприйняття світу, любов до природи, культури, народних традицій, а практичні заняття сприятимуть розвитку національної свідомості, стануть для вас, юні шанувальники мистецтва, джерелом творчого натхнення. Адже в атмосфері духовності, серед красивих корисних речей, зроблених вмілими руками, ви навчитеся з повагою ставитись до людей праці, наберете впевненості в своїх силах, пізнаєте радість творчості.

III.6.1. “СУХЕ” ГУЦУЛЬСЬКЕ РІЗЬБЛЕННЯ ВИРОБІВ З ДЕРЕВИНИ

Різьблення — належить до найдавніших технік художнього декорування виробів з дерева. Протягом багатьох віків на Гуцульщині розвивалося й міцніло мистецтво різьблення деревини, тобто декорування (прикрашання) ужиткових виробів оригінальними візерунками та орнаментами.

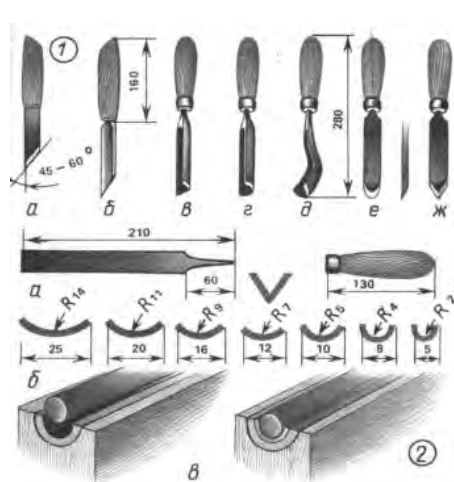
Згідно усталеної класифікації, різьблення деревини можна поділити на **три основні види**:

- плоске;
- плоско-рельєфне;
- об'ємне або скульптурне.

Найпоширенішим різьбленням є плоске, яке, в свою чергу, поділяється на контурне (гравіювальне), лункове і тригранно-виїмчасте (геометричне). На Гуцульщині значного поширення набуло тригранно-виїмчасте різьблення у поєднанні з лунковим та підібраним фоном, яке у місцевих жителів дістало локальну, характерну лише для цього регіону, назву — “сухе” гуцульське.

Відновлення національних традицій у культурі і мистецтві сприяє розвитку та вдосконаленню гуцульських художніх ремесел, у тому числі й різьблення деревини. Оригінальна техніка виконання, простий за конструкцією різальний інструмент, який легко виготовити власними силами вдома чи в шкільних навчальних майстернях, значні виховні можливості цього виду декоративно-ужиткового мистецтва дозволяють вам прилучитися до справи відродження, розвитку й поширення гуцульського різьблення.

Інструменти, пристрої та матеріали для різьблення деревини

Для проведення занять з різьблення деревини використовується обладнання шкільного типу, яке є переважно в усіх столярних навчальних майстернях. Тому ми хочемо зосередити вашу увагу лише на комплекті спеціального різального інструменту, який використовується для декорування поверхонь виробів

Рис. 137. Види різьбярського інструменту і технологія їх виготовлення: 1 – різьбярський інструмент: а – скісний ніж («скосачок»), б – звичайний ніж, в – кутова стамеска («різчик»), г – півкругла стамеска («пшеничка»), д – стамеска-клюкарза («фучок»), е – плоска стамеска з півкруглим лезом, ж – двосторонній плоский ніж («городничок»); 2 – виготовлення стамесок: а – полотно і рукоятка стамески, б – перерізи півкруглих і кутових стамесок, в – формування полотна півкруглої стамески

у техніці “сухого” різьблення.

Інструмент для художньої обробки деревини поділяється на різьбярський, столярний та розмічальний. До різьбярського інструменту належать ножі різних форм та стамески. Для деяких видів робіт використовують **звичайний ніж** з двостороннім загостренням леза (рис. 137, б). Основним інструментом для виконання тригранних і чотиригранних порізків є **скісний ніж (“скосачок”)**, який рекомендується виготовляти з полотна ножівки по дереву чи металу, хірургічного скальпеля, уламків коси, небезпечної бритви та ін. (137, а).

Довжина леза скісного ножа становить приблизно 20-50 мм, ширина — 15-20 мм, товщина — 1-2 мм. Кут нахилу різального краю становить 55-70°, кут загострення — 15-20°. Ручку для скісного ножа виготовляють з м’якої породи деревини (переважно з липи) довільної форми. Ручки різьбярського інструменту бажано не лакувати.

Подібним до “скосачка” є двосторонній плоский ніж, який на Гуцульщині отримав назву — “городничок” (рис. 137, ж).

Крім скісного ножа і “городничка” у комплекті потрібно мати плоскі, пологі та круті півкруглі стамески, стамески-клюкарзи й кутові різці. **Плоскі стамески** — це звичайні столярні стамески завширшки 2, 5, 8, 10, 12, 15, 20, 25, 30 мм, які використовуються залежно від ширини виконуваного елемента чи мотиву та віддалі між окремими елементами у композиції. Комплект плоских стамесок повинен складати 5-10 шт. Крім цього, для виконання окремих елементів використовують плоскі стамески з півкруглим лезом (рис. 137, е). Плоскі стамески із зігнутою ніжкою називаються “вибирачами”.

Також у комплекті повинні бути **півкруглі стамески**. Пологі півкруглі стамески-“пшенички” (рис. 137, г) мають

лезом більшого радіуса кривизни, ніж круті. Їх використовують для виконання орнаменту, складеного з елементів півкруглих обрисів (“руж”, “заячих вушок”, “сонечок” тощо). Для різьблення використовують до 5 шт. таких стамесок з шириною леза 3, 5, 8, 10, 15 мм і товщиною 1-2 мм. Круті півкруглі стамески-“підківки” використовуються для прорізування ліній та виконання окремих елементів (“підківок”, “змійок”, “слізок”, “парканця”). Для роботи потрібно мати 5-7 таких стамесок з шириною різального краю 1, 2, 3, 5, 7, 10 мм і товщиною 1-2 мм.

Стамески-клюкарзи (рис. 137, д) бувають усіх вище перерахованих профілів, але відрізняються від них зігнутою шийкою леза. У гуцульських майстрів вони отримали назву “фучки”. Вони використовуються для роботи у важкодоступних місцях, коли виникають незручності при різьбленні стамесками з прямими лезами, а також для зачищення поглибленого фону.

Кутові стамески — “різчики” (рис. 137, в) складаються з двох прямих паралельних лез, розміщених одне до одного під кутами 30°, 45°, 60°, 75° та 90°. Ширина леза не має важливого значення і коливається у межах 3-15 мм, товщина становить 1-2 мм. Розміри стамесок залежать, в основному, від розмірів виконуваних елементів. Якщо виконується дрібне різьблення, то й стамески використовують невеликі, для виконання крупних елементів потрібні стамески більших розмірів.

Прямі стамески виготовляють зі старих використаних надфілів. Надфілі відповідним чином загострюють, вправляють у дерев'яну ручку, просвердливши отвір дещо меншого діаметру за хвостовик надфіля. Прямі стамески, півкруглі клюкарзи та кутові стамески також можна виготовити з пружин різної товщини, попередньо нагрівши їх у муфельній печі та розклепавши до відповідної товщини.

Нерівності на прокованій пластині знімають на заточному крузі. Нагрівши пластину у муфельній печі до певної температури, їй надають відповідної форми, наприклад, стамески-кутника або напівкруглої стамески. Для утворення форми стамески використовують металевий стержень відповідного діаметра або тригранний напилок. Після проковування стамески піддають гартуванню.

Дуже важливо правильно загострити різальний інструмент. Скісний ніж загострюють з двох сторін на шліфувальному крузі так, щоб лезо у поперечному розрізі мало правильну клиноподібну форму, в іншому випадку кут фаски заважатиме лезу ножа лягати паралельно площині фону, а це перешкоджатиме плавному зрізуванню стружки.

Загострюють лезо до появи задири. Доводити різець потрібно вручну на дрібнозернистому бруску так, щоб фаска леза щільно прилягала до нього. Скісний ніж загострюють доти, поки задира не відпаде. Доводять ніж на полірувальному бруску (наклеєна на дерев'яний брусок шкіра з нанесеною абразивною пастою).

Усі інші види стамесок загострюють лише з зовнішньої сторони. Загострення проводять у тій же послідовності, що й скісний ніж, а доведення — на дерев'яному жолобчастому бруску з наклеєною на нього дрібнозернистою шліфувальною шкуркою. Жолобки бруска повинні відповідати профілю стамесок. У таких канавках фаска стамесок загострюється без відхилень, причому довжина фаски повинна бути дещо більшою за товщину полотна стамески. Задиру в таких стамесках знімають з внутрішнього боку півкруглим бруском, ширина якого відповідає ширині стамески.

Крім основного різьбярського інструменту у комплект повинен входити розмічальний інструмент, який служить для викреслювання шаблонів, трафаретів, розмічання елементів та мотивів різьблення на поверхні виробу. До комп-

лекту входять лінійка, олівець, кутник, звичайний та розмічальний циркуль, циркуль-круторіз, який використовується для розмічання та прорізування ліній контуру елементів різьблення, а також рейсмус, що служить для нанесення паралельних ліній, та шило. Для виготовлення декоративно-ужиткових виробів з дерева необхідні: калька, копіювальний папір та набір столярного інструменту (рубанок, напівфуганок, викружна пилка, лобзик, коловорот, дріль, набір свердел, цикля та ін.).

До найнеобхідніших пристосувань та пристроїв для занять художньою обробкою деревини відносяться: комплект струбчин для склеювання заготовок, шліфувальні насадки для токарного верстата СТД-120М, пристрій для висвердлювання колових елементів спеціальними свердлами-“швайсиками”, пристосування для нарізання шипів і для обрізання заготовок під різними кутами.

Шліфувальні насадки призначені для механічного шліфування плоских та увігнутих поверхонь. Обрізаний по контуру з твердої породи деревини диск діаметром 200-220 мм з наклеєним шліфувальним папером закріплюється з допомогою болта М12 у шпindel (патрон) верстата СТД-120М. Циліндрична заготовка довжиною 200-300 мм закріплюється з допомогою тризубця і задньої бабки та обточується до відповідних діаметрів, поступово зменшуючи діаметр ділянок (від 60 до 20 мм). На насадки наклеюється дрібнозернистий шліфувальний папір.

Полірувальний диск для доведення різців, стамесок, леза рубанка виготовляють аналогічно до шліфувального бруска, тільки на торець і передню поверхню наклеюють повсть або товсту шкіру.

Виконувати різьблення можна як за столярним верстаком, так й за звичайним столом (партою). Для початкового етапу навчання різьбленню краще підбирати деревину

м'яких порід: липу, осики, вільху тощо. Особливо для роботи підходить липа, деревина якої м'яка, однорідна за текстурою і кольором, добре піддається обробці різанням. У подальшому необхідно використовувати більш тверді породи деревини: грушу, бук, ясен, горіх та ін.

Зберігати різальні інструменти бажано так, щоб металеві робочі частини не псувалися. Тому краще їх тримати у футлярі з цупкого полотна (дерматину), де для кожного інструменту виготовлена окрема кишенька.

Декорування виробів з дерева у різних техніках різьблення за відсутності спеціальних столів виконують, як правило, сидячи на табуретах чи гвинтових стільцях за столлярними верстаками. Найкраще, коли верстаки одномісні, але можна використовувати й двомісні. Розміри верстаків повинні відповідати таким вимогам: ширина — 700-900 мм, довжина — 1000-1200 мм для одного учня, висота 1100-1200 мм; висота табуретів — 650-750 мм.

Приміщення, де займаються учні, повинно бути сухим, з температурою не нижче +18°C і вологістю повітря до 60%. Не рекомендується використовувати підвальні та напівпідвальні приміщення. Стелю та стіни фарбують у світлі тони. Освітлення повинно поєднувати природне та штучне світло. Природне освітлення має бути розсіяним, без попадання прямих сонячних променів. Найкраще, коли розсіяне світло забезпечують люмінесцентні лампи. Якщо в приміщенні встановлені лампи розжарювання, то світло повинно падати з двох точок (спереду та зліва), щоб на оброблюваній різьбленням поверхні не виникало різких тіней.

Традиційно для різьблення використовується деревина липи, яка росте майже на всій території України, зокрема й на Гуцульщині. Вона білого кольору, однорідної будови, м'яка і досить в'язка; легко і чисто різьбиться в усіх напрямках, майже не розтріскується і не жолобиться при висихан-

ні. На липі добре виконувати як крупні, так й дрібні декоративні елементи та мотиви. Вона добре тонується водними розчинниками в будь-який колір, гарно шліфується та полірується.

Якщо немає можливості заготувати деревину липи, її можна замінити осиковою. Деревина осики сріблясто-білого кольору, не схильна до загнивання; м'яка, однорідної будови; добре різьбиться в усіх напрямках; за багатьма ознаками подібна до липи. Але якщо зріз на липовій деревині є блискучим й чистим, то на осиковій — ворсистий; крім того вона частіше сколюється, тому рідко використовується для виконання дрібних елементів тригранно-виїмчастого різьблення.

Добрим матеріалом для різьблення є вільха, зокрема чорна. Її свіжозрубана деревина червонувато-жовтувато-білого кольору при взаємодії з повітрям — швидко червоніє. Вільха має м'яку, в'язку деревину, яка добре і чисто різьбиться в усіх напрямках та імітується (фарбується) під цінні породи деревини, зокрема червоне дерево. Через невеликі розміри стовбура, ядрову гниль та косошарість промислове використання вільхи обмежене.

Часто для різьблення використовують березу, яка поширена практично на всій території Гуцульщини. Її деревина білого кольору, однорідної будови, достатньо тверда і в'язка. Різьбиться відносно легко, має чіткі контури і високу чистоту зрізу. Суттєвим недоліком берези є висока гігроскопічність та здатність до розтріскування при висиханні. Тому матеріал для різьблення повинен бути достатньо сухим, щоб при усушці не розтріскувалися вже готові роботи.

Після майстерного оволодіння елементами й мотивами різьблення і виготовлення простих виробів з деревини липи, вільхи чи берези можна виконувати більш серйозні й відповідальні роботи, для яких підбирається деревина гру-

ші, черешні, горіха, бука, клена.

Заготовки для виготовлення декоративно-ужиткових виробів повинні бути добре просушеними, з допустимою вологістю 8-12%. Звичайно, що вологіша деревина краще й легше різьбитися в усіх напрямках, однак реальною є небезпека того, що при подальшому висиханні виконаний орнамент чи візерунок буде розтріскуватися, а сама заготовка — жолобитися. Сушити заготовки для роботи можна в приміщеннях біля закритих джерел тепла. Найкраще їх готувати завчасно й складувати на горищі або на подвір'ї під навісом для повільного й надійного висушування.

Техніка виконання елементів й мотивів “сухого” різьблення

В основі “сухого” гуцульського різьблення лежать різноманітні комбінації (поєднання) зовнішньо нескладних геометричних фігур: кіл, трикутників, чотирикутників, пірамід, трапецій, ліній тощо. Мистецтво цієї техніки різьблення полягає в тому, щоб умілим комбінуванням простих елементів створити складний і досконалий візерунок, в якому кожен окремий елемент чи мотив, кожен штрих був виконаний з великою точністю і акуратністю.

У пошуках досконалої орнаментальної композиції, особливо на початковому етапі навчання різьбленню, слід звертатися до творів народного мистецтва Гуцульщини. У роботах майстрів-різьбярів цього регіону України спостерігаються локальні особливості створення орнаментів, хоча окремі елементи й мотиви цього різьблення усюди є однаковими. Декор, виконаний “сухим” різьбленням, виграє контрастом світлотіней різьблених ліній, граней та вибраного фону.

Комбінацією основних елементів чи мотивів “сухого” різьблення можна створити безмежну кількість орнаментальних композицій. Такими елементами є лінії, кутики, трикутники, чотирикутники та ін. Однак краса різьбленого виробу визначається не лише його композицією, але й якістю виконання елементів та мотивів, їх чистотою й філігранною точністю.

Перед створенням і втіленням у матеріалі орнаментальних композицій в техніці тригранно-виїмчастого різьблення, необхідно в учнів сформувати навички виконання основних елементів на “тренувальних дощечках” таких порід деревини, як липа, вільха, осика, береза тощо. Дощечки для вивчення елементів різьблення можуть мати довільні розміри.

Рис. 138. Виконання елемента “драбинка” з допомогою “фучка”

Перш ніж приступити до практичного вивчення елементів різьблення, необхідно знати народні назви та вміти зарисовувати їх у робочих зошитах. При вирізблюванні простих порізкок-ліній формуються початкові практичні вміння.

Вивчення кожного наступного елемента різьблення слід завершувати виконанням мотивів, які складаються з поєднання різних, попередньо вивчених, елементів. При цьому виникає чітке уявлення про гармонійність поєднання окремих елементів у мотиви, а мотивів — в орнаментальні композиції.

Прийоми виконання основних елементів “сухого” гуцульського різьблення

1. Тренувальні вправи починаються з виконання одного з найбільш розповсюдженого й найпростішого елемен-

та — “лінії”. Якщо різьбити впоперек волокон, то стамеску доведеться нахилити до площини, як тільки волокна почнуть її “втягувати” у глибину. Для одержання рівної, однакової за шириною і глибиною лінії вимагається прикладання певних зусиль та дотримання однако- вого нахилу різця. Тому частіше тонкі лінії прорізують вузь- кою кутовою стамескою з відігнутою ніжкою — “фучком” або “різчиком” (рис.138-139). Інколи замість “фучка” ви- користовують скісний ніж, яким спочатку виконують врі- зання лінії у перпендикулярному до площини напрямку, а

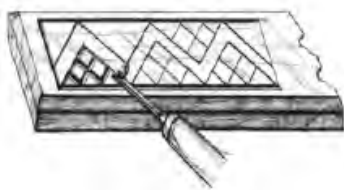
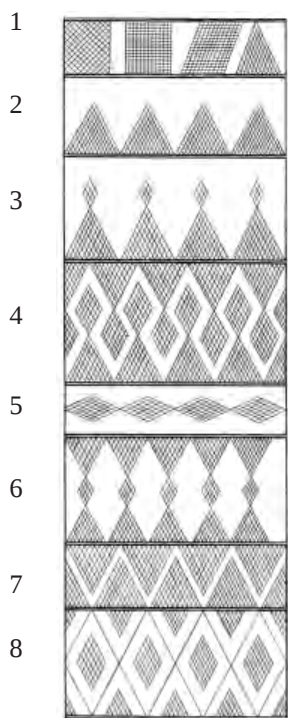

Рис. 139. Виконання елемента “січені зубці” з допомогою “різчика”

потім підбирають з одного чи двох боків під кутом 45°.

Для вироблення навичок воло- діння різьбярським інструментом з допомогою “ліній” виконуються різні мотиви різьблення: “ільча- сте письмо”, “шнурочки”, “драбинки”, “січені зубчики”, “дашки”, “бендю- ги”, “медівники”, “смерічки” та ін. (рис. 140).

2. “Кутик” або “клинець” є од- ним з найпростіших і часто вжива-

Рис. 140. Мотиви, утворені з допомогою ліній: 1 – “ільча- сте письмо”; 2 – “січені зубці”; 3 – “зубці з головками”; 4 – “головкате”; 5 – “огірочки”; 6 – “бесаги-вісімки”; 7 – “кривульки”; 8 – “медівники”

них елементів гуцульського різьблення, яким виконують стрічкове обрамлення центральної частини орнаментальної композиції (рис.141). Цей трикутний елемент із заглибленою при вершині виконується надзвичайно просто: вістря скісного ножа заглиблюють біля однієї з вершин (за сторонами трикутника), а біля протилежної основи виводять на поверхню. Так само з вершини трикутника проводять врізання протилежної сторони. Ці практичні дії у різьбленні дістали назву — “затинання”. Щоб полегшити й прискорити процес “затинання”, часто використовують кутові стамески

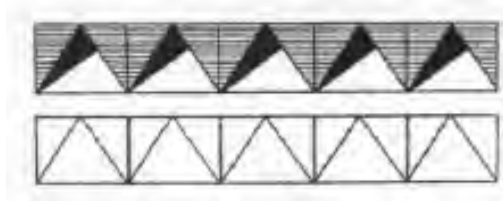

Рис. 141. Елемент “кутик”

— “фучки” — відповідного розміру різальних країв та кута між ними. Потім, починаючи з лінії основи, вістря окісного ножа дере-

вину зрізають за всією площиною трикутника, заглиблюючись біля його вершини.

3. Прийом виконання “трикутника” (трикутних “копаничок”) полягає у наступному (рис.142): вістря ножа заглиблюють у точці перетину трьох кутових променів трикутника, з таким розрахунком, щоб у цій точці ніж заглиблювався якнайглибше, а біля вершини його різальний край виходив на поверхню. Як й у попередньому випадку, цей етап практичної дії носить назву “наколювання”. Його проводять у бік усіх трьох променів. Потім, не змінюючи положення

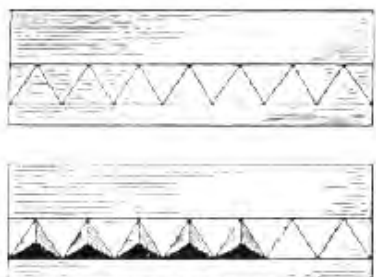

Рис. 142. Елемент “трикутна копаничка”

ножа у руці, а лише нахилиючи руку вправо чи вліво й повертаючи дощечку (заготовку), виконують підрізання наколених елементів за лініями сторін трикутника. Причому вістря ножа глибше входить у деревину і поступово виходить на поверхню біля вершин та ліній контуру трикутника. Внаслідок цього з дерев'яної поверхні видаляється стружка тригранної форми (рис. 143). Для більшої чіткості вирізьблених кутових променів трикутника в кінці бажано провести їх повторне “наколювання”. Інструмент для роботи з деревом повинен бути ідеально загостреним, що накладає певну відповідальність при використанні його в роботі. Якщо інструмент добре підготовлений, тоді отримують гладенькі й блискучі зрізи, покращується якість виконання елементів та полегшується сам процес різьблення. Елементи слід вирізати за волокнами, тобто в напрямку природного росту дерева. Тоді лезо скісного ножа ніби пригладжує волокна на місці зрізу. При різьбленні впоперек волокон деревина часто задирається, поверхня виходить шорсткою, матовою, а елементи втрачають ошатність.

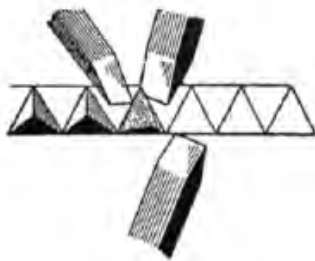
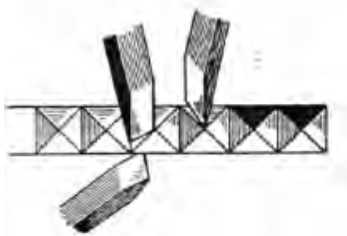

Рис. 143. Прийоми виконання елемента “трикутна копаничка”

4. Оволодівши технікою виконання трикутного елемента та мотивів з його використанням, наступним етапом повинно стати різьблення “чотирикутників” (чотирикутних “копаничок”, утворених з квадратів, прямокутників чи ромбів), з центру яких виходять чотири кутових промені. Залежно від розмірів сторін чотирикутника, а також величини кутів при вершинах можна створити значну кількість елементів. Послідовність виконання “чотирикутників” аналогічна різьбленню “трикутників” (рис.144).

Поєднанням різноманітних геометричних елементів багатьма поколіннями народних умільців створені усталені, тобто традиційні для гуцульського різьблення, орнаментальні мотиви. До найдавніших мотивів належать ті, що складаються з трикутників, прямокутників, квадратів чи ромбів. У народі вони дістали такі назви: “зірки”, “змійки”, “штерна”, “саява”, “роzetки”, “ширинки”, “віконці”, “копаниці”, “ромби” та ін. З цих елементів складаються стрічкові орнаменти, які використовуються для оздоблення країв виробів, тобто підкреслюють та підсилюють центральну частину композиції (рис. 145-146).

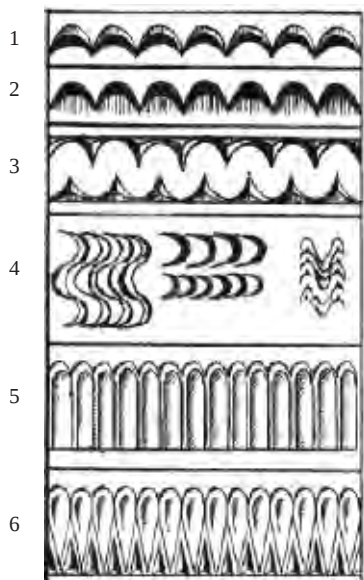

**Рис. 144. Елемент
“чотирикутна копаничка”**

Своєрідною особливістю гуцульського різьблення є обрамлення елементів чи мотивів лініями основи, так званими “фучковими” лініями, за межі яких заборонено виходити, а також підсилення їх рельєфності за рахунок підібраного (“підрізаного”) фону, на якому з допомогою цвяшка нанесені дрібні виїмки (“цъоканка”).

Послідовність виконання основних мотивів “сухого” гуцульського різьблення:

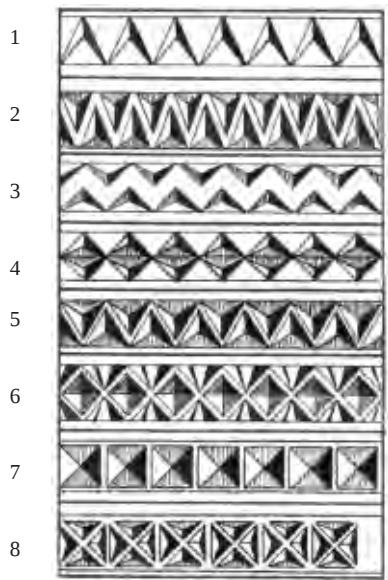
1. **“Кривулька”** — мотив стрічкового орнаменту, складений чергуванням трикутників, які утворюють ламану смужку. Виконання мотиву розпочинається з розмічання двох паралельних ліній. На цих лініях розмічають, обернені одні до одних, рівносторонні трикутники, вершини яких знаходяться на середній лінії. Вони чергуються таким чином, щоб початок основи трикутника, розташованого на одній лінії, співпадав з вершиною протилежного трикутника на середній лінії. Послідовність розмічання представлена

**Рис. 145. Мотиви
гуцульського**

“сухого” різьблення:

- 1 – “дужки”; 2 – “копитці”;
- 3 – “плаїки”; 4 – “жолобки”;
- 5 – “парканець”; 6 – “ряска-
сльози”

**Рис. 146. Мотиви гуцульського
“сухого” різьблення:**

- 1 – зубчики; 2 – “моршінки”;
- 3 – “кривульки”; 4 – “дубелтові
зубчики”; 5 – “завиваник”;
- 6 – “ширинка”; 7 – “копаниці”;
- 8 – “крижинки”

на рис. 147. Після розмічання паралельні і ламані лінії вибираються з допомогою “фучка” чи скісного ножа. Поле, утворене трикутниками, заповнюється кількома способами:

- “ільчастим письмом”;
- підібраним (“підрізаним”) і “цьоканим” фоном;
- поєднанням “ільчастого письма” чи підібраного фону та “копаничок” або “очок” (рис. 147).

2. **“Півширинка”** належить до стрічкового орнаменту, основу якої складає “кривулька”, утворена з ламаних ліній, а також підрізні “клинці” (рис. 148). При виконанні цього мотиву спочатку розмічаємо дві паралельні лінії. Площину,

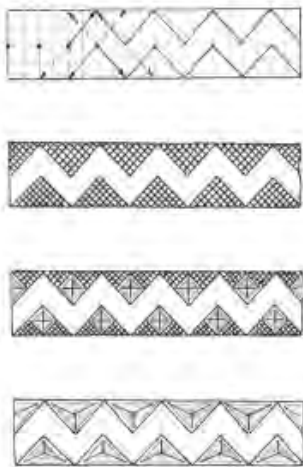

Рис. 147. Технологічна послідовність виконання мотиву “кривулька” та її різновиди

Виконання “півширинки” розпочинають з вирізування паралельних ліній “кривульки” з допомогою “фучка”. Потім цим же інструментом вибирають лінії основи трикутника та лінії розмежування “клинців”. Завершальний етап — вирізування трикутних елементів із заглибиною при вершині (“клинців”) з допомогою скісного ножа (рис.149).

3. “Ширинка” — мотив, який утворюється поєднанням “півширинки” та квадратних чи ромбічних “чотирикутників” (“копаничок”). Розпочинається виконання мотиву з розмічання двох паралельних ліній, площина між якими поділяється на квадрати і діагоналі (рис. 150). Внаслідок

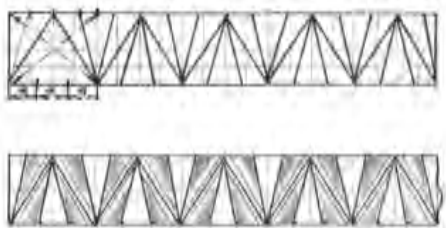

Рис. 148. Технологічна послідовність виконання мотиву “півширинка”

обмежену цими лініями, ділимо перпендикулярами на квадрати, в яких розмічаємо трикутники. Так виконується розмітка “кривульки”, яку в подальшому вибирають “фучком”. Основу трикутника ділять на три рівні частини, з яких проводять лінії до його вершини.

Рис. 149. Прийоми виконання мотиву “півширинка”

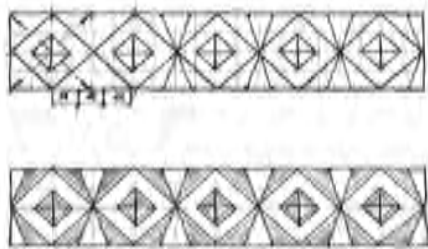

Рис. 150. Технологічна послідовність виконання мотиву “ширинка”

розмічання утворюється смужка з ромбів і трикутників, які вибираються з допомогою “фучка”. У трикутниках розмічаються “клинці”, а в квадратах — “копанички”.

Різьблення мотиву “ширинка” аналогічне виконанню “півширинки” та “копанички”.

4. **“Віконця”** — широко розповсюджений мотив, що використовується як у стрічковому орнаменті, так і для виділення окремих деталей композиції. Розмічається поділом поля, утвореного між двома паралельними лініями, на квадрати, в які вписані чотири обрамлені “фучковими” лініями “копанички”, що нагадують віконця гуцульської хати. Інколи віконця розташовують у ромбах, тоді поле, що утворилось у вигляді трикутників заповнюється одним з варіантів: “ільчастим письмом”, підібраним і “цьоканим” фоном, а також їх поєднанням з трикутниками або чотирикутними “копаничками” (рис. 151).

Основні лінії вибираються з допомогою “фучка”, решта елементів виконуються в тій послідовності, що описана вище.

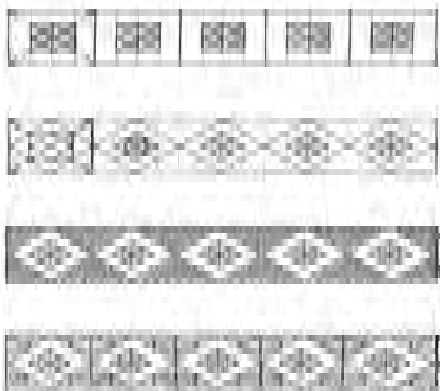

Рис. 151. Технологічна послідовність виконання мотиву “віконця” та його різновиди

5. **“Головкате”** належить до складних орнаментальних мотивів та часто використовується як самостійний або додатковий елемент декоративної композиції. Цей мотив подібний до “зубців з головками”, виконаних “сіканцем” (тонкими паралельними і перпендикулярними до них лініями). Різниця полягає лише в тому, що вершину трикутника прикрашає ромбоподібна “копаничка”. Ці елементи основами трикутників лежать на протилежних паралельних лініях так, що утворюють посередині поля ламану орнаментальну смужку. Інколи внутрішнє поле трикутників виконують у вигляді підібраного фону в поєднанні з трикутними “копаничками” або трикутної “копанички”, обрамленої рівносторонніми “клинцями”.

Виконання мотиву “головкате” розпочинають із розмічання п’яти смужок однакової ширини, які ділять перпендикулярними лініями на квадрати. На отриманій сітці з квадратів розмічають з протилежних сторін трикутники, кожний з яких вписаний у чотири клітинки (дві клітинки — основа, дві — висота) та зміщений на відстань однієї клітинки. Продовжуючи сторони трикутника на одну клітинку, креслять невеличкий ромб під головку з “копанички” (рис. 152).

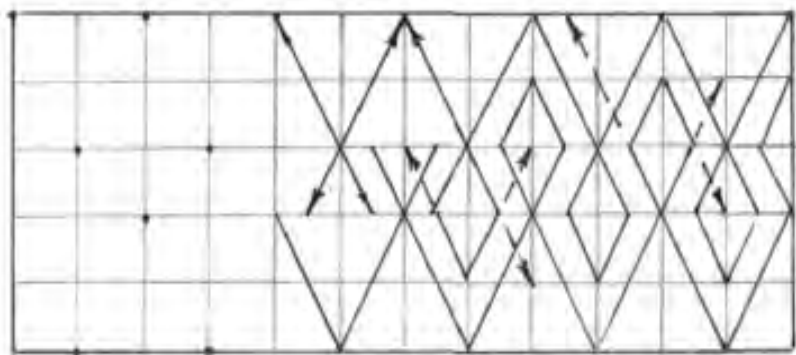

Рис. 152. Розмічання мотиву “головкате”

Різьблення розпочинають з “фучкових” ліній, послідовно виконуючи інші елементи (“ільчасте письмо”, підібраний і “цьоканий” фон, трикутні “копанички”, “клинці”), залежно від розробленої композиції (рис. 153).

6. “Гачки” (“рачки”) — один з головних мотивів стрічкового орнаменту в гуцульському різьбленні,

який у деяких випадках виступає цілком самостійним елементом загальної композиції. Ефект зображення цього мотиву полягає в контрастному зіставленні ламаних ліній, підбраного фону і вкраплень з “віконець” і “копаничок”.

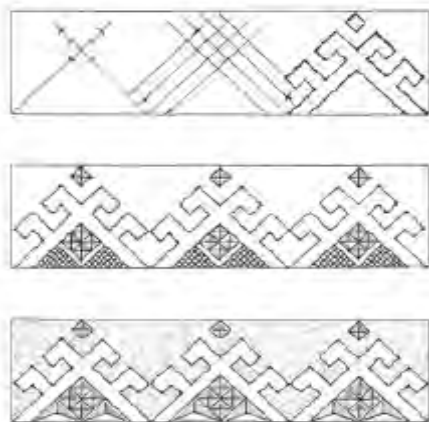

Рис. 154. Технологічна послідовність виконання мотиву “гачки” та його різновиди

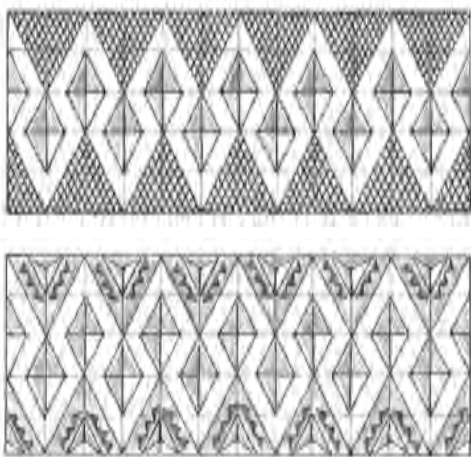

Рис. 153. Варіанти виконання мотиву “головкате”

Перед розмічанням треба визначитись з розмірами мотиву (залежить від розмірів виробу та його місця у загальній структурі композиції), щоб задати відстань між точками основного трикутника. Послідовність розмічання представлена на рис. 154. “Гачки” розмічають таким

чином, щоб підбраний фон повторював мотив, а додаткові елементи, складені з “копаничок”, лише підсилювали загальне враження. Різноманітність взаємного розташування складових мотиву пропонується на рис. 154.

Виконання “гачків” розпочинають обведенням основних ліній “фучком” з їх наступним “зарубуванням” прямою стамескою. Наступним етапом є підбирання фону стамескою-клюкарзою на глибину 1-3 мм залежно від величини мотиву. Для підсилення контрасту підбраний фон роблять “цьоканим” (використовують загострений цвях чи “гребінку”). Виконання допоміжних елементів (“копаничок”) описано вище.

7. **”Парканець”** — мотив стрічкового орнаменту. Його вигляд і виконання відрізняється від будь-якого іншого елемента чи мотиву “сухого” різьблення, крім “копитець”, “слізок”, “жолобків”, “підківок” та ін. (рис. 145). Виходячи з цього, доцільно розглянути послідовність виконання саме “парканця”.

Спочатку проводиться розмічання мотиву. Двома паралельними лініями задається висота “парканця”. На одній лінії розмічаються рівнобедрені трикутники, з вершин яких опускаються вертикалі на

другу лінію. Для невеликих площин розмітка “парканця” спрощується (рис.155). Трикутники наколюються скісним ножем і підрізаються. З вершин утворених трикутників проводяться вертикалі до перетину з протилежною лінією.

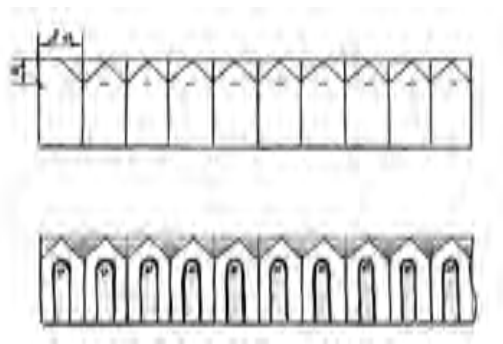

Рис. 155. Технологічна послідовність виконання мотиву “парканець”

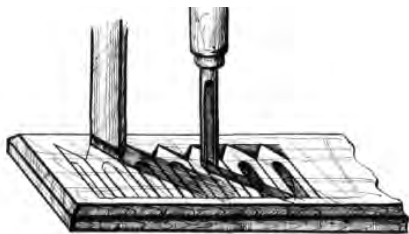

Рис. 156. Прийоми виконання мотиву “парканець”

В утворених площинах, що нагадують парканець, різцем-“підківкою” вирізблюються жолобки, при цьому поле поділяється приблизно на три рівні частини (рис.156). Починається жолобок на умовній лінії, проведений на вер-

шинах “клинців”. Для надання мотиву закінченого вигляду в округлій частині жолобка виконується елемент “очко”.

8. Мотив “сонічко” — це стилізоване нашими предками небесне світило — Сонце, яке вписане у коло. Цей мотив розташовують у центрі орнаментальної композиції або її окремої частини.

Розмічання розпочинають з викреслювання циркулем двох кіл: першого — радіусом заданої величини (залежно від розміру виробу і розробленої композиції), а другого — меншим на 2 — 4 мм. Зовнішнє коло ділять на необхідну кількість частин: вісім, шістнадцять, тридцять дві тощо. Перетин радіусів (через один) із внутрішнім колом утворює точки перетину трьох кутових променів сегмента. З’єднавши кутові промені із точками перетину радіусів із зовнішнім колом, отримують трикутники (“копанічки”) довгастої форми.

Різьблення розпочинають “різчиком” із “затинання” в бік усіх трьох променів кожного трикутника, після цього п’яткою скісного ножа вибирають

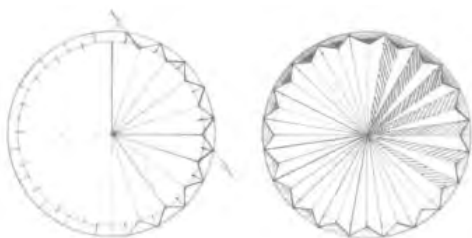

Рис. 157. Технологічна послідовність виконання мотиву “сонічко”

тригранні порізки: спочатку по зовнішньому колу, пізніше — до центру. Для більшої чіткості вирізьблених кутових променів наприкінці проводять їх повторне “затинання” (рис. 157).

9. **“Ружа”** — центральний мотив орнаментальної композиції або її окремої частини, в основі якого лежить стилізована квітка.

Спочатку з допомогою циркуля коло ділять на шість рівних частин: з двох протилежних точок перетину діаметра з колом проводять через центр дві дуги. Внаслідок цього отримують ще чотири точки, з яких через центр кола знову проводять чотири дуги. Так виникає шестипелюсткова квітка. Центр дуги, що утворює зовнішню пелюстку, знаходять за межами кола, як показано на рис. 158.

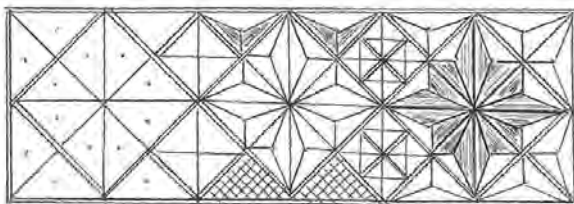
Різьблення розпочинають “фучком”, виконуючи всі основні лінії мотиву. У центрі пелюсток з допомогою прямої стамески проводять “наколювання”, а півкруглими плоскими стамесками зрізають півовальні заглиблення. Скісним ножем між пелюстками переважно виконують трикутні “копанички”.

Після формування навичок виконання основних елементів і мотивів “сухого” гуцульського різьблення на “тренувальних дощечках” необхідно підібрати найбільш розповсюджені орнаментальні композиції, а пізніше й самим намагатися створити нові орнаменти. Орнамент способом прямого розмічання (без використання кальки, а лише з допомогою розмічального циркуля) переноситься на поверхню напівфабрикату (майбутнього виробу). Після розмічання виконується різьблення елементів та мотивів, а в кінці — декоративно-захисне опорядження виробу (спочатку нітроцелюлозним, а пізніше олійним лаком).

Запропонована послідовність навчання гарантує ефективність формування стійких практичних умінь та навичок оздоблення декоративно-ужиткових виробів з дерева у техніці “сухого” гуцульського різьблення.

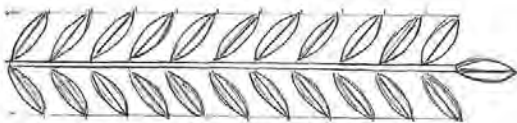
10. Мотив “зірочка” – це поєднання трикутних копаничок у квадраті. Може використовуватись як смужковий орнамент або як самостійний декор виробів.

Розміщаємо як мотив “квадрати”. В середині квадрата утворюємо вісім трикутників, які затинаємо скосачком як кутні копанички. Ті частини трикутних копаничок, які з’єднані з центром, підбираються скосачком, а зовнішні трикутнички копаничок залишаються. Якщо мотив “зірочка” використову-

ється як смужковий орнамент, то його можна поєднувати з квадратними копаничками, сіканцем.

11. Мотив “колосок” – це стилізація стебла пшениці. Виконується цей мотив у такий послідовності. Розміщаємо мотив від прямої лінії, стебла, і під кутом приблизно 45° проводимо прямі лінії до стебла на відстані, в залежності від величини різців (“пшеничок” або “ромбиків”). Вони повинні торкатися один до одного. Стебло вирізаємо “фучком”, а тоді по скісних лініях затинаємо “пшеничкою” або “ромбиком”. Від центра ромбика або пшенички в дві сторони підбираємо скосачком. Можна використовувати цей мотив у формі еліпса при декоруванні ювілейних дат.

Інший варіант: вибраний фон навколо колоска.

III.6.2. ІНКРУСТАЦІЯ ВИРОБІВ З ДЕРЕВИНИ

Інкрустація — це техніка орнаментального оздоблення поверхонь виробів шматочками твердих матеріалів (дерева, металу, кістки, перламутру, бісеру тощо). Декоративний ефект інкрустованого візерунка ґрунтується на контрастно-

Рис. 159. П.Андріюк. Тарілка, свічник:
токарство, столярство, інкрустація, XX ст.

му зіставленні різноколірних та різнохарактерних матеріалів (рис. 159-160).

З середини XIX ст. ця техніка отримала значний розвиток на Гуцульщині, а

основним центром інкрустування виробів з дерева визнана Косівщина. Найчастіше інкрустацію поєднують із “сухим” гуцульським різьбленням. У минулому широко визнаним різьблярем-інкрустатором на Косівщині був Марко Меґеде-нюк із с. Річки. Вироби з груші, сливи та черешні, в основному декоративні тарілки, баклаги, рамки, скриньки, він прикрашав геометричним орна-

Рис. 160. П.Андріюк. Скринька:
столярство, інкрустація, XX ст.

ментом з різнокольорового бісеру (“пацьорок”). Деякі твори він інкрустував чорним рогом та мосяжним (латунним) дротом. Це було новим прийомом у гуцульській художній обробці деревини. Його високохудожні твори незмінно здобували нагороди та визнання на виставках різних рангів.

Техніку інкрустування виробів з дерева перейняв інший відомий майстер — Василь Девдюк. Він створював чудові орнаментальні композиції, які будував на контрастних кольорових сполученнях та вперше розпочав полірувати готові вироби.

Рис. 161.
Фрагмент келефа,
інкрустованого
М.Шкрібляком у
1900 р.

Рис. 162. Фрагмент
цукорниці,
інкрустованої
В.Шкрібляком у
1905 р.

ром, чорним рогом, різнокольоровим деревом, зберігаючи при цьому красу “сухого” різьблення. Вони виготовили незліченну кількість декоративних тарілок, скриньок, свічників, сигаретниць, баклаг, бочівок, барилець, рахв, пляшок, цукерничок, які гідно представляють народне мистецтво гуцульського краю у цілому світі (рис. 161-163).

Успішно займалися інкрустуванням виробів з дерева сини, онуки й правнуки славнозвісного народного майстра Юрія Шкрібляка, які у своїй творчій діяльності використовували інкрустацію бісером, перламут-

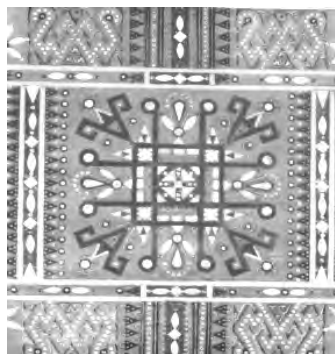

Рис. 163. Фрагмент
скриньки, інкрустованої
Ю.Корпанюком у 1918 р.

У наш час, зберігаючи і примножуючи традиційні орнаменти старих майстрів, народні умільці Гуцульщини переважно поєднують інкрустацію і “сухе” гуцульське різьблення, чим досягають високої гармонії форми, декору і текстури деревини (рис. 164-165).

Рис. 164. Декоративні тарелі:
токарство, інкрустація, друга
половина XX ст.

**Рис. 165. Декоративні
цукорниця і горнятко:**
токарство, інкрустація, кінець XX ст.

Інструменти та пристрої для інкрустації

Інструменти для інкрустації виробів різнокольоровим деревом, кісткою та перламутром

1. **Прямі долота** різної ширини від 2 до 40 мм (рис. 166, а). У наборі повинно бути до 10 доліт, які загострюють з двох сторін під кутом 15°. Долота використовують для вирізування квадратних та ромбічних гнізд, а також для нарізування канавок під пояски. Долота виготовляють з інструментальної сталі У8, У8А або У9, У9А.

2. **“Вибирачі”** — це маленькі долота з шириною леза 0,5-5 мм (рис. 166, б). Цей набір складається не менше, ніж з п’яти доліт. Фаска у “вибирачів”, як і в звичайних столярних доліт, знімається з однієї сторони під кутом 20° до передньої поверхні. “Вибирачі” використовуються для вибирання квадратних і ромбічних гнізд та для їх захищен-

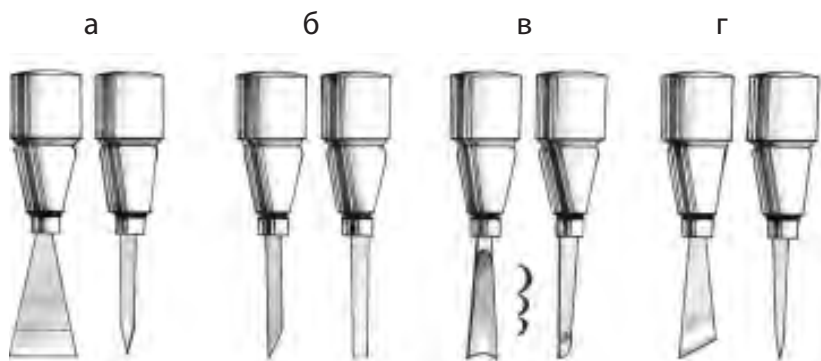

Рис. 166. Інструмент для “викладанки”: а – прямі долота;
б – “вибирачі”; в – півкруглі долота (“пшенички”); г – скісні долота

ня. Ці долота виготовляються з інструментальної сталі У7 або У7А.

3. **Півкруглі долота — “пшенички”** виготовляються з шириною леза 2-12 мм (рис. 166, в). У наборі повинно бути не менше 5 доліт. Ними виконується елемент інкрустації — “пшеничка”. Для його виконання потрібно мати два долота: одне для вирізування гнізда, а друге — для вставки. Доло- то, яким вирізається вставка, повинно бути більш опуклим. Виготовляється “пшеничка” зі сталі У8 або У8А таким чи- ном: з однієї сторони півкруглими надфілями вибирається жолобок, а з протилежної — знімається фаска.

4. **Скісні долота** — використовуються для нарізання “форніру” на вставки (рис. 166, г). Ширина доліт коливаєть- ся в межах 10-15 мм, у наборі їх повинно бути 2 штуки. До- лота виготовляються зі сталі У8 або У8А. При відсутності вказаних марок сталей використовуються уламки пружин, обойми підшипників, які спочатку відпалюють, надають їм необхідної форми і знову гартують. Після загострення на шліфувальному крузі або бруску долота доводять на шмат-

ках мармуру, дрібнозернистих природних каміннях. Долота заправляють на крузі з повсті, на який наноситься полірувальна паста.

5. “Друлівник” призначений для висвердлювання круглих гнізд та вставок (рис. 167). Інколи ці операції виконують з допомогою електродриля або свердлильного верстата. “Друлівник” складається зі стояка, у верхньому кінці якого просвердлений поперечний отвір, а на нижній кінець насаджений патрон для закріплення “бориків” (спеціальних свердел для інкрустації). На 1/4 відстані від нижнього кінця стояка нерухомо закріплений маховик, над яким вільно насаджена поперечка. Поперечка виконує зворотно-поступальний рух по стояку. Через отвір у верхньому кінці стояка пропущений шнур, який двома кінцями зв’язаний з поперечкою. Поперечка не повинна досягати поверхні маховика. Для приведення “друлівника” у рух правою рукою притримують поперечку, а лівою роблять один оберт маховика. Шнур намотується на стояк по спіральній лінії. Лівою рукою відпускають маховик, а правою — легенько натискають на поперечку. Розкручуючись, шнур приводить патрон “друлівника” у рух.

Використання “друлівника” чи електродрилі для свердління спеціальними свердлами (бориками) вимагає великої точності рухів. Тому для висвердлювання колових елементів можна використати пристрій, який складається з двигуна, педального регулятора частоти обертання (від електричної швейної машини потужністю 90 Вт) та затискного патрона. Цей пристрій дає змогу точно спрямовувати вістря свердла у намічене місце (центр майбутнього колового елемента).

Рис. 167.
Друлівник

6. **“Борики”** — це спеціальні свердла для виконання круглих гнізд та нарізання відповідних ним вставок. Набір “бориків” складається з двох свердел: “вибирача” та “обвертача”. Для інкрустації використовують не менше п’яти пар цього інструменту, які різняться лише розмірами.

а) **“вибирач”** — призначений для висвердлювання гнізд під круглі вставки. За формою він нагадує перове свердло для дерева, одна сторона якого має різальну частину (обрізає коло), а друга — знімає стружку;

б) **“обвертач”** — використовується для вирізування круглої вставки з “форніру”. Він складається з циліндричного хвостовика (для встановлення у патроні) та ніжки, які трохи зміщені в сторону. Робоча (різальна) частина розташована лише з однієї сторони від центра (ніжки). Центр “обвертача” трохи довший за робочу частину. Він встановлюється на “форнір” приводиться рух “друлівником” і вирізує кольорову вставку. Робочу частину “обвертача” загостріють так, щоб відстань від центра до різального краю завжди була однаковою. Тобто фаска різальної частини повинна розташовуватись ззовні від центру.

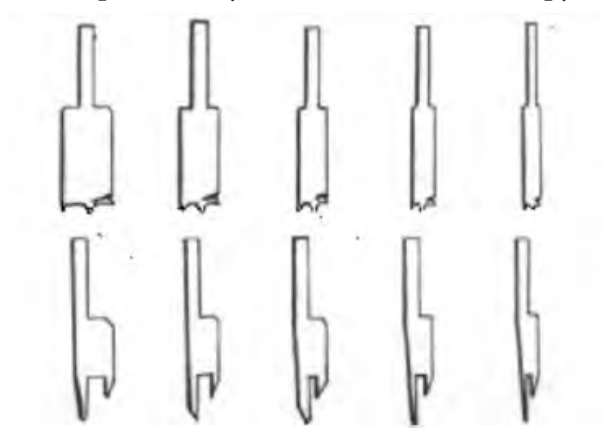

Рис. 168. Борики традиційної конструкції

“Борики” виготовляють попарно так, щоб вставка, вирізана “обвертачем”, щільно заходила в гніздо, висвердлене “вибирачем”. Пари цих інструментів пронумеру-

ють. Для виготовлення цих інструментів використовується інструментальна, в'язка сталь марок У7, У7А. Зовнішній вигляд “бориків” (“вибирача” та “обвертача”) представлені на рис. 168. Для виготовлення елементів інкрустації використовують більш удосконаленні “вибирачі” та “обвертачі”, конструкція яких представлена на рис. 169.

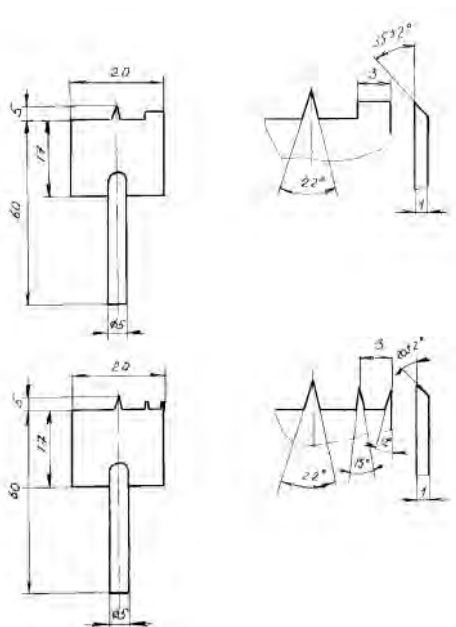

Рис. 169. Удосконалена конструкція “вибирача” і “обвертача”

7. **Рейсмус** служить для вирізування з “форніру” довгих поясків (рис. 170). Він на-

Рис. 170. Рейсмус для нарізання «пасочків»

гадує звичайний столярний рейсмус. Складається з основи (колодки) та рухомого бруска, у який встановлено ніж-різак.

Інструменти для інкрустації виробів металом

Для інкрустації металом використовують ті ж інструменти, що й для інкрустації деревом. Для викладання прямих стрічок з металу (“поясків”) використовуються прямі

долота, криві лінії або “кривульки” виконуються півкруглим долотом — “пшеничкою”.

Спеціальним долотом для інкрустації металом є “підківка” (рис. 171, а), якою вирізується канавка під однойменний елемент “підківку”. Долото-“підківка” виготовляється зі сталюого дроту або з пружини, яку попередньо відпускають і розрізають на певну довжину (приблизно 90 мм). Частина пружини довжиною 40-50 мм, яка призначена на хвостовик, закріплюється у лещата, інша — згинається під кутом 90°. Напилком зрізається рівний торець і круглим надфілем вибирається жолобок та знімається фаска.

Хвостовик роблять чотиригранним і насаджують ручку. Після цього долото загострюють. У наборі повинно бути не менше 5 доліт-“підківок” із радіусом заокруглення 2-4 мм. Канавка під елементи “очка” та “колісничі” вирізається спеціальним круглим долотом. Його виготовляють зі сталюї трубки, торець якої загострюють (рис. 171, б).

Для виготовлення круглих “капслів” з латунної або мідної жерсті використовуються пуансони, робоча частина яких має сферичну виїмку із загостреними краями (рис. 171, в). Пуансоном користуються так, як і пробійником. Жерсть кладуть на тверду деревину (бук або дуб) і різко вдарають молотком по інструменту, гострий край якого ви-

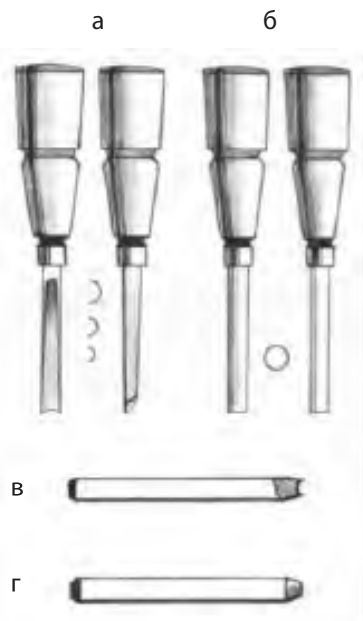

Рис. 171. Інструмент для “жировання”: а – долото “підківка”; б – долото “кругле”; в – пуансон; г – затискач

рубєє кружечок, а деревина втискає жерсть у сферичну виїмку пуансона.

Інструменти для інкрустації виробів бісером

Для інкрустації бісером виготовляється борик-“вибирач”, який має таку ж конструкцію, що й борик-“вибирач” для “викладанки”, лише менший за розмірами. Виготовляються такі “борики” із розрахунку, щоб бісер заходив у отвір з натягом (тобто, щоб бісер вставлявся без додаткового кріплення).

Для вставлення бісеру у гніздо виготовляється спеціальний інструмент — “затискач” (рис. 171, г), який має вигляд сталюого дроту із відшліфованим торцем. Техніка “впускання” полягає в тому, що шилом у висвердлене гніздо вставляється бісер, який зверху, легенько (щоб не розколоти бісер) притискається “затискачем”.

Техніка виконання елементів і мотивів інкрустації

“Викладанка”, або інкрустування виробів різнокольоровим деревом, рогом (переважно баранячим чорного кольору) та перламутром, має свої специфічні прийоми виконання.

Перш за все необхідно заготувати деревину різних кольорів, яка б добре гармоніювала з натуральним кольором дерева (найчастіше груші або явора). Раніше гуцульські майстри використовували в інкрустації контрастне зіставлення кольорів. У наш час в художніх виробах практикується поєднання різних кольорів у певних тонах і напівтонах. Отже, кольорова гама повинна бути достатньо широкою. Для цього потрібно заготувати різнокольоровий шпон або приготувати самостійно “форнір”. Насамперед нарізають тонкі дощечки з берези, клена, бука або вільхи розміром

150x50x1,5 мм, які фарбують природними або хімічними барвниками.

Необхідно пам'ятати, що при фарбуванні шари більш твердої деревини вбирають менше барвників і тому залишаються світлішими. Якщо потрібна однакова інтенсивність кольору, то “форнір” попередньо зволожують у воді, а потім занурюють у розчин барвника. Інколи “форнір” виварюють у спеціальних розчинах. Таке дерево дістало назву — “варене”.

Треба пам'ятати, що інкрустацію починають одним кольором вставки, далі переходять до другого, третього і т.д. Лише після завершення інкрустації деревом по дереву, поверхню виробу шліфують і викладають решта елементів з кістки та перламутру.

На Гуцульщині для інкрустації деревом використовується велика кількість елементів та мотивів (рис.172). Їх назва пов'язана з життям і побутом людей, з тваринним і рослинним світом (наприклад, “олелячі ріжки”, “заячі вушка”, “рачки”, “журавлики”, “пшенички”, “соняшники” тощо).

Рис. 172. Мотиви “викладанки”:

- 1 – “кругла” (“очка”); 2 – “квадрати”;
- 3 – “ромбики”; 4 – “трикутник”; 5 – “попики”;
- 6 – “пшенички”; 7 – “пояски”; 8 – “гачки”;
- 9 – “штерно”; 10 – “заячі вушка”; 11 – “зубці”;
- 12 – “бані”; 13 – “ментелі”; 14, 15 – “кучері”;
- 16 – “головкате”; 17 – “слізки”;
- 18 – “соняшник”; 19 – “трилисток”

Прийоми виконання основних елементів мотивів “викладанки”

1. Інкрустація “круглої” (“очка”, “кружечка”). На поверхні деревини позначаються місця для інкрустації “очка”. Цей елемент розмічається та виконується за розмірами “бориків” — “вибирача” та “обвертача”. Ніжка “вибирача” став

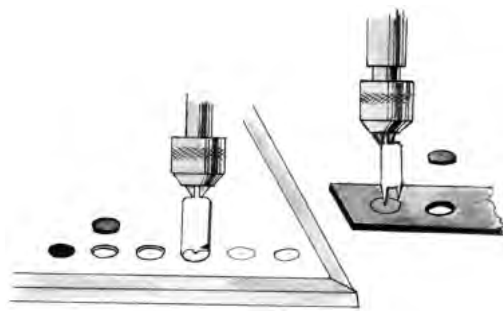

Рис. 173. Прийоми виконання “очка”

вляється у центр позначеного “очка”, “друлівник” приводиться у рух і висвердлюється гніздо під вставку. З “форніру” відповідного кольору з допомогою “обвертача”, вирізується вставка (рис.173). “Очка” на клею щільно встав

ляють у гніздо з допомогою легких ударів молотка.

Елемент гарно виглядає, коли він перекладений двома чи трьома кольорами. Для цього, висвердлюється гніздо “вибирачем” меншого розміру. Пробійником вибивається маленька вставка, яка вкладається у гніздо. Отже, отримується “кругла” з двох кольорів. У центр кружечка, переважно вставляють перламутр, бісер, металеві штифтики (“цвяшки”) або “капслі”.

2. Інкрустація “квадрата” (рис. 174). На поверхні деревини з допомогою лінійки, шила і

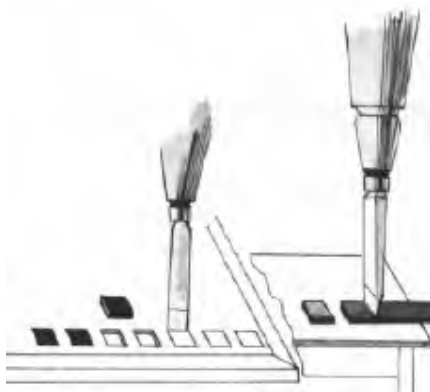

Рис. 174. Інкрустація “квадрата”

циркуля розмічаються “квадрати”. За розміченими лініями прямим долотом вирізуються гнізда, які зачищаються долотом — “вибирачем” на глибину трохи меншу за товщину вставки. Гнізда змазуються клеєм і молотком забиваються наперед заготовлені вставки, розміри яких дещо більші за розміри гнізд (для щільнішого з’єднання). Перекладаються “квадрати” за таким же принципом, що й при інкрустації двоколірного “очка”.

3. Інкрустація **“ромба”**. Виконується аналогічно, як й інкрустація “квадрата”.

4. Інкрустація **“трикутника”**. Виконується з допомогою прямих доліт та доліт — “вибирачів”. Технологія виконання інкрустації така ж, як й для “квадрата”: вирізується гніздо, готується вставка, яка на клею з натягом встановлюється у гніздо.

5. Мотив **“зубці”** виконується з “трикутників”, основи яких знаходяться на одній лінії.

6. Інкрустація **“поясків”**. Цей елемент розмічається циркулем і лінійкою. Добре загострений циркуль розводиться на ширину майбутнього “пояска” (приблизно на 2-3 мм), тоді по лінійці проводиться дві паралельні лінії. Далі, з допомогою прямого широкого долота (20 мм), за розміченими лініями, вибирається гніздо під “поясок”. Долотом-вибирачем зачищується канавка. Рейсмусом вирізається “поясок” трошки більший за ширину канавки, який на клею з натягом вставляється у гніздо.

7. Інкрустація **“пшенички”**. Цей елемент використовується для створення орнаментальних мотивів: “колосок”, “квітка”, “заячі вушка”, “віночок”. Виконується цей елемент у такій послідовності. Розмітивши мотив, наприклад, “колоска”, від “пояска” — стебла проводяться прямі лінії приблизно під кутом 45°. Підбираються різці-“пшенички” з однаковим радіусом заокруглення, але з різними за розмірами

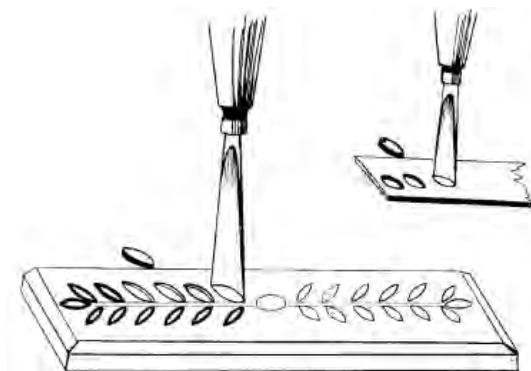

Рис. 175. Інкрустація “пшенички”

різальними кроями. Меншим долотом за лініями розмітки вирізають гнізда, які підчищають долотом-“вибирачем”. Долотом більшого розміру підготовляють вставку з “форніру”, яку наклею з натягом

вставляють у гніздо (рис. 175). Відстань між лініями береться з таким розрахунком, щоб “пшенички” щільно прилягали одна до одної. При цьому вибирання та вклеювання вставок виконується через одну, щоб не виникало сколювання.

8. Інкрустація мотиву **“заячі вушка”**. Цей мотив – поєднання двох “пшеничок”, з’єднаних у нижній вершині. “Заячі вушка” деколи виконуються з “очком”, на яке вони спираються з’єднаними вершинами. Розмічання проводиться з допомогою долота-“пшенички”, і ним же виконується елемент.

9. Інкрустація мотиву **“трилисток”**. Цей мотив складається з трьох “пшеничок”, одна з яких перпендикулярна до основи, а дві інші відхилені від неї на певний кут (приблизно 45°) у різні сторони. Виконується “трилисток” півкруглими долотами і вставляється аналогічно, як і елемент “пшеничка”.

10. Інкрустація **“квітки”**. Цей елемент розмічається в такій послідовності: циркулем викреслюється зовнішнє коло, в якому розміщується внутрішнє — під “очка”. Площина між концентричними колами розбивається на

трикутники. Послідовність інкрустації така: після розмічання спочатку виконується інкрустація “трикутників”, а пізніше “очка”. Техніка виконання цих елементів описана вище.

11. Мотив “**кучері**” складається з основи — двох “поясків”, з’єднаних у вигляді трикутника. Вільні кінці поясків закінчуються кружечком — “очком”. Після розмічання ви-

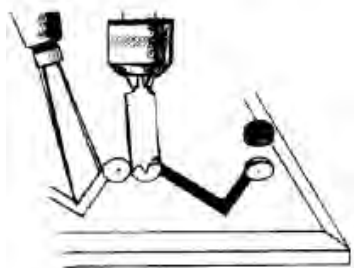

Рис. 176. Інкрустація “кучерів”

конується інкрустація поясків, вільні кінці яких передбачають запас, щоб при подальшому виконанні елемента “очка” вийшло точне з’єднання. Вибравши гнізда під пояски, рейсмусом нарізаються паски з кольорового “форніру”, які вставляються на клею (рис. 176). “Друлівником” висвердлюється гніздо, так щоб “борик” обрізав вільні кін-

ці “пояска”, відтак проводиться інкрустація “очка”.

12. Інкрустація “**гачків**” (рис. 177). Основою мотиву є “ромб” або “трикутник”, виконаний у техніці інкрустації “поясків”. Спочатку інкрустується основна смужка, а потім так звані ніжки. З’єднання смужок виконується таким чином, щоб вони були найменш помітними, тобто їх зрізають під кутом, який відповідає половині кута вирізаної канавки. Мотив “гачки” при ритмічному повторенні часто виступає як самостійний стрічковий орнамент.

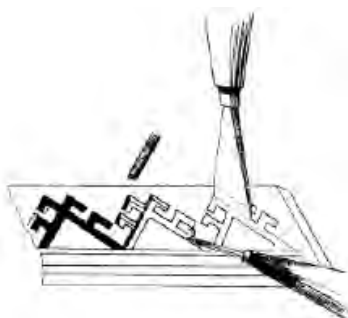

Рис. 177. Інкрустація “гачків”

13. Мотив “**штерно**” скла-

дається з “ромбиків” і “очка”, його виконання побудовано на прийомах роботи, які описано вище. Переважно “штерно” розміщується в центрі декорованої площини. Спочатку розмічається велике коло, потім центральний коловий елемент — “кругла”, відстань від якої ділиться на дві рівні частини, а описане коло на цій відстані становить половину ромбовидних пелюсток. Велике коло ділиться на 6, 8 або 12 рівних частин, де розмічаються “пелюстки-ромби”. Послідовність виконання окремих елементів, з яких складається “штерно”, описано вище.

14. Мотиви “бані” або “ментелі” дістали свою назву за подібність до церковних куполів (бань). Вони складаються з “трикутників”, у вершині яких розміщаються “очка”. Різниця між ними лише у тому, що “бані” розташовані вершинами “трикутників” з “очками” вверху, а “ментелі” навпаки — “очками” донизу. Ці елементи інкрустуються один біля одного, утворюючи таким чином стрічковий орнамент. Спочатку проводиться розмітка “пояска”, а потім “трикутників”, вершини яких

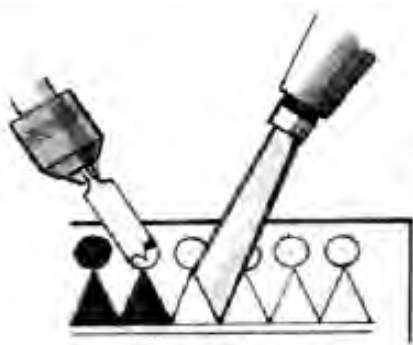

Рис. 178. Інкрустація мотиву “бані”

знаходяться на одній лінії. Виконання інкрустації “трикутників” проводиться через один, щоб не відбулося сколювання. А потім інкрустуються “очка”. Для вирівнювання основ “трикутників” проводиться інкрустація “поясків” (рис. 178).

15. Інкрустація мотиву “слізки”. Спочатку розмічається висота “слізок”, висвердлюються круглі гнізда і прямим долотом від основи до середини кола вирізується трикутник.

Потім за формою гнізда вирізується вставка, яка на клею щільно вставляється у гніздо.

16. Інкрустація мотиву “**соняшник**”. Цей мотив – один з найскладніших за технологією виконання. Він складається з “очка”, навколо якого розміщені “слізки”. Циркулем розмічається зовнішнє коло, у якому міститься весь елемент. Креслиться внутрішнє коло (під елемент “очко”), далі коло розбивається на певну кількість сегментів (6, 8, 12) і від центра проводяться промені. З допомогою “борика-вибирача” на променях висвердлюються гнізда так, щоб вони були дотичними до зовнішнього кола. Після цього виконується елемент “слізки”, а в кінці — центральний елемент — “очка”.

“**Жировання**”, або інкрустація виробів мідним чи латунним дротом, “бляшками” тощо. Цей вид оздоблення має давню традицію. Його широко використовували ще за часів розквіту Київської Русі. Зокрема, металеве мереживо давньоруських майстрів відповідає гуцульським мотивам “бесагам”, “бубонцям” тощо.

“Мосяжним дротом” та “бокороновими бляхами” на Гуцульщині прикрашали топірці, палиці челядські, самопали, кременівки, пістолети, порохівниці і деякі вироби господарського призначення. Традиційними мотивами прикрас стали “копитця”, “дашки”, “бобрики”, “кривульки” та ін. Наприклад, для виготовлення “бобриків” користуються “бабкою” — плоскою залізною штангою з отворами різного діаметру. Спочатку нарізаються стрічки листової міді чи латуні, які укладаються на відповідні отвори і з допомогою “пробивача” виштамповуються прикраси. Потім “друлівником” висвердлюються отвори (“опручі”), в які вкладаються “бобрики” і, злегка постукуючи молотком, втискаються його у лунку. Після цього затупленим цвяхом виконується заглиблення в центрі “бобрика”.

Орнаментальні мотиви “гадючки”, “жабки”, “ружі”, “ко-

питця“ та інші виконуються з півкруглих металевих стрічок, які вкладаються у гнізда, вирізані долотом. Спеціальним способом виконується декорування виробів крученим дротом — “крученкою”.

Для інкрустації виробів металом використовуються основні елементи та мотиви, представлені на рис. 179.

Техніка виконання майже всіх елементів інкрустації металом однакова. Елементи у техніці “жировання”, на відміну від “викладанки”, виконуються тільки по прямій лінії. Піді-

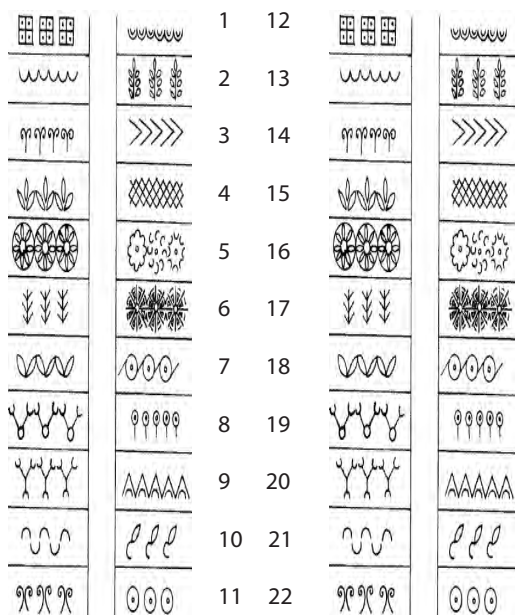

Рис. 179. Основні мотиви інкрустації металом:

- 1 – “віконці”; 2 – “підківка”; 3 – “кучері”;
4 – “листки троїсті”; 5 – “ружі”; 6 – “сосонки”;
7 – “заячі вушка”; 8 – “оленячі ріжки”; 9 – “рачки”;
10 – “гадючки”; 11 – “жабки”; 12 – “двійна підківка”; 13 – “пшенички”; 14 – “журавлі”;
15 – “плетінка”; 16 – “вітрячки з підківкою”;
17 – “вітрячки”; 18 – “колісничі”; 19 – “мачок”;
20 – “дашки”; 21 – “огірочки”; 22 – “очка”

браними за формою елемента прямими або півкруглими долотами робиться зарубка на глибину 2,5-3 мм, внаслідок чого утворюється вузенька канавка, яка відповідає товщині леза долота. У канавку з допомогою молотка вставляються “крученки”, “пояски” та інші елементи і мотиви.

“Крученки” виготовляють з мідного (латунного) дроту, який скручують ручним дрилем. “Пояски” виготовляються таким чином: з допомогою ножиць вирівнюється (об-

різається) край листової міді, циркулем відзначаються лінії шириною 3-3,5 мм; знімається фаска, тобто загострюється край листа і відрізається “поясок”, який вигинають за формою елемента і вставляють у підготовлену канавку.

“Впускання”, або інкрустування виробів бісером (фарфоровим, скляним чи пластмасовим). У народі бісер дістав назву “пацьорки”. Вважається, що першим прикрашати бісером вироби з дерева розпочав народний майстер з Гуцульщини Марко Мегединюк.

Декоративні мотиви і колорит дерев’яних виробів, оздоблених бісером, дуже близькі до мотивів і колориту гуцульських вишивок.

Головна мета техніки “впускання” — це надання декоративній поверхні виробу яскравої завершеності та гармонійності. Бісер використовують також для акцентування центру, виділення головних елементів, підкреслення ліній в орнаментальній композиції. Переважно бісер розміщують на поверхні виробу для виділення елементів, вико-

Рис. 180. Використання бісеру для підкреслення орнаментальної композиції

наних у техніці “викладанки”. Наприклад, бісером доповнюються такі елементи, як “очка”, “попки”, “штерно”, “бані”, “ментелі”, “кучері”, “соняшники” та ін., тобто ті, в основі яких лежить коло (рис. 180).

ЗАПИТАННЯ

I

1. Які види різьблення ви знаєте?
2. Який різальний інструмент використовується для виконання елементів і мотивів “сухого” різьблення?
3. Поясніть технологію виготовлення й послідовність заготівлення різьбярського інструменту.
4. Які породи деревини використовують для виготовлення і оздоблення виробів різьбленням?
5. Яка різниця між елементами і мотивами “сухого” гуцульського різьблення?
6. Для чого спочатку вивчають елементи і мотиви різьблення на “трениувальних дощечках”?

II

1. У якому столітті гуцульські майстри розпочали використовувати техніку інкрустації для оздоблення виробів з дерева?
2. Назвіть прізвища і дайте характеристику творчим зодбуткам найславетніших різьбярів-інкрустаторів XIX-XX ст.
3. Хто вважається засновником техніки інкрустування виробів бісером?
4. Які інструменти використовуються для виконання інкрустації деревом, металом і бісером?
5. Як правильно підготувати “форнір” для інкрустації деревом по дереву?
6. Який метал найчастіше використовують для інкрустації металом?

Основні вимоги до знань і вмінь учнів

Учні повинні знати:

- основні відомості про види художньої обробки дерева на території рідного краю, їх характерні особливості;
- історію виникнення і розвитку місцевого промислу з художньої обробки деревини і його роль в економіці краю;
- різні види різьби і техніку їх виконання;
- основи композиції;
- основні принципи декоративного оформлення площини;
- види і властивості матеріалів, які використовуються в художній обробці деревини, інструменти, обладнання і пристрої;
- орнаментальні мотиви та елементи геометричної різьби, прості типові композиції;
- характер, особливості і прийоми виконання геометричної різьби; вимоги до якості виконання художньої різьби по дереву;
- інструмент, який використовується для різьби по дереву, прийоми його заточування і правки;
- норми і правила охорони праці, вимоги безпеки праці і пожежної безпеки, правила внутрішнього розпорядку в шкільній майстерні.

Учні повинні вміти:

- розрізняти вироби різних видів обробки деревини, характерних для традиційних центрів художніх промислів рідного краю;
- робити зарисовки зі зразків виробів;
- виконувати елементи і мотиви орнаменту в техніці різьби по дереву;
- проектувати прості вироби в традиціях місцевого промислу і виготовляти його;
- організовувати робоче місце, додержуватись правил безпеки праці.

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ ПРАЦІ
ПРИ РОБОТІ
РІЗЬБЯРСЬКИМ ІНСТРУМЕНТОМ

1. Підготуй необхідний інструмент (інструмент повинен бути гострий, ручки доліт – без тріщин).
2. Прибери з робочого місця все зайве, наведи чистоту.
3. На робочому місці повинен бути лише інструмент, потрібний для виконуваної операції.
4. Не починай працювати різко, входь у роботу рівномірно.
5. Необхідно тримати заготовку рукою ззаду руху різця.
6. Не працюй долотом на себе.
7. Якщо треба докласти значних зусиль, спочатку спробуй у півсили: великі площини зрізай по частинах.
8. Не відволікайся від роботи для інших справ.
9. Працюй рівномірно: гарячкова робота псує виріб.
10. Робоче місце повинно бути добре освітлене.
11. Закінчивши працювати, прибери робоче місце щіткою.

Пам'ятай!

Дотримання правил безпеки праці збереже здоров'я.

III.6.3. ГУЦУЛЬСЬКА ВИШИВКА

Гуцульщина – це обширна територія Східних Карпат. «Наша Гуцульщина – це наче святиня, здвигнена руками найбільшого мистця – будівничого, самого Господа, повна краси і чарів, якими не можна начудуватися й надивуватися», – писав про наш край Михайло Ломацький. Багатством Гуцульщини є не лише чарівна природа Карпат, але й її мешканці, які серцем і духом тісно пов'язані з гірською природою. Величні і могутні гори не завжди прихильні до своїх мешканців. Морозні зими, снігові замети, буревії, повені, засилля чужинців були супутниками їхнього життя. Тому горяни знали, що вижити можна лише безперервною працею і вічною боротьбою. З уроків свого життя твердили: «Багатий той, хто працює, сильний той, хто бореться і перемагає». Праця у гуцулів була пріоритетом життя, виконувалась чесно, з любов'ю і мала великий пошанівок. Відношення до праці становило основу етичних норм буття.

Споглядання і пізнання краси оточуючої природи жителями краю переливались у продукт праці, споживчо-матеріальна вартість якого підносилась красою та якістю оздобы. В цьому контексті вироби вжитку все більше творили з якісно новими оздобами, з наданням нового вигляду відповідно до призначення. Це формувало у мешканців духовне піднесення та естетичні норми життя. За словами жителів Гуцульщини, «... у нас, що ґрунь, то інша установа» [5,26.].

Через століття ремесло виготовлення предметів вжитку переростає у високу майстерність. Майстри із вродженою схильністю проникати в сутність навколишньої природи і розкривати аспекти її буття, раніше не відомі і ніколи не застосовувані, виготовляли вироби, що несли в собі культуру традиційного ремесла і втілення їх творчих задумів. Не

втрачаючи утилітарності, такі вироби чинили на споживача потужний художній вплив. Так зароджувалось унікальне мистецтво в усіх сферах діяльності мешканців Гуцульщини.

У розмаїтому вінку гуцульського народного мистецтва вагомою складовою є художнє вишивання. Науковці-етнографи припускають, що вишивка передувала або паралельно розвивалась із деревообробництвом, як життєво необхідна сторона буття гуцулів.

Художнє вишивання на Гуцульщині своєрідне, унікальне, автохтонне. Кожна історична епоха вносила певні зміни у мистецтво вишивки. Викристалізовувались її художні складові: геометрично-графічні лінії в побудові орнаментів, гармонія форми і ритму, моно- та соковита поліхромність, сповнена гармонійної сили звучання, оберегова роль (дія) [1,32,46].

Жан-Поль Везіан, посол Франції в Україні, зазначив: «Гуцульським вишиванкам властива магічність мистецтва вимогливого, досконалість та витонченість технік шитва, естетична насолода від саява кольорів, змістової довершеності та цілісності композиції. Вона єднає всіх, хто поділяє її сутність, пізнання оберегової ролі цих вишивок [2,9-11].

Чинним елементом творення художньої декоративної виразності гуцульського шитва є техніки художнього вишивання. Вони самобутні, з етнічним походженням назв і специфікою виконання, що засвідчує їх автохтонність.

Для розкриття змісту, художньої цілості орнаментів майстрині здійснювали комбінативне поєднання технік не спонтанно, а глибоко аргументовано щодо призначення виробу, відповідності вишивальних матеріалів, природи тканини виробу тощо. У процесі творення вишивальних композицій вони мислили техніками і категоріями змістово-образної виразності. Художньої довершеності композицій досягали шляхом поєднання від семи до дванадцяти швів художнього вишивання.

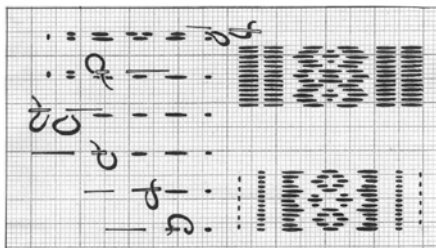
Гуцульська вишивка вражає багатством і різноманітністю швів художнього вишивання [5,182-189].

Зупинимось на вивченні таких автохтонних, неповторних, найбільш побутуючих у художньому вишиванні швів: низинка (проста, замкова), заїгліно I, заїгліно II, ворхоплут гуцульський (подвійний), ключка, парована ключка, ріжки (шов ріжкатий), ретязь поперечний, ретязь кольоровий, снурок.

Низинка

На Гуцульщині низинка побутує у різновиді: низинка проста, низинка замкова.

Низинка проста. Виконання шва передуює підготовка робочого рисунка орнаменту з виворотної сторони із точним розрахунком ниток. Відповідно до технології ви-

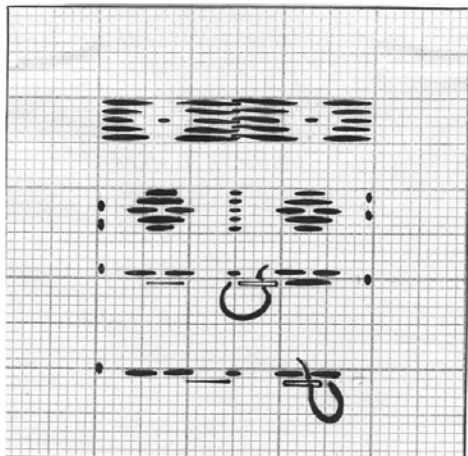

конання шва настил стібків здійснюється справа наліво або знизу

вверх. Робочу нитку закріплюємо на місці початку шва. За робочим рисунком орнаменту відраховуємо вертикальні нитки полотна. Покриті стібком нитки на рисунку пропускаємо, вколюємо голку, непокрите стібком нитки набираємо на голку. Таким способом настеляємо стібки до кінця лінії шва через всю ширину орнаменту. При переході до наступної лінії шва вколюємо голку через одну горизонтальну нитку вище. Щоб нитка не провалювалась (не зміщувалась), її можна закріпити круговим стібком довкола горизонтальної нитки.

Низинка замкова.

Низинкою замковою вишивають орнаменти широкі, які добре сприймаються на відстані. При вишиванні таких орнаментів стібки настеляються через велику кількість ниток основи – дев'ять, одинадцять, тринадцять і більше.

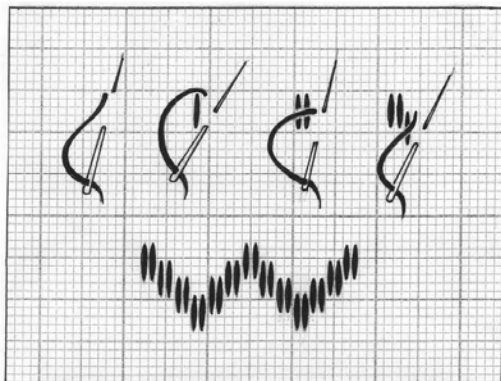
Технологія вишивання низинки замкової тотожна технології низинки простої. Тільки при настилі стібка через дев'ять спочатку на голку набираємо п'ять ниток основи, виводимо її, обводимо п'яту нитку круговим стібком, після чого набираємо на голку останні чотири нитки основи. Робочу нитку легко притягуємо. З лицьової сторони утворюється суцільний стібок через дев'ять ниток основи, з виворітної сторони утворився круговий стібок навколо п'ятої нитки основи (замочок). Кругових стібків (замочків) в од-

ному стібку може бути один, два, три і більше в залежності від довжини лицьового стібка орнаменту. Техніка настилу стібків обумовлює назву шва – низинка замкова.

Заїгліно

Техніка художнього вишивання заїгліно побутує у двох варіаціях: заїгліно I та заїгліно II.

Заїгліно I. Шов виконується зліва направо діагональними лініями знизу вгору, зверху вниз

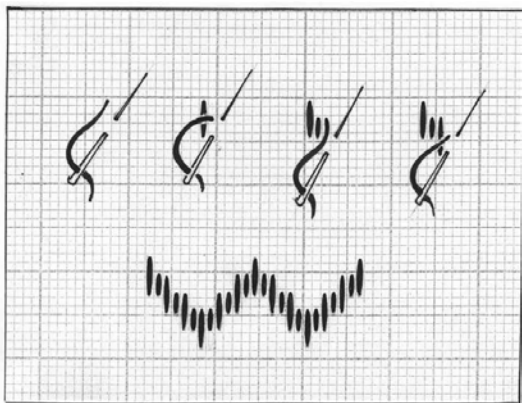

відповідно до лінії рисунка орнаменту. Робочу нитку закріплюємо з виворітної сторони на місці початку шва. Від місця виколу вниз між двома паралельними нитками основи відраховуємо чотири нитки піткання, вколюємо голку, повертаємо вгору і вправо та виколуємо по діагоналі через одну нитку основи і чотири нитки піткання. Від місця виколу знову вколюємо голку через чотири нитки піткання вниз, повертаємо вправо і вгору, виколуємо через одну нитку основи і дві нитки піткання. Виводимо голку на лицьову сторону і знову вколюємо через чотири нитки піткання вниз і таким же способом настеляємо наступні стібки. При повороті лінії шва вгору повертаємо в руці голку або тканину на 180°.

При цьому з лицьової сторони утворюються парні рівномірні паралельні стібки, з виворотної утворюються парні діагональні, через одну нитку основи один, наполовину коротший від другого, стібки. Вишиваючи лицьові стібки діагональними лініями зверху вниз, знизу вгору, можна створювати найрізноманітніші орнаменти.

Загліно II.

Робочу нитку закріплюємо на місці початку шва з розрахунку, що шов виконується зліва направо. Виводимо голку на лицьову сторону. Від місця виколу вниз відрахову-

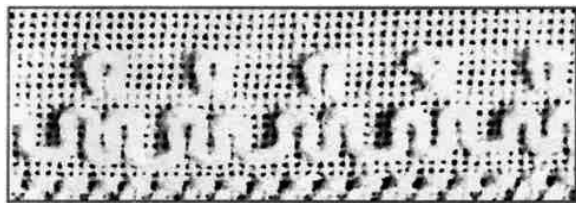
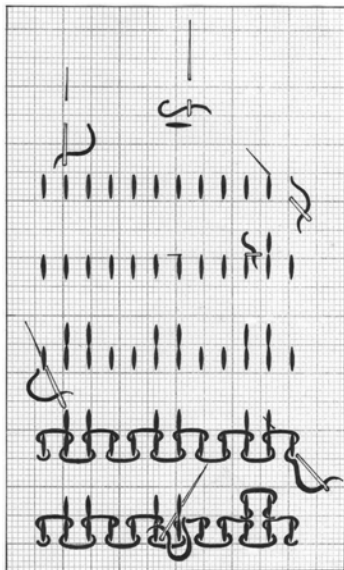

емо дві нитки піткання між двома паралельними нитками основи. Вколюємо голку, повертаємо вправо і вверх та виколуємо її по діагоналі через одну нитку основи і дві нитки піткання (це буде на рівні верхнього різка попереднього стібка). Виводимо голку на лицьову сторону, від місця виколу вниз відраховуємо чотири нитки піткання, вколюємо голку, повертаємо її вправо і вверх і виколуємо через одну нитку основи і дві нитки піткання для накладання наступного стібка. Таким способом настеляємо парні, вертикальні, паралельні стібки поперемінно через дві-чотири нитки піткання до кінця лінії шва. При повороті лінії шва знизу вверх повертаємо тканину або голку на 180°.

При цьому з лицьової сторони утворюються прямі паралельні парні стібки, з яких попередній наполовину короткий від наступного. З вивіротної сторони стібки рівні за довжиною, розміщені по діагоналі через одну нитку основи.

Верхоплут гуцульський (подвійний)

Цей шов відноситься до складених швів, у яких первинним є настил основи шва, вторинним – виконання поверхневих стібків. Настил основи виконується знизу вверху. Робочу нитку закріплюємо з виворітної сторони на місці початку шва. Голку з робочою ниткою виводимо на лицьову сторону. Від місця виколу вліво відрахуємо дві вертикальні нитки, вколюємо голку, повертаємо вверху, набираємо

на неї дві горизонтальні нитки (кількість ниток може бути збільшена, але їх чис-

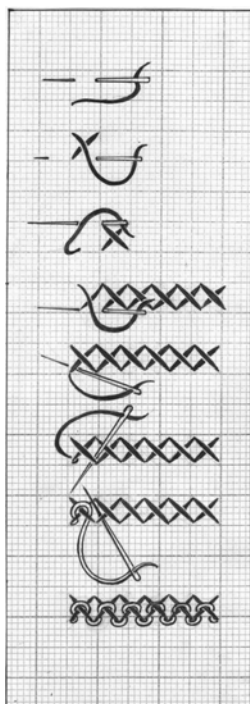
ло обов'язково повинно бути парним). Виводимо голку на лицьову сторону і вколюємо через ту саму кількість вертикальних ниток вправо. Утворюються рівномірні паралельні горизонтальні стібки. Таким способом настеляємо їх до кінця лінії шва. Останній стібок виконуємо зліва направо. Тканину повертаємо на 180°, набираємо на голку дві горизонтальні нитки вверху по діагоналі і виводимо її у верхньому ріжку другого стібка. Вколюємо голку через дві горизонтальні нитки вверху, повертаємо вліво, набираємо дві вертикальні нитки, виводимо і вколюємо у верхній ріжок наступного стібка. Утворилися два паралельні стібки. Таким

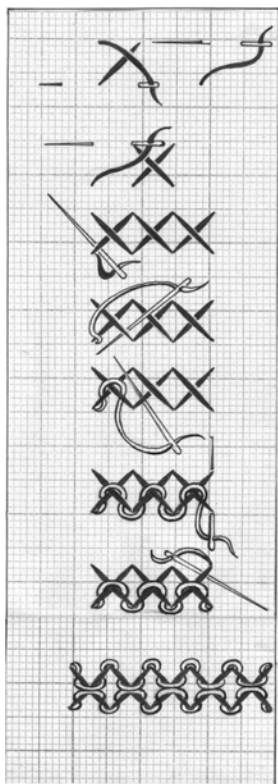
же способом настеляємо попарно по два стібки через шість горизонтальних ниток (тобто через два стібки нижнього ряду). Утворюється подвійна лінія основи шва, нижня – із рівних паралельних стібків через дві горизонтальні нитки, верхня – із таких же стібків, розміщених попарно через шість горизонтальних ниток.

Настил верхніх стібків на основу шва виконується зліва направо. Виводимо голку на лицьову сторону на одну вертикальну нитку зліва від першого стібка нижнього ряду шва. За допомогою голки проводимо робочу нитку попід перший стібок основи шва справа наліво і вгору, і так до кінця лінії шва. В кінці лінії шва вколюємо голку через одну вертикальну нитку вправо після останнього стібка. Повертаємо її вгору і вліво, виколуємо по діагоналі через дві вертикальні нитки (це буде через одну вертикальну нитку справа нижнього різка верхнього стібка). Проводимо робочу нитку попід перший стібок зліва направо і вгору, попід другий стібок зліва направо і вниз. Вколюємо голку через одну вертикальну нитку вправо на рівні нижнього різка другого стібка, повертаємо вліво, набираємо на неї шість вертикальних ниток, виводимо на лицьову сторону (це буде через одну нитку нижнього різка наступного стібка). Таким же способом настеляємо стібки до кінця лінії шва.

Ключка

Для виконання цього шва попередньо вишиваємо стібки основи. Шов ведеться справа наліво. Для цього робочу нитку закріплюємо з виворітної сторо-

ни на місці початку шва. Виводимо голку з робочою ниткою на лицьову сторону та ведемо її по діагоналі вправо і вверх через чотири нитки основи і чотири піткання. Вколюємо голку, повертаємо вліво, набираємо на неї чотири нитки основи. Виводимо голку на лицьову сторону, ведемо її по діагоналі вправо і вниз через ті самі нитки основи і піткання. Вколюємо голку, повертаємо вліво. Набираємо на неї вісім ниток основи. Виводимо голку з робочою ниткою на лицьову сторону, ведемо її по діагоналі вправо і вверх через чотири нитки основи і чотири нитки піткання, вколюємо голку (це буде у верхньому лівому ріжку попереднього хрестика) для накладання наступного стібка. При цьому з лицьової сторони утворюється горизонтальна лінія із з'єднаних між собою хрестиків, з виворітної – дві горизонтальні паралельні лінії, верхня у вигляді стебнівки, нижня – стеблоподібного шва.

Настеливши основу шва до кінця орнаментальної лінії, виводимо голку у лівому нижньому ріжку останнього хрестика. Після цього за допомогою голки проводимо робочу нитку попід нижній стібок хрестика справа наліво і вверх, попід верхній – справа наліво і вниз. При цьому постійно слідкуємо, щоб петлі робочої нитки були рівномірними. В кінці шва виводимо голку на виворітну сторону у правому нижньому ріжку хрестика й акуратно зашиваємо кінець робочої нитки у нижній горизонтальній лінії шва.

Парована ключка

Виконання шва художнього вишивання «парована ключка» ідентичне шву «ключка». Відмінність полягає в тому, що настил поверхневих стібків подвійний – нижня і верхня лінія. Настеливши стібки нижньої лінії шва, вколюємо голку у нижній правий ріжок останнього хрестика, повертаємо вверх і набираємо чотири нитки підкання. Виводимо голку на лицьову сторону (це буде у верхньому правому ріжку цього ж хрестика). Повертаємо тканину на 180° і таким же способом проводимо робочу нитку

попід вільні ріжки хрестика. При цьому постійно слідкуємо, щоб дужки робочої нитки посередині хрестика лягали впритик, але не перекривали одна одну.

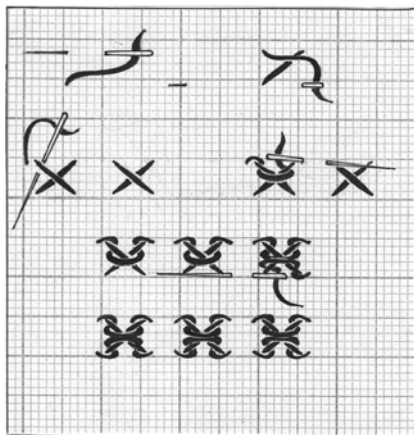
Поверхневі стібки у шві парована ключка можна настелати нитками різних кольорів або відтінками одного кольору. Живописність та фактура шва обумовлюють декоративність таких орнаментів.

Ріжки (шов ріжкатий)

Настил основи шва виконується справа наліво. Робочу нитку закріплюємо з виворітної сторони на місці початку шва. Виводимо голку з робочою ниткою на лицьову сторону, ведемо її по діагоналі вправо і вверх через п'ять ниток основи і чотири нитки підкання. Вколюємо голку, повертаємо вліво, набираємо на неї п'ять ниток основи, виводимо на

лицьову сторону та ведемо її по діагоналі вправо і вниз через ті ж самі нитки основи і піткання. Вколюємо голку, повертаємо вліво. Від місця вколювання відраховуємо п'ятнадцять ниток основи між двома паралельними нитками піткання, набираємо їх на голку. Виводимо голку на лицьову сторону і знову ведемо її по діагоналі

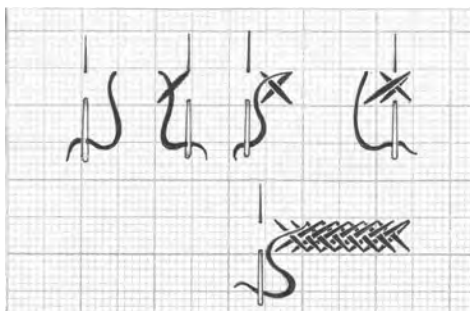
вправо і вверх через п'ять ниток основи і чотири нитки піткання для накладання наступного стібка. Таким способом накладаємо стібки до кінця лінії шва. При цьому з лицьової сторони утворюється горизонтальна лінія із косих хрестиків, розміщених один від одного на однаковій відстані. З виворітної сторони утворюються дві паралельні горизонтальні лінії, нижня суцільна із стібків, що перекривають один одного, а верхня пунктирна, із рівномірних горизонтальних стібків, розміщених на однаковій відстані.

У кінці лінії шва повертаємо голку вверх і вколюємо її через одну нитку основи вліво від лівого верхнього ріжка останнього хрестика. Після цього за допомогою голки проводимо нитку попід лівий ріжок хрестика справа наліво і вниз, попід правий ріжок хрестика, справа наліво і вверх (робоча нитка повинна бути зліва від правого верхнього ріжка хрестика). Вколюємо голку через одну нитку основи вправо від правого верхнього ріжка хрестика (тканину злегка повертаємо до себе за лінією шва) та набираємо на неї три нитки основи. Виводимо голку на лицьову сторону і тим же способом проводимо робочу нитку попід ріжки наступного хрестика. В кінці лінії шва вколюємо голку через

одну нитку основи від правого верхнього різька останнього хрестика, виводимо голку на виворотну сторону й акуратно її закріплюємо у верхній лінії шва.

Ретязь

А. Ретязь поперечний – виконується справа наліво. Робочу нитку закріплюємо з виворотної сторони на місці початку шва. Виводимо голку на лицьову сторону, ведемо її по діагоналі вліво і вниз через чотири нитки основи і чотири нитки підкання. Вколюємо голку, повертаємо вверх, набираємо на неї чотири нитки підкання. Виводимо голку з робочою ниткою на лицьову сторону, ведемо її по діагоналі вправо і вниз (в протилежну

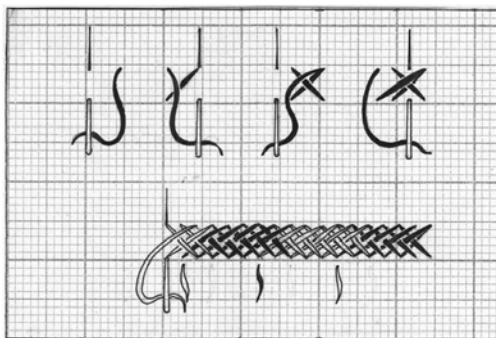
сторону) через ті самі чотири нитки основи і підкання. Вколюємо голку, повертаємо вверх,

набираємо на неї чотири нитки підкання (паралельно попередньому набору), виводимо голку на лицьову сторону. Утворився хрестик косий із виведеною робочою ниткою у його правому верхньому різьку. Від кінця виколу ведемо голку по діагоналі вліво і вниз через ті самі чотири нитки підкання і шість ниток основи. Вколюємо голку, повертаємо вверх, набираємо на неї чотири нитки підкання. Виводимо голку на лицьову сторону і ведемо її з робочою ниткою по діагоналі вправо і вниз (в протилежну сторону) через чотири нитки основи і чотири нитки підкання. Вколюємо голку, повертаємо вверх, набираємо на неї ті ж самі чотири нитки

п'іткання і виводимо її на лицьову сторону (це буде посередині хрестика, що утворився). Знову ведемо голку по діагоналі через ті ж самі чотири нитки п'іткання і шість ниток основи, вколюємо голку для накладання наступного ст'ібка. Таким способом настеляємо ст'ібки до кінця лінії шва.

З лицьової сторони утворюється чудовий хрещений, дещо випуклий шнурок, з виворітної сторони – горизонтальна орнаментальна лінія, утворена ритмічним повтором рівних вертикальних паралельно розміщених ст'ібків.

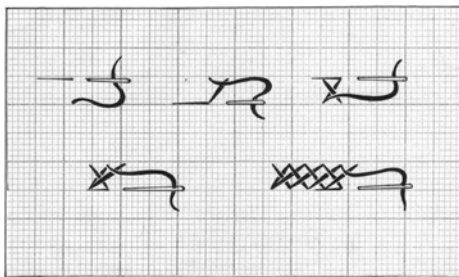
Б. Ретязь кольоровий. Спосіб виконання шва аналогічний до ретязя поперечного, тільки ст'ібки шва настеляються відрізками робочих ниток різних кольорів. Підбирають переважно кольори, які домінують в основному орнаменті. Виконання шва починають відповідним кольором і прошивають – 1,5-2 см (за-

лежно від рисунка орнаменту). Після цього за допомогою другої голки попід ст'ібки з лицьової сторони проводимо і акуратно заховуємо кінець робочої нитки іншого кольору (справа наліво) та продовжуємо накладати ст'ібки. Для зручності виконання шва використовують стільки голок, скільки є кольорів робочої нитки. За їх допомогою здійснюємо перехід попід ст'ібки шва з лицьової сторони. З виворітної сторони лінія шва чиста, акуратна, без вузликів та зайвих кінчиків робочої нитки.

Снурок

Цей шов виконується зліва направо. Робочу нитку закріплюємо з виворотної сторони на місці початку шва. Виводимо голку з робочою ниткою на лицьову сторону. Від місця виколу ведемо її по діагоналі вправо і вверх через чотири нитки підткання і три нитки основи (кількість ниток можна змінювати, але в поданому співвідношенні). Вколюємо голку, повертаємо вліво, набираємо на неї три нитки основи. Виводи-

мо голку з робочою ниткою на лицьову сторону та ведемо її по діагоналі вправо і вниз через ті ж

самі три нитки основи і чотири нитки підткання. Вколюємо голку, повертаємо вліво, набираємо на неї три нитки основи і вколюємо її у нижньому ріжку стібка, що утворився. Ведемо голку по діагоналі вправо і вверх через шість ниток основи і ті самі чотири нитки підткання. Вколюємо голку, повертаємо вліво, набираємо на неї три нитки основи. Виводимо голку на лицьову сторону (це буде у верхньому ріжку попереднього нижнього стібка), ведемо її по діагоналі вправо і вниз через ті ж самі чотири нитки підткання і три нитки основи для накладання наступного стібка. Стібки зліва направо і вверх удвічі довші від стібків, що настеляються зліва направо і вниз. З лицьової сторони утворюється переплетення настелених стібків, що матеріалізуються у цікавий шнурочок. З виворотної сторони утворюються дві горизонтальні паралельні лінії у вигляді стебнівки.

Детальний опис вищеподаних швів має своєю метою усвідомлення сутності технології художнього шитва та вироблення практичних навиків їх виконання. Кількість технік у художній вишивці Гуцульщини не обмежується поданими для вивчення. Таких технік є понад шістдесят. Низинка, як правило, в орнаментах комбінативно поєднується із низинним шнурком, шнурочком в колосок, лиштвою простою, прошитєм [4,62-74].

Лиштвою простою заповнюють з лицьової сторони поліхромні орнаменти, розвід яких вишито низинкою.

У пониззі східної частини Галицької Гуцульщини побутують унікальні, неповторні техніки художнього вишивання: навиване, шов кочелистий, кучерявий (кучеревий) шов, штепування [4,112-123]. Тут відчувається вплив вишивки Покуття.

Безперечно, низь – це своєрідне і найпоширеніше шитво Гуцульщини. Уродженка гуцульського краю, багатолітня мешканка США Євдокія Сороханюк все життя збирала орнаменти гуцульських вишивок. Свій власний доробок вона оприлюднила в книзі, яку назвала «Гуцульщина в низинці» [3]. Назва книги є надзвичайно глибокою за змістом. Вона виразно творить образ Гуцульщини ніби оповитої узорами в техніці низинки. І це справді так. У кожному районі, селі, селищі, місті, в кожному домі нашого краю у щоденному і святочному житті побутують вироби, оздоблені орнаментами, вишитими низинкою.

Разом із низинкою чільне місце в художньому вишиванні на Гуцульщині займає хрестик косий. Широко використовують занизування, зерновий вивід [4,68,71-73,84], рідше – гладь двосторонню, шитво пацьорками тощо. Вище перелічені техніки художнього вишивання поширені в усіх регіонах України. Це ствердно засвідчує спільність, спорідненість коренів вишивального мистецтва як

єдиного начала естетичної, моральної, духовної культури нашого народу.

Французький учений, географ Мальт-Брюн ще в 1807 році у власному науковому дослідженні підсумував: «Українці – це нащадки Київської Руси». Звідси закономірним є те, що у вишивках Гуцульщини до нинішніх днів побутують техніки, орнаменти із тяглістю глибинних коренів й ознак культури Трипілля, Кукутені та Київської Руси.

Вивчити прадавні технології, техніки художнього вишивання, гармонію їх синтезу, навчитися досягати цілісності в матеріалізації декору – значить сформувати основу знань традиції, генетичних аспектів мистецтва гуцульської вишивки. Набуті знання потрібно використовувати для творення побутових, релігійних, літургійних виробів, національного одягу і цим самим забезпечити безперервний ланцюг духовної спадкоємності вишивального мистецтва Гуцульщини, народної культури України.

Практичні вправи

1. Проаналізуйте, в чому подібність і відмінність між такими швами художнього вишивання, як ретязь, снурок, соснівка.
2. Створіть декілька орнаментів комбінованим поєднанням вивчених швів.
3. Вишийте вивченими швами сорочку (блузу) і подаруйте своїй матусі.
4. Розпочніть власну збірку орнаментів вишивок.
5. Користуючись поданою методикою в посібнику, спробуйте самостійно вивчити не відомий вам шов художнього вишивання.
6. Виконайте практичне завдання за своїм уподобанням.

Додаткові завдання

1. Загляньте, будь ласка, з дозволу бабусі чи матері в бабусину скриню і відкрийте для себе загадковість орнаментальних зображень та оберегову сутність у побачених вами прадавніх вишивках.
2. Відвідайте музеї, де зберігаються твори вишивального мистецтва.
3. Організуйте майстер-класи з вишивки для дівчаток в старших групах садочка або молодших класів.
4. Відвідайте стареньку майстриню-вишивальницю, поговоріть, навчіться від неї премудростей майстерності, при потребі допоможіть їй.

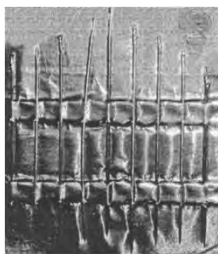
Питання для роздумів та чину

1. Чи знаю я вишивку осередку, де проживаю?
2. Скільки майстринь-вишивальниць у моєму рідному селі? Хто вони?
3. Найпоширеніші техніки художнього вишивання у вишивках натільного і верхнього одягу у моєму селі (місті).
4. У чому спорідненість і відмінність вишивок нашого і сусідніх сіл?
5. Чи хотіли б ви присвятити своє життя творчості вишивального мистецтва?

Словничок термінів та основні засоби для художнього вишивання

- робоча нитка – нитка, якою здійснюється вишивання;
- стібок – настелена робоча нитка через відповідну кількість ниток основи і підкання;
- ріжок стібка – кінець стібка; кожен стібок має два ріжки: вертикальний – верхній і нижній, горизонтальний – правий і лівий;

- основа – нитки, які по відношенню до вишивальниці лежать вертикально;
- піткання – нитки, які по відношенню до вишивальниці лежать горизонтально;
- полотняне переплетення – тканина, в якій чітко проглядаються нитки основи і піткання, перпендикулярно розміщені між собою;
- полотно – тканина із полотняним переплетенням;
- набір голок –

робочі нитки –

наперстки –

ножиці –

мірна стрічка –

голка

вістря голки – гострий кінець голки;

вушко голки – місце голки, куди заправляють робочу нитку;

вколоти голку – в проміжку між нитками основи і підкання вістря голки вивести на виворітну сторону тканини;

набрати на голку нитки полот-
на – щоб необхідна кількість ниток
проглядалася на голці і їх можна
було порахувати;

виколоти голку – в заданому місці вістря голки
вивести на поверхню тканини;

заправити робочу нитку у
вушко голки.

Література

1. Захарчук-Чугай Р. Українська народна вишивка. За-
хідні області УРСР. – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.
2. Пожоджук Д., Ткачук Я., Никорак О., Захарчук-Чу-
гай Р., Сусак К. Гуцульська вишивка. – К.: Родовід,
2010. – 200 с., іл.
3. Sorochaniuk E. Nizjnka. – Embroidery of the Hutsuls.
Pennsauken. NJ, USA 2002. – 284 p.
4. Сусак К., Стеф'юк Н. Українське народне вишиван-
ня. – К.: Науковий світ, 2006. – 281 с., іл.
5. Шухевич В. Гуцульщина: Перша і друга частини. Ре-
принтне відтворення видання 1899. – Верховина: Гу-
цульщина, 1997. – 352 с.

III.7. КРАСА НАРОДНОЇ ОБРЯДОВОСТІ

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ (ФАКУЛЬТАТИВУ) «ГУЦУЛЬЩИНА В НАРОДНИХ ОБРЯДАХ» 7 КЛАС (З НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИМ СУПРОВО- ДОМ)

Передмова

Важливе місце у формуванні та розвитку творчих здібностей учнів посідає їх заняття у факультативах. Роль краєзнавчого матеріалу в процесі пізнання матеріальної і духовної культури нашого народу є дуже важливою.

До програми увійшли розділи, спрямовані на глибше ознайомлення учнів з відродженням традиційних обрядів у сучасному побуті села. Особлива увага звертається на родинну обрядовість, весілля, поминальну обрядовість.

При складанні програми враховано вимоги до обсягу знань учнів з фольклористики Гуцульщини.

Програма є орієнтовною. Вчитель може змінювати або доповнювати її відповідно до конкретних умов роботи. Крім вивчення профільних тем, планується практична робота.

I. Пояснювальна записка

Гуцульщинознавству як предмету, що має великі можливості для формування творчої особистості, належить особливе місце. Саме гуцульщинознавство визначальним чином впливає на формування світогляду, національної свідомості учнів, сприяє їх естетичному розвитку.

Найбільш оптимальними методами вивчення народних обрядів є поєднання теоретичних та практичних занять.

Вчитель повинен залучити учнів до експедиційної роботи та сприяти відтворенню гуцульських обрядів.

1.1. Актуальність

Пропонований варіант програми дозволяє узагальнити набутий досвід роботи з гуцульщинознавства на Косівщині.

1.2. Новизна програми

Програма дає можливість вчителю реалізувати свій творчий потенціал. Вона може стати базовою для підготовки аналогічних програм в усіх регіонах України.

1.3. Мета і завдання

Організовуючи систему роботи з учнями, необхідно використовувати всі можливості індивідуального підходу до учнів, щоб вони займалися у факультативі відповідно до своїх творчих задатків, за особистими інтересами. Тому заняття у спецкурсі (факультативі) дає можливість учням спробувати творчі сили у пошуковій діяльності, збирацькій роботі.

Кожен учень повинен мати можливість вивчати обряди села, збирати фольклорно-етнографічний матеріал, оформляти рукописні альбоми, збірники, готувати масові заходи з відтворення певних обрядів.

Цілі програми:

створити учням можливість отримати загальні знання з фольклористики та етнографії нашого краю, додаткові знання про усну народну творчість, брати участь у різних конкурсах, оглядах;

виховувати любов до рідного краю, звичаїв, традицій, обрядів;

розвивати та удосконалювати творчі здібності школярів

Завданнями програми є:

суттєве поповнення знань учнів з гуцульщинознавства, народних традицій, звичаїв, обрядів;

самостійне і творче застосування отриманих знань на практиці.

1.4. Значення програми

для розвитку творчих здібностей учня

Програма спрямована на творчу реалізацію особистості школяра шляхом участі у певному напрямі роботи факультативу. Зокрема, учень отримує можливість:

самостійно обирати тему творчої роботи;

професійно самовизначитися у роботі факультативу з урахуванням перевірених на практиці результатів своєї праці.

II. Тематичний план

№ з/п	Назва теми	Загальна кількість годин	Теоретичні години	Практичні години
1.	Гуцульщина – край, в якому ми живемо. Особливості традиційної культури гуцулів. Походження та значення родинної обрядовості.	2	2	
2.	Весільний обряд. Передвесільні обряди. Власне весільний обрядовий цикл. Основні складові частини обряду. Післявесільні обряди. Весілля в нашому селі. Лексика традиційного сімейного обряду – весілля. Пояснення назв окремих обрядів, символіки, оберегів. Запис весільних співанок. Інсценізація фрагментів гуцульського весілля.	15	5	10

3.	Сім'я. Сімейний побут. Родинні взаємини. Родильні обряди. Передродові обряди, їх особливості. Власне родильні обряди. Післяродові обряди. Обряд церковного хрещення. Хрестини. Обряд постриження. Запис колискових пісень. Назви етапів родильного обряду та назви обрядових предметів. Сучасний розвиток родильних обрядів.	15	5	10
4.	Похоронна та поминальна обрядовість. Похоронний обряд.	3	1	2
	Усього	35	13	22

III. Програма

1. Гуцульщина – край, в якому ми живемо. Багатство гуцульського фольклору (2 години).

1. Початок словесного мистецтва – усна народна творчість.

Т/л: поняття про фольклор.

2. Особливості традиційної культури гуцулів.

Походження та значення родинної обрядовості.

Т/л: поняття про обряд.

Учні повинні знати:

вислови видатних людей про Гуцульщину, гуцульський фольклор;

передбачені програмою поняття з теорії літератури.

Учні повинні вміти:

працювати з довідковою літературою;

самостійно записувати з народних уст обряди гуцулів, пов'язані з родинною обрядовістю.

Рекомендована література.

Лосяук П. Гуцульщина в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001.

Пелипейко І. Плай. Книга для читання про Гуцульщину/ Упор., авт. приміток і словника І.Пелипейко. – Івано-Франківськ, 1996. – 416.

Пелипейко І. Флояра. Хрестоматія з гуцульського фольклору. – Косів: Писаний Камінь, 1999.

2. Обряд гуцульського весілля (15 годин)

1. Весільний обряд.

2. Передвесільні обряди.

3. Власне весільний обрядовий цикл. Основні складові частини обряду.

4. Післявесільні обряди.

5. Весілля в нашому селі. Інсценізація фрагменту весілля.

6. Лексика традиційного сімейного обряду – весілля. Запис назв учасників весілля, назв весільного одягу молодих, назв обрядової їжі, обрядових дій. Пояснення назв окремих обрядів, символіки, оберегів.

7. Весільні співанки.

Практична робота:

фольклорні експедиції;

оформлення збірника весільних співанок.

Учні повинні знати:

особливості гуцульського весілля;

гуцульську обрядову лексику.

Учні повинні вміти:
записувати весільні співанки з народних уст;
записувати окремі назви весільного обряду, пояснювати їх назви;
робити інсценізації окремих фрагментів весілля.

Рекомендована література
Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.

Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К., 1991.
Здорова Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наукова думка, 1974.

3. Сім'я. Сімейний побут. Родинні взаємини (15 годин)
1. Родильні обряди. Передродові обряди, їх особливості. Власне родильні обряди (народження дитини, обряд першої купелі дитини).
 2. Післяродові обряди (родини, вибір імені дитини).
 3. Обряд церковного хрещення. Хрестини.
 4. Назви етапів родильного обряду та назви обрядових предметів. Сучасний розвиток родильних обрядів.
 5. Запис колискових пісень. Роль колискової у вихованні дитини.

Т/л: поняття про пісню, колискову пісню. Художні особливості та значення колискових пісень.

Практична робота:
фольклорні експедиції (запис родильних обрядів від старожилів);

розучування колискових пісень;
оформлення матеріалів фольклорних експедицій.

Учні повинні знати:
особливості родильних обрядів;
лексику обряду хрещення;
колискові пісні.

Учні повинні вміти:
співати колискові пісні, коментувати їх зміст, висловлю-
вати свої почуття до мами, родини;
складати власні колискові пісні, ігри, лічилки, забавлян-
ки.

Рекомендована література

Воропай О. Звичаї нашого народу: У 2т. – К., 1991.

Дитячий фольклор: Колискові пісні та забавлянки. – К.,
1984.

Календарно-обрядові пісні. – К., 1987.

Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського на-
роду. – К., 1966.

Русак І. Український фольклор у школі // Українська
мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, коле-
гіумах. – 1999. – №2-3. – 2000. – №3.

4. Похоронна та поминальна обрядовість
(3 год)

1. Похоронний обряд. Повір'я та звичаї, поминальні піс-
ні, голосіння, поминальні обряди.

Практична робота:
оформлення матеріалів фольклорних експедицій.

Учні повинні знати:
повір'я, пов'язані з похоронним обрядом.

Учні повинні вміти:
шанувати могили свої предків.

Рекомендована література

Уроки українського народознавства в школі. – К.: Освіта, 1995.

Гуцульщина – край дивовижної краси, мальовничої природи, унікальних звичаїв, обрядів, традицій. Гуцульський край досліджували славетні люди: Іван Франко, Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, бо Гуцульщина – оригінальний край з неповторними традиціями, багатством фольклору, гуцульського говору.

Родинна обрядовість, її значення, походження сприймаються завжди з підвищеним зацікавленням у дітей, особливо, коли тема стосується весілля чи родин. Учні й самі можуть поділитися своїми спостереженнями, бо є безпосередніми учасниками народних обрядів.

Традиційні сімейні обряди (весілля, народження і хрещення дитини) досі добре збереглися на Гуцульщині. **Весільні обряди** в нашій місцевості дещо відрізняються від традиційного українського весілля, хоча є й багато спільного. Гуцульське весілля відзначається пишною обрядовістю. Весільний обряд (обряд – колективні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу) включає такі етапи: передвесільний, весіл-

ля, післявесільний.

Перед весіллям [в е" с і л' е' м] хлопець зі своїми батьками приходить до дівчини на обзорини (обзорини від слова обзирати, розглядати), де гості ближче знайомляться, домовляються про посаг, дату майбутнього весілля. Після цього обряду хлопець йде до дівчини у старости, тобто починається сватання [с в а' т а н' і]. Дівчину йдуть сватати хлопець, його батьки та чоловіки з родини хлопця (одружені брати та три-чотири поважні господарі). На сватання приходять пізно ввечері, сидять цілу ніч, але старости не повинні залишатися в хаті дівчини до ранку. На старостах домовляються, коли вигідно зробити весілля, чи вистачає часу на підготовку, говорять про те, де будуть жити молоді. Хлопець з дівчиною обмінюються подарунками (на сьогоднішній час дорогими золотими прикрасами), гості частуються, співають аж до світанку. На знак згоди вийти заміж, дівчина подає старостам рушники.

Весілля справляють переважно восени, навесні, влітку, рідше в зимовий період. Якщо весілля розраховане на три дні, то початок весілля у молодії – четвер, у молодого – субота. Перед початком весілля наречена обирає старшу дружку та дружок, наречений – старшого дружбу та дружбів.

Під час обряду зачине молодим шийють вінки з барвінку, що супроводжується барвінковими піснями. Напередодні весілля (у четвер) старший дружба приносить деревце до хати молодії. Саме деревце – це вершечок сосни з чотирма рядками по чотири гілки. Під час виконання барвінкових пісень починають «убирати деревце». Його вбирають як у молодії, так і в молодого. Спочатку до «весільного деревця» батьки прив'язують калину та квітку на вершечку, при цьому проказують побажання. Потім у вбиранні деревця беруть участь усі присутні (молодь). Деревце прикрашають

кольоровими паперовими квітками з трясунками (косицями), кладуть його на стіл, заткнувши в калач, під який підстелена біла вовна.

Першими на весілля приходять музиканти, що дають про себе знати гуцульським весільним маршем, після чого заходять у хату, де грають «Гуцулку» для господарів дому. Коли газда і газдиня перетанцювали, вважається, що весілля почалося. Поступово сходяться запрошені на весілля гості, сідають за весільні столи, танцюють аж до ранку.

Вранці в день шлюбу молоді (кожний у себе вдома) просять у родини благословення на шлюб. Молоді разом з дружками та дружбами тричі обходять стіл, під час чого батьки благословляють своїх дітей до шлюбу. Під троїсту музику та спів дружок, дружбів молоді йдуть до шлюбу.

Після шлюбу «книзь» і «книгиня» йдуть до молодого. Батьки на подвір'ї зустрічають молодих. Мати з пшеницею, барвінком, вовною, медом підходить до молодят, обсипає їх тричі пшеницею, барвінковим листям, кладе за пазуху білу вовну, пригощає медом. Мед символізує єдність молодого та молодої, їх роду. Всі гості разом з молодими, дружками, дружбами сідають за стіл частуватися. Молоді сідають за стіл під образами, напроти деревця.

Через деякий час починається обряд «повниці». Повниця – весільний посуд. Це дерев'яна чи полив'яна миска, прикрита хустиною. На неї кладеться калач з діркою. Всі гості запрошуються до повниці. Хто підходить, тому наливають чарку горілки, взамін гість подає гроші, які кладуть у калач з мискою, таким чином посуд наповнюється грошима. Якщо батьки чи родичі вирішують дати гроші особисто молодій чи молодому, то дають їм гроші «в пазуху». Після повниці від молодої приходить «пропій». Людей запрошують за стіл, після частування чи під час частування гостей дружки «скуповують дружок». Дружки та дружки обмінюються

подарунками, танцюють короткий танець, розходяться: дружки – у хату, дружби – до молодого. Коли молодий «викуповує» молоду, то платить гроші брату молодой. Цей обряд супроводжується жартами, всі сміються, веселяться. Обряд «завивати молоду» відбувається в будинку молодого. Молодий та молода один одному знімають вінки, після чого молодий зав'язує голову молодой хусткою. Молоду називають молодичею, а молодого – господарем. Вдосвіта відбувається обряд «вішити деревце». Дружки прикріплюють деревце на вершечок плодоносного дерева. Дружбів намагаються облити водою, щоб дали викуп. Прив'язане деревце означає кінець весілля.

Через тиждень після весілля в домі молодой відбуваються сміїни, якщо до неї переходить жити молодий, тобто відбувається заміна. Адже за традицією молода повинна жити в молодого.

Родильні обряди

Народження і хрещення дитини

Родильна обрядовість має багато спільного як на Гуцульщині, так і в інших регіонах України. Родильні обряди мають ряд особливостей. Наприклад, вагітній жінці не можна прикрашати весільне деревце, шити вінок молодій. Майбутній матері не можна лякатися, нервуватися, перелазити крізь дірки в огорожі, забороняється красти, бо все це погано позначиться на здоров'ї та долі майбутньої дитини.

Народження дитини – велика подія в житті усієї родини. Коли народилась дитина, виконують різні магічні дії, щоб вона мала таку долю, якої бажають батьки. На перше купання дитини (першу купіль) воду набирають з криниці дуже рано, щоб першими набрати «непочатої води». У купіль, тобто теплу воду для купання, кидають монети, вугілля, пшоно, хліб, мед, часник, любисток, доливають свяченої

води. Купають дитину перед заходом сонця. Воду після купелі відразу не виливають, а тільки вранці і під яблуню, яка родить червоні плоди.

На третій день після пологів до породіллі приходять заміжні жінки з родини, сусідки чи подруги, щоб провідати матір та немовля. Вони приносять хліб, цукор та різні подарунки новонародженому, матері – солодоші. Цей обряд називається родини. Наступний обряд – вибір імені дитині. Найчастіше дитині дають ім'я дідуся чи бабусі або називають ім'ям того святого, в чий день народилася дитина.

Обряд церковного хрещення

Перед хрещенням дитину купають, одягають у вишиту сорочку, пеленають, кладуть часник, щоб дитину не зурочили та щоб здоровою росла. До хресту новонародженого несуть кум і кума. Під час хрещення дитини мати знаходиться перед входом до церкви. Після того, як священник охрестив дитину, він запрошує у церкву матір і відправляє обряд «виводу» матері від злих сил, оскільки існує повір'я, що відразу після пологів породілля і дитина нечисті.

Після церковного хрещення розпочинаються хрестини (гостина, на якій присутні запрошені родичі, куми, сусіди). Всі гості вітають батьків із народженням дитини, бажають здоров'я, щастя, багатства, частуються, веселяться. До хрестин добре готуються, бо від цього залежить доля дитини.

Через рік відбувається обряд постриження. Це називається підтинанці, коли стрижуть (підтинають) волосся дитині, яке ховають, щоб голова не боліла. Якщо волосся не буде сховане, то воно може потрапити до пташиного гнізда, а це дуже погано для дитини. Волосся стригли старший нанашко та старша нанашка (хресний батько та хресна матка).

ІІІ. 8. ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА З КУРСУ “ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО”

1. Конституція України. – К., 2006. – 126 с.
2. Закон України “Про освіту”// Законодавство України про освіту: Збірник законів. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – С.51-71.
3. Концепція національного виховання. – К., 2009.
4. Указ Президента України “Про збереження та популяризацію гуцульської культури” від 29 вересня 2009 року, №703/2009.
5. Концепція загальної середньої освіти // Постанова Колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №12/5-2 від 22.11.2011 року.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки // Матеріали ІІІ Всеукраїнського з’їзду працівників освіти. – К., Чернівці: Букрек, 2011. – 400 с.
7. Державний стандарт початкової загальної освіти // Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. №462.
8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392.

*

*

*

1. Витвицький Софрон. Історичний нарис про гуцулів. – Коломия, 1993.

2. Вінценз Станіслав. На високій полонині (правда старовіку). – Львів: Червона калина, 1997. – 452 с.
3. Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1928. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с., іл.
4. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис: У 2-х т. – К.: Оберіг, 1991.
5. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Т.ІІІ. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004.
6. Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – 472с.
7. Гуцульщина: Короткий довідник/ За ред.П.Лосюка. – Снятин: ПрутПринт, 2001. – 124 с.
8. Домашевський Микола. Історія Гуцульщини: В 6-ти томах. – Чикаго-Львів, 1999.
9. Енциклопедія українознавства / За редакцією Володимира Кубійовича. – Париж – Нью-Йорк, 1955-1984.
10. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
11. Крип'якевич Іван. З історії Гуцульщини. – Львів, 1929.
12. Лаврук Марія. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім..І.Франка, 2005. – 286 с.
13. Скульський Роман. Концепція української школи Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1990.

14. Скульський Роман. Педагогічні умови оптимального використання гуцульщинознавства в школі // "Гуцульська школа. – 1995. – №2. – с. 8-11.
15. Скульський Роман, Штурмак Оріся. Використання гуцульщинознавства у професійній підготовці вчителів // Гуцульська школа. – 1997. – №1.
16. Стельмахович Мирослав. Народне дитинознавство. – К.: Знання України, 1991. – 48 с.
17. Стельмахович Мирослав. Українська етнопедагогіка. – К., 1993. – 48 с.
18. Стельмахович Мирослав. Українське родинознавство. – Івано-Франківськ, 1994. – 54 с.
19. Стельмахович М.Г., Скульський Р.П. Методика викладання народознавства в школі. – Івано-Франківськ, 1995. – 155 с.
20. Стельмахович Мирослав. Теорія і практика українського національного виховання: Посібник для вчителів початкових класів та студентів педагогічних факультетів. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 1996. – 180 с.
21. Стельмахович Мирослав. Українська народна педагогіка. – К., 1998. – 200с.
22. Шухевич Володимир. Гуцульщина: У 5-х частинах. Вид. друге. – Верховина, 1999.

Додатки

Орієнтовний курс “ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО” для випускних 9 і 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (35 годин)

№ з-п	Назва тем	К-сть год	
1	2	3	4
1.	Етнографічні регіони України.	1	
2.	Наш край Гуцульщина.	1	
I. Фізико-географічне положення та природно-кліматичні умови Гуцульщини			
3.	Фізико-географічне положення Гуцульщини.	1	
4.	Корисні копалини, селі і печери.	1	
5.	Клімат (аналіз спостережень учнів).	1	
6.	Рослинний світ.	1	
7.	Тваринний світ.	1	
8.	Семінарське заняття «Фізико-географічне положення та природно-кліматичні умови Гуцульщини». Туристські походи (маршрути за вибором вчителя і учнів).	1	
II. Гуцульщина в XIV-XIX ст.			
9.	Історія заселення Гуцульщини. Походження назв «гуцул», «Гуцульщина». Аналіз версій.	1	
10.	Гуцульщина за часів Галицько-Волинської держави та Польсько-Литовського панування.	1	
11.	Опришківський рух під проводом Олекси Довбуша та його послідовників.	1	
12.	Селянське повстання на буковинській Гуцульщині під проводом Лук'яна Кобилиці.	1	
13.	Обговорення повісті Василя Костинюка «Трембіти грали» (ж. «Гуцульська школа», 2000, № 9-10).	1	
III. Участь гуцулів у визвольних змаганнях у першій половині XX ст.			
14.	Участь гуцулів у Першій світовій війні. Українські січові стрільці.	1	

15.	Гуцульщина у складі ЗУНР і УНР.	1	
16.	Події 1920-1940 років (повстання в Жаб'ї, проголошення Карпатської України).	1	
17.	Гуцульщина під фашистським і комуністичним режимами. Створення УПА і рух опору на Гуцульщині в 1942-1950 роках.	1	
18.	Презентація книги-альбому «Яворівський фотоархів УПА». Перегляд кінофільму «І один у полі воїн».	1	
19.	Виселення гуцулів у Сибір і Казахстан. Примусова колективізація (зустріч із старожилами села).	1	
IV. Соціально-економічне життя на Гуцульщині в XVI-XX ст.			
20.	Міста і торгівля.	1	
21.	Сільське господарство. Полонинське літування.	1	
22.	Лісозаготівля і обробка деревини. Будівництво і архітектура.	1	
23.	Народне мистецтво. Династії яворівських різьбярів Шкрібляків-Корпанюків.	1	
24.	Зустріч з народними умільцями (різьбярями, вишивальницями, ліжникалками та ін.).	1	
25.	Семінарське заняття «Методика підготовки науково-дослідницьких робіт».	1	
26.	Практичне заняття «Оволодіння навичками екскурсовода в шкільних музеях».	1	
27.	Історія розвитку, сучасний стан та перспективи освіти на Гуцульщині.	1	
28.	Розбудова гуцульської школи як регіональної української національної за роки незалежності України.	1	
29.	Гуцульщина літературна. Письменники рідного краю (зустріч з письменниками).	1	
30.	Словесний, музичний і танцювальний фольклор. Методика запису гуцульських говірок.	1	
31.	Обряди, звичаї і традиції на Гуцульщині.	1	
32.	Культурне, релігійне і громадське життя на Гуцульщині.	1	
33.	Семінарське заняття «Модель гуцульської школи майбутнього».	1	
34.	Захист науково-дослідницьких робіт.	1	
35.	Підсумковий урок.	1	

**ВИДАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ
ЛАБОРАТОРІЇ
“ГУЦУЛЬСЬКА ЕТНОПЕДАГОГІКА
І ГУЦУЛЬЩИНОЗНАВСТВО”
(СЕРІЯ “БІБЛІОТЕКА ГУЦУЛЬСЬКОЇ
ШКОЛИ”)**

1. Андріюк П., Приймак Й. Гуцульська різьба та інкрустація. – Косів: Писаний Камінь, 1998.
2. Андріюк Л. та ін. Вибрані методи немедикаментозного лікування. – Снятин: Прут Принт, 2009.
3. Близнюк М.І. Добрий чарівник: Вірші для дітей / Ред. А.Григорук. – Косів: Писаний Камінь, 2009.
4. Близнюк Микола. Дві поеми / Ред., автор вступної статті А.Григорук. - Косів: Писаний Камінь, 2011. – 160 с., іл.
5. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: Словник-довідник. – Снятин: Прут Принт, 2003.
6. Григорук Аделя. На відстані слова: Статті, розвідки, портрети. - Косів: Писаний Камінь, 2008. – 336с.
7. Григорук Аделя. Микола Близнюк: нарис творчості. – Косів: Писаний Камінь, 2006. – 140с. іл.
8. Григорук Аделя. Юрій Павлович: бути собою. – Писаний Камінь, 2010. – 84с. іл.
9. Григорук Аделя. Казочки для Тарасика. – Писаний Камінь, 2011. – 28с. іл.

10. Григорук Аделя. До нас іде Миколай. - Писаний Камінь, 2011. – 28с., іл.
11. Гуцульщина. Короткий довідник / За ред. П.Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2002. – 124 с.
12. Гуцульщина літературна: Методичний посібник. Ч. 1 / Упоряд. Н. Крет. – Снятин: Прут Принт, 2005. – 284 с.
13. Гуцульщина літературна: Уроки та позакласні заходи з літератури рідного краю. Ч 2 / Упоряд. О. Ткачук. – Снятин: Прут Принт, 2006. – 348 с.
14. Духовні скарби Ігоря Пелипейка / За ред. А. Григорук. - Косів: Писаний Камінь, 2010. – 160 с., іл.
15. Капій М. Країна блакитних орхідей. Репринтне видання.– Яворів: Редакція журналу «Гуцульська школа», 2001.
16. Крет Н. Гуцульщина літературна. – Косів: Писаний Камінь, 2003.
17. Лосюк П. Гуцульська школа. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 122с.
18. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 166с.
19. Лосюк П. Регіональний етнографічний компонент у сучасній школі. - Снятин: ПрутПринт, 2007. – 160 с.
20. Моравський Володимир. Перша книжка / Ред., автор вступної статті А.Григорук. – Косів: Писаний Камінь, 2011. – 80 с., іл.

21. Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Снятин: ПрутПринт, 2006. – 244 с.
22. Моя Гуцульщина. Уроки гуцульщинознавства в початковій школі / За ред. П.Лосюка. Упоряд., вст. стаття А.Григорук. – Снятин: Прут Принт, 2010. – 352 с.
23. Народний учитель України Петро Лосюк / За ред. А. Григорук. – Снятин: ПрутПринт, 2011. – 152 с. іл.
24. Панчак І. Довідник-порадник. – Косів: Редакція журналу «Гуцульська школа», 2000.
25. Пелипейко Ігор. Гуцульщина в літературі: Довідник. – Косів: Писаний Камінь, 1997. – 112 с.
26. Пелипейко І.А. Мій рідний край. Природа, господарство, населення Гуцульщини. – Косів: Писаний Камінь, 1998.
27. Плай. Книга для читання про Гуцульщину / Упоряд., авт.прим., довідки і словн. І.А.Пелипейко. – Яворів: Редакція журналу “Гуцульська школа”, 1996. – 416 с.
28. Поговоримо про Гуцульщину англійською / Упоряд. О.Боечко. – Снятин: Прут Принт, 2005. – 184 с.
29. Поетичне намисто: Гуцульщина літературна. Кн. 3 / Упорядк., вступна стаття О. Ткачук. - Косів: Писаний Камінь, 2009. – 594с., іл.
30. Спільна робота школи, сім'ї та громадськості у вихованні екологічної культури учнів і молоді: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної

конференції / За ред. П.Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2003.

31. Творчість юних: Збірник творчих робіт обдарованої молоді Гуцульщини / За ред. П.Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2006. – 212 с.
32. Флоря. Хрестоматія з гуцульського фольклору / Упоряд., авт.статей І.А.Пелипейко. – Косів: Писаний Камінь, 1999. – 226 с.
33. Хрестоматія з гуцульщинознавства / Упоряд., авт. передм. П.В.Лосюк. – Снятин: Прут Принт, 2001. – 656 с.
34. Школа здібностей: Методичний посібник / За ред. П.Лосюка. – Снятин: Прут Принт, 2004. – 200 с.
35. Яворівські співанки / За ред. А. Григорук. Упорядник С. Шкрібляк. - Косів: Писаний Камінь, 2011. – 236с.

ЗМІСТ

Вступ.

Гуцульщинознавство в нашому освітньому просторі. <i>А.Г. Григорук</i>	3
---	---

Розділ І.

Мій рідний край. <i>І.А. Пелинейко</i>	9
--	---

Розділ ІІ.

Організаційно-педагогічні основи гуцульської школи як регіональної української національної.....	58
--	----

ІІ. 1. Особливості Гуцульського регіону України. <i>П.В. Лосюк</i>	59
--	----

ІІ.2. Гуцульщинознавство як розділ науки та навчальний предмет <i>П.В. Лосюк</i>	63
--	----

ІІ.3. Концептуальні основи гуцульської школи <i>П.В. Лосюк</i>	69
--	----

ІІ.4. Модель гуцульської школи майбутнього <i>П.В. Лосюк, А.Г. Григорук</i>	75
---	----

Розділ ІІІ.

Гуцульщинознавство в системі оновлення освіти і виховання.....	91
--	----

ІІІ.1. Гуцульщинознавство в дошкільному вихованні дітей <i>П.В. Лосюк</i>	91
---	----

III.2. Гуцульщинознавство в початкових класах. Гуцульщинознавство: Програма для 2-4 класів початкової школи А.Г. Григорук	103
III.3. Гуцульщинознавство в системі національного виховання школярів П.В. Лосюк	190
III.4. Гуцульщина в літературі	209
III.4.1. Програма літературного гуртка загально- освітніх навчальних закладів. О.М. Ткачук	209
III.4.2. Учимо жити і творити засобами літератури. М.С. Лосюк	230
III.5. Вивчаємо історію свого краю. «Історія Гуцульщини». Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. М.В. Камінська	283
Хронологічна таблиця з історії Гуцульщини. М.В. Камінська	303
III.6. Ростимо народних умільців	308
III.6.1. “Сухе” гуцульське різьблення виробів з деревини. П.В. Андріюк	308
III.6.2. Інкрустація виробів з деревини. П.В. Андріюк	331
III.6.3. Гуцульська вишивка. К.Р. Сусак	352

III.7. Краса народної обрядовості. Програма спецкурсу (факультативу) “Гуцульщина в народних обрядах”, 7 клас (з навчально-методичним супроводом) <i>О.Д. Кіщук</i>	372
III. 8. Фундаментальна література з курсу “Гуцульщинознавство” <i>А.Г. Григорук</i>	384
Додатки	387
Орієнтовний курс “Гуцульщинознавство” для випускних 9 і 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (35 годин) <i>П.В. Лосюк</i>	387
Видання науково-дослідної лабораторії “Гуцульська етнопедагогіка і гуцульщинознавство” (серія “Бібліотека гуцульської школи”) <i>А.Г. Григорук</i>	389

Навчально-методичне видання
ЛЮБЛЮ ТЕБЕ, ГУЦУЛЬЩИНО!

Упорядник і автор вступної статті Аделя Григорука
За редакцією Петра Лосюка, Аделі Григорука

Літературний редактор	<i>Аделя Григорука</i>
Обкладинка	<i>Антоні Григорука</i>
Комп'ютерний набір	<i>Василя Петричука, Романа Гальчука</i>
Комп'ютерний дизайн	<i>Віталія Стефурака</i>

“Писаний Камінь”

Косів
2012

Видруковано в МП “Евріка”
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10
Івано-Франківська обл., м. Косів
вул. Незалежності, 28
тел-факс: 2-24-91

Підписано до друку 01.05.12. Формат 60х84\16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 23,03. Обл.-вид. арк. 11,10.
Тираж 400 прим. Замовне 344